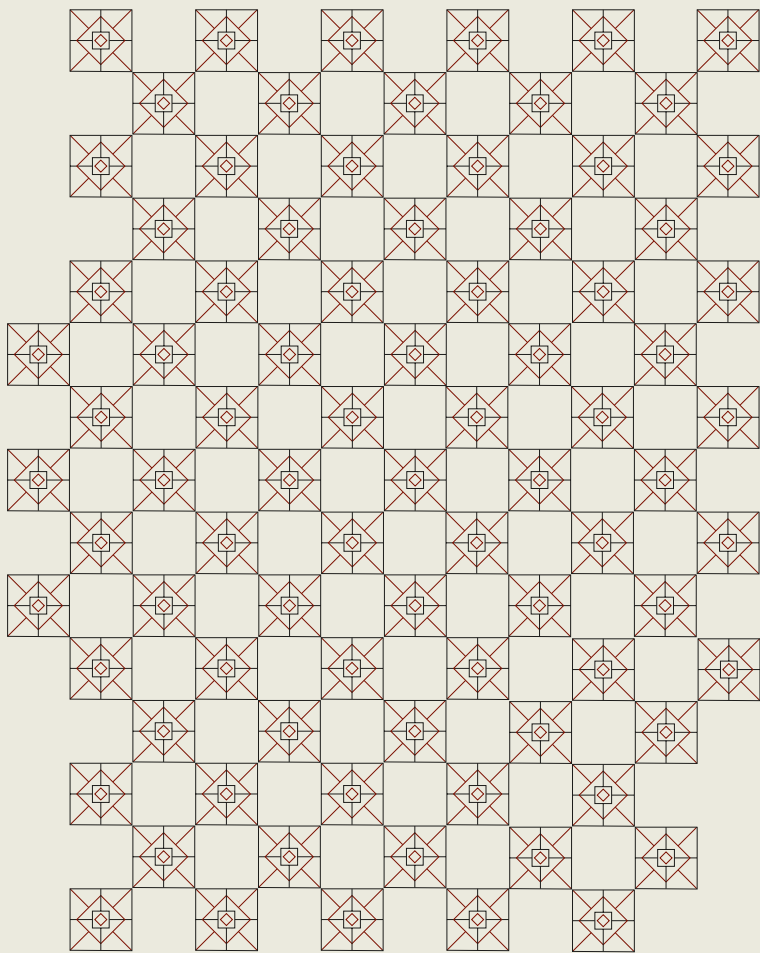

Retro **SPEKTIVE**

*Znanstvena revija za
zgodovinarstvo in
sorodna področja*

I/1

Retro **SPEKTIVE**

*Znanstvena revija za
zgodovinarstvo in
sorodna področja*

Glasilo Združenja za promocijo kulturne dediščine,
raziskav in novih tehnologij – Retrospektive

Mednarodni uredniški odbor: dr. Peter Mikša (SI) (ODGOVORNI UREDNIK),
dr. Kornelija Ajlec (SI) (GLAVNA UREDNICA),
Maja Vehar (SI) (TEHNIČNA UREDNICA),
dr. Matija Zorn (SI),
dr. Petra Testen (SI),
dr. Božo Repe (SI),
dr. Yoshitome Kota (JP),
dr. Sanja Petrović Todosijević (SRB).

Strokovna sodelavka: mag. Ana Marija Lamut

Za znanstveno vsebino tekstov in točnost podatkov odgovarjajo avtorji. Prav tako morajo poskrbeti za avtorske pravice za objavljeno slikovno in drugo gradivo, v kolikor je to potrebno. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 10. oktobra 2018.

Prevodi: FuroCat d.o.o. (angleščina)
Naslovnica: Tjaša Krivec
Oblikovanje in oprema: Jure Stušek
Prelom in tisk: PODOBA d.o.o., Celjska cesta 7, SI-3250 Rogaška Slatina
Naklada: 100 izvodov

Cena izvoda: 15 €
Letna naročnina: 25 €

Izdaja: Združenje za promocijo kulturne
dediščine, raziskav in novih
tehnologij – Retrospektive
Slovenska cesta 9b, SI-1000 Ljubljana, Slovenija

info@retrospektive-journal.org
www.retrospektive-journal.org

ISSN: 2630-3426 (TISKANA IZDAJA)
2670-4013 (SPLETNA IZDAJA)

UVODNIK

Zakaj ob relativno številnih revijah, ki v Sloveniji pokrivajo področje zgodovine in sorodnih ved, še ena nova?

Odgovor je večplasten. Zgodovina, tako kot druge humanistične vede, že dolgo ni več enovita znanost. Tako pri nas kot v svetu se v zgodovinopisju razvijajo »podvede«, nastajajo nova društva in povezave, s tem pa tudi raznovrsten oziroma specializiran tisk, ki tem trendom sledi. Seveda je nujno ohranjati tudi celovit pregled nad zgodovino, saj atomizacija stroke lahko pripelje do zoženih in enostranskih pogledov ter relativiziranja glavnih zgodovinskih procesov. Tu je pač potreben kompromis oz. sobivanje generalne zgodovine in specializiranih zgodovinskih ved, nekako tako kot splošne medicine in drugih specializiranih medicinskih področij.

Namen *Retrospektiv* je, da poleg uveljavljenih domačih in tujih raziskovalk in raziskovalcev odpre prostor tudi mlajšim generacijam, ki v znanost šele vstopajo in zaradi lastne afirmacije ter izpolnjevanja formalnih kriterijev nujno potrebujejo objave. Zato bo enkrat letno izšla posebna številka revije, ki bo namenjena izključno doktorskim študentom. Prav tako je namen revije, da z objavami seže čez strogo polje zgodovine in posamične probleme obdeluje z zornih kotov različnih strok: arheologije, geografije, etnologije, antropologije, sociologije, prava in drugih. Še posebej pa želi slediti najmodernejšim trendom, ki se pojavljajo v zgodovinopisju in ob njem: npr. različna emancipacijska vprašanja, ekološka zgodovina, oblikovanje zgodovinske zavesti in krajev spomina v posameznih družbah, uporaba in zloraba zgodovine v politične namene, vizualna zgodovina in novi pristopi v preučevanju vsakdanjega življenja.

Dve polji sta, ki se nam zdita posebej izzivalni. Prvo je t. i. digitalna humanistika, ki ima sicer zelo različne aspekte in se razvija v različne smeri, v osnovi pa z novimi orodji

dopolnjuje in marsikje že zamenjuje klasične zgodovinopisne metode. Drugo je t. i. »public history«. Ta po eni strani temelji na povezovanju »stroge« znanosti s posamezniki, civilnodružbenimi skupinami in tudi posamičnimi službami, ki poleg primarne dejavnosti vključujejo tudi ukvarjanje z zgodovino, npr. evidentiranje in ohranjanje kulturne dediščine ali zgodovinskih ostankov v širšem smislu. Na drugi strani pa stremi k približevanju znanosti tako študentom kot širši publiki in aktivnemu vključevanju enih in drugih v raziskovanje, še posebej na terenu. To katedra za sodobno zgodovino na Oddelku za zgodovino FF v Ljubljani (kjer je zamisel o reviji nastala) že dolgo prakticira. Z »razširjenim« kronološkim konceptom, ki sega od sredine 18. stoletja do sodobnosti, želimo preseči (na pa tudi rušiti) dostikrat preveč ukalupljene in preozko odmerjene klasične periodizacije, saj že od Braudela naprej velja spoznanje o globljih zgodovinskih procesih, ki tudi v sodobni zgodovini presegajo razpadanje in nastajanje držav, vojne, ekonomske krize in druge »površinske« ločnice.

Z revijo želimo ne nazadnje tudi preseči slovenocentrični in evropocentrični koncept zgodovine (prvi je skoraj v celoti pogojen tudi z načinom financiranja znanosti, ki v slovenskem zgodovinopisju priznava le nacionalne teme) in vzpostaviti širšo mednarodno socialno mrežo. Večina urednikov revije prihaja iz mlajše generacije, zato je tudi samoumevno, da sledi tokovom globalizacije, novim tehnologijam in taki interdisciplinarnosti, ki po eni strani jasno opredeljuje »hrbtenico« zgodovinopisne stroke, kot ene najstarejših humanističnih ved, z jasno izdelanimi metodologijami, po drugi pa je odprta za nove, nastajajoče vede in poglede z različnih zornih kotov.

Srečno, Retrospektive!

red. prof. dr. Božo Repe

KAZALO VSEBINE

<i>Razprave</i>	9
TELOVADBA, ŠPORT IN ŽENSKE NA SLOVENSKEM: ČAS DO 1. SVETOVNE VOJNE	10
<i>dr. Peter Mikša, Maja Vehar</i>	
SKUPŠČINA REPUBLIKE SLOVENIJE V ČASU RAZPADANJA SOCIALIZMA IN JUGOSLAVIJE KOT PREDMET HISTORIČNE ANALIZE	39
<i>UPORABA METOD DIGITALNE HUMANISTIKE</i>	
<i>dr. Jure Gašparič, dr. Andrej Pančur, dr. Mojca Šorn</i>	
»Z DOSEDANJIM RAZVOJEM TURIZMA V SLOVENIJI NE MOREMO BITI ZADOVOLJNI.«	55
<i>VPLIV TURISTIČNE ZAKONODAJE, PREDPISOV IN DRUGIH BESEDIL NA RAZVOJ SLOVENSKEGA TURIZMA V SODOBNI ZGODOVINI</i>	
<i>dr. Božo Repe</i>	
RAZVOJ SLOVENSKE GEOGRAFIJE – PREDZNANSTVENO OBDOBJE TER OBDOBJE MED MARČNO REVOLUCIJO IN KONCEM PRVE SVETOVNE VOJNE	94
<i>dr. Drago Kladnik</i>	
<i>Nove tehnologije</i>	131
BIBLIOGRAFSKI PRIPOMOČEK ZA PISANJE ZNANSTVENIH BESEDIL	132
<i>dr. Bojan Balkovec</i>	

<i>Poročila</i>	139
VOLUNTARY WORK, VOLUNTEERING AND VOLUNTARY ASSOCIATIONS IN SOUTHEASTERN EUROPE, 1980-2000	140
<i>LJUBLJANA, 22. – 23. MAREC 2018</i>	
<i>Maja Lukanc</i>	
POROČILO S SEMINARJA ARHIVSKO GRADIVO IN MOJA DOKTORSKA DISERTACIJA	146
<i>Maja Vehar</i>	
CHOREOMANIA. DANCE AND DISORDER	150
<i>Jasper Klomp</i>	
<i>Kontakti avtorjev</i>	158

Retro **SPEKTIVE**

Razprave

TELOVADBA, ŠPORT IN ŽENSKA NA SLOVENSKEM: ČAS DO 1. SVETOVNE VOJNE

GYMNASTICS, SPORT AND WOMEN IN SLOVENIA: PERIOD UP TO WORLD WAR I

UDK: 796.41.035*1901/1914*

dr. Peter Mikša, Maja Vehar

IZVLEČEK

Konec druge polovice 19. stoletja so se tudi na Slovenskem, v skladu z evropskimi vzori, pričeli pojavljati telovadni in športni klubi, ki so bili prvi nosilci organizirane in strokovno vodene športne vadbe. Sprva je bila ta izključno moška domena, saj je družba žensko telo še vedno dojemala kot krhko in ranljivo. Posledično je bilo žensko udejstvovanje v športu oteženo. Klub temu je leta 1901 na Slovenskem nastalo prvo žensko športno (telovadno) društvo. Telovadba in šport pa sta postala kulturni noviteti, ki sta ženskam ponujali možnost uveljavljanja, individualnega in družbenega, ter pripomogli k spreminjanju tradicionalnih mišljenjskih stereotipov o ženskah, njihovih družbenih vlogah ter njim primernih dejavnostih.

Ključne besede: telovadba, šport, ženska telovadba, sokol, kolesarstvo, planinstvo

ABSTRACT

In accordance with European models, at the end of the second half of the 19th century gymnastic and sport clubs started to emerge in Slovenia; they were the first providers of organised and expertly guided sport training. It started out as an exclusively male domain, because society still perceived the female body as fragile and vulnerable. Consequently, it was made harder for women to engage in sports. Despite that, the first women's sport (gymnastic) society was created in Slovenia in 1901.

Gymnastics and sport became cultural novelties that offered women the chance to assert themselves, both individually and socially, and helped to change the traditional stereotypes about women, their social roles, and the activities suitable for them.

Keywords: gymnastics, sport, women's exercise, Sokol, cycling, mountaineering

UVOD

Šport je kompleksen družbeni pojav, ki izvira iz človekove biti, in je bil vedno pomemben del kulture. Pojavne oblike športa so se z razvojem družbe spreminjale, že od svojega začetka pa predstavlja pomemben vidik posameznikove socializacije in hkrati kolektivne imaginacije. Šport ni zgolj trivialen družbeni pojav, nasprotno, je globoko družbeno in kulturno zakoreninjen pojav, v čemer ga lahko primerjamo z religijo, politiko, glasbo in umetnostjo. Razumemo ga na različne načine. Lahko nam služi kot zabava in razvedrilo ali le kot sredstvo za doseganje dobre telesne pripravljenosti. Po drugi strani pa je lahko tudi sredstvo vzora in vzgoje za obrambo ali rušenje političnega sistema.

Z vidika zgodovinskega razvoja moramo ločiti med telovadnimi, planinskimi, strelskimi, kolesarskimi in drugimi društvi ter športnimi klubi, kot so bili na primer nogometni, teniški, veslaški in atletski. Celotna telesna aktivnost se je do konca medvojnega obdobja delila na telesno vzgojo in šport, telovadba ter planinstvo sta bila del prve. Po drugi svetovni vojni so sledile spremembe na področju izrazoslovja; saj je bil kot krovni termin uveljavljen izraz fizkultura, iz njega pa se je nekaj let pozneje razvila telesna kultura. Konec 20. stoletja se je slednji kot krovni termin opustil in bil nadomeščen z do tedaj ožjim pojmom – šport.¹

Po evropskem zgledu so se v drugi polovici, največ pa konec 19. stoletja tudi na Slovenskem začeli pojavljati razni telovadni in športni klubi – najprej Južni Sokol leta 1863, leta 1887 prvi slovenski kolesarski klub,² leta 1893 planinsko društvo³ (vsi v Ljubljani) in leta 1903 tudi prvi nogometni klub na slovenskih tleh, in sicer v Lendavi – Nafta. Prvo športno društvo je bilo ustanovljeno leta 1900 v Mariboru, člani pa

1 Pavlin, Tomaž. »Zanimanje za sport je prodrlo med Slovenci že v široke sloje.« *Telesnokulturno in športno organiziranje na Slovenskem pred prvo svetovno vojno in po njej*. Ljubljana: Fakulteta za šport, Inštitut za šport, 2005, 56.

2 SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/serija: Register društev, vpis 725, Klub slovenskih biciklistov Ljubljana v Ljubljani.

3 SI AS, 68, Kraljevska banska uprava Dravske banovine, upravni oddelek, šk. 32, dokument 3342, Pravila Slovenskega planinskega društva.

so se lahko ukvarjali s telovadbo, kegljanjem, turistikom,⁴ streljanjem, kolesarstvom in tenisom. Res je, da so bili klubi ter društva še vedno sorazmerno redki, vendar so bili prvi nosilci organizirane in strokovno vodene vadbe.

Športna društva, na začetku telovadna, nato pa planinska in alpinistična, so tudi pri nas imela pomembno vlogo v krepitvi kolektivne ter nacionalne zavesti. Že Južni Sokol, ki je kot prvo tovrstno slovensko društvo pri nas dal pečat športnemu in rekreacijskemu življenju v Ljubljani in ostalih slovenskih deželah, je s svojo telovadbo funkcioniral kot simbol, ki ga je slovenska družba lahko prebrala. Telovadba je veljala za rodoljubno dejanje in je krepila telesa – mišičasta moška telesa telovadcev so ponazarjala moč slovenskega naroda.⁵ V začetku je bilo to gibanje izključno moško, prvo samostojno žensko športno (telovadno) društvo je nastalo leta 1901, a ni imelo več takšne simbolne vloge kot moško. Dojemanje telesne prezentacije in konstrukcije ženskega telesa je bilo v teh zgodnjih letih 20. stoletja še vedno stigmatizirano – žensko telo je bilo namreč označeno kot krhko in ranljivo.⁶

Nasploh je bilo dojemanje žensk v športu enako predstavi o ženskah v vsakdanjem življenju. Le-te naj bi bile odvisne od moških, pasivne in neaktivne v odnosih do njih. *»... Moški se dan za dnevom trudi za produkcijo in je hkrati branitelj doma. Ve ženske pa imate večidel drugo nalogo, ve morate skrbeti za uživanje, da vsak po hiši dobi svoj kos*

4 Izraza turist in turistika sta do prvih desetletij dvajsetega stoletja tako v planinski in splošni literaturi ter časopisju pomenila obiskovalca gora in hojo v gore. Vzpon na goro so imenovali »turo«, in kdor dela takšne ture, je bil turist; organizacija, ki je gojila turistikom, pa je bila turistovska. V začetku dvajsetega stoletja, predvsem pa po letu 1921, ko je bil ustanovljen Turistovski klub Skala, izraz turist ni več predstavljal le planinstva, torej le hoje v hribe – planine, ampak tudi že plezanje. Izraz alpinizem pri nas takrat še ni bil toliko znan oziroma uveljavljen. V: Mikša, Peter in Elizabeta Gradnik. *Trden kakor kamen. Kratka zgodovina Turistovskega kluba Skala*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 2017, 5.

5 Starc, Gregor. *Discipliniranje teles v športu*. Ljubljana: Fakulteta za šport, Inštitut za kineziologijo, 2003, 62.

6 Šaver, Boštjan. »Družbena invencija in ideološka konstrukcija modernega športa.« V: *Kalejdoskop športa: uvod v športne študije*, ur. Mitja Velikonja, Peter Stanković in Gregor Starc, 13–130. Maribor: Aristej, 2009, 22.

vžitka, /.../ da se zopet pokrepča za nadaljnji trud. Naloga torej je, da utrujenemu priskrbi mir in okrepčilo, lačnega nasiti in žejnega napoji.«⁷

To mišljenje je ženskam onemogočalo, da bi se vključevale v družbo, in jih je priklenilo na dom, kar je vidno iz zapisa v *Slovenskem Sokolu*: »Domače delo je najboljše za zdravje žen. Nič namreč ne dela mišic žen prožnih in trdnih kakor pometanje tal, eventuelno je mogoče doseči isti uspeh, če poklekne dama na tla in jih pošteno drgne. Prav tako vredno je delo v kuhinji, pranje in iztepanje preprog, zakaj z vsem tem doseže moderna dama to, kar zahteva od nje stroga moda, t. j. vitko in prožno postavo in baje ni za to niti športa niti švedske telovadbe.«⁸

Posledično je bilo tudi žensko udeleževanje v športu oteženo. Šport naj bi bil dejavnost, ki so jo moški ustvarili predvsem zase ter s tem pokazali svojo moč in prevlado nad ženskami. Še konec 19. stoletja, ko je razmah športa na pobudo Pierre-a de Coubertina ponovno oživil olimpijske igre,⁹ ženske niso bile videne kot soudeleženke iger. Coubertin je sicer bil mnenja, da šport vzgaja (pomembne moralne norme) ter ima nasploh pozitiven vpliv na zdravje ter človeško telo, vendar je v njegovih predstavah žensko iz te sfere avtomatsko izključil. Bil je mnenja, da ženska, predvsem njeno telo, ni ustvarjena za fizične napore in da je njen največji dosežek, ki ga lahko v športu doseže, da k njemu spodbuja svoje sinove.¹⁰ Ženske tako na prvih olimpijskih igrah nove dobe leta 1896 v Atenah niso sodelovale, so pa že bile prisotne na naslednjih leta 1900 v Parizu, kjer so nastopale v treh disciplinah: tenisu, golfu in kriketu. Slovenske športnice so se prvič olimpijskih iger udeležile leta 1936 v Berlinu, ko je Kraljevino Jugoslavijo zastopalo pet udeleženk, ki so tekmovala v gimnastiki ter sabljanju.¹¹

7 Studen, Andrej. »Ženska naj se drži kuhalnice.« V: *Historični seminar*, ur. Oto Luthar, 149–164. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1994, 154.

8 »Novi telovadni sistemi.« *Slovenski Sokol*, 25. april 1913, 34.

9 Olimpijske igre so bile v stari dobi ritualna praznovanja. Ukinili so jih v 4. stoletju. Z razvojem modernega športa oz. športnih panog po zamrtju srednjeveškega turnirstva in športa so se konec 19. st. obnovila na amaterski in mednarodni podlagi ter promovirala šport in športne vrednote.

10 Doupona, Mojca in Krešimir Petrovič. *Šport in družba: sociološki vidiki*. Ljubljana: Fakulteta za šport, Inštitut za šport, 2000, 107.

11 Račič, Marko, Tomo Levovnik in Marko Levovnik. *Naši olimpijci = Slovene olympians*. Ljubljana: Klub slovenskih olimpijcev, Olimpijski komite, 2012. 22–24.

Tabela 1: Pregled udeleženk olimpijskih iger do 1. svetovne vojne.¹²

LETO	MESTO	ŠT. VSEH UDELEŽENCEV	ŠTEVILO ŽENSK
1896	Atene	241	0
1900	Pariz	997	22
1904	St. Louis	651	6
1908	London	2008	37
1912	Stockholm	2407	48
1916	Odpadle zaradi vojne	-	-

TELOVADBA, PLANINSTVO IN ŠPORT

Telesna dejavnost oz. različne telesne prakse so se skozi zgodovinska obdobja spreminjale, opuščale in oživljale, bile ali militantna ali/in šolska ali/in prostočasna rekreativna in preventivna dejavnost. V moderni dobi so bile vpete v nacionalizme. V tem sklopu imata na eni strani pomembno mesto nemško turnerstvo¹³ in slovansko sokolstvo, dobro razvito tudi na Slovenskem, na drugi strani pa šport in sofisticirani tekmovalni sistemi, npr. mednarodna olimpijska tekmovanja in svetovna prvenstva.

12 Vse predstavljene olimpijske igre v tabeli so danes imenovane kot poletne olimpijske igre. Prve zimske olimpijske igre so bile leta 1924 v Chamonixu, kjer so tudi tekmovalle ženske, a je to časovno obdobje že izven v tem članku obravnavanega obdobja. Podatki v tabeli so bili pridobljeni na spletni strani Olympic games, http://www.olympic.org/uk/games/index_uk.asp (dostop december 2016).

13 Nemci so izraz telovadba ali gimnastika prevedli v izraz turnen. V slovenskih deželah je izraz turnerska društva veljal za nemška telovadna društva.

Telovadba, pohodništvo, šport in tekmovanja se na Slovenskem organizacijsko predstavijo v drugi polovici 19. in v začetku 20. stoletja.¹⁴ V obdobju do prve svetovne vojne sta prednjačila telovadba in planinstvo, medtem ko je kolesarstvo po začetni evforiji na prehodu iz 19. v 20. stoletje nekoliko zamrlo. Šport (nogomet, tenis, veslanje, sankanje, smučanje, atletika, plavanje ...) se je dejansko šele pojavljal.¹⁵ Kot prva je bila med Slovenci organizirana telovadba. Nosilec le-te je bila leta 1863 ustanovljena organizacija Južni Sokol. Podobna društva so v Avstriji začela nastajati že dobro leto prej, predvsem med Nemci, pod vplivom nemških turnerskih telovadnih društev. Telovadna društva so kmalu postala eden izmed stebrov germanizacije, ki so je bili Slovenci, zaradi lege nacionalnega ozemlja, v tistem času še posebej deležni. Ko so Nemci v Ljubljani leta 1862 ustanovili svoje prvo telovadno društvo,¹⁶ narodno prebujeni Slovenci niso hoteli zaostajati. Velike zasluge za ustanovitev Južnega Sokola,¹⁷ kot so slovensko telovadno društvo poimenovali na ustanovnem občnem zboru Gimnastiškega društva v Ljubljani, pa gredo ljubljanski narodni čitalnici, saj so mnogi ljubitelji in podporniki telovadbe izhajali iz njenih krogov.¹⁸ Tekmovalnost med Sokoli in nemškimi turnerji se je z leti stopnjevala in po t. i. »sokolskem

14 Glavni razlog je t. i. februarski patent, ki ga je 26. februarja 1861 razglasila avstrijska vlada. Ta je bil sestavljen iz cesarskega manifesta, temeljnega zakona o državnem zastopstvu, deželnih redih in deželnozborskih volilnih redih za vse dežele poznejše avstrijske polovice monarhije. Čeprav je deželna avtonomija tudi v tem sistemu igrala precejšno vlogo, so sprejeli februarski patent kot povratek k centralistični ureditvi. Patent je za slovensko narodno prebujenje pomemben, ker je dovoljeval ustanavljanje nepolitičnih društev in s tem omogočil številna kulturna, prosvetna, športna in podobna društva, ki so bila prave zibelke narodnega osveščanja, hkrati pa gibalna družbenega življenja v posameznih krajih.

15 Pavlin, Tomaž: »Športna (telovadna, strelska, planinska in športna) društva.« V: *Društvena in klubska kultura v Sloveniji*, ur. Alja Brglez in Barbara Vogrinec, 121–147. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo, 2004, 121.

16 Vrišer, Sergej. »Kroji slovenskega sokolstva in orlovstva med leti 1863–1941.« *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 38/1–2 (1990), 43.

17 Ime kaže na spogledovanje s Čehi, kjer je bilo že leto prej ustanovljeno istoimensko društvo Sokol. Potrebno pa je pripomniti, da sta pobudi o ustanovitvi telovadnega društva v Ljubljani in Pragi stekli neodvisno.

18 Mikša, Peter. »Šport na Slovenskem. Oris organizacije in športne politike na Slovenskem v 19. in 20. stoletju.« V: *Statusna vprašanja slovenskega športa*, ur. Dušan Macura, Mojca Doupona Topič in Blanka Mekinda, 139–150. Ljubljana: Fakulteta za šport, 140.

ekscesu»,¹⁹ pretepu med sokoli (Slovenci) in turnerji (Nemci), so oblasti 1. avgusta 1867 Južni Sokol razpusstile.²⁰ Telovadci razpuščenega Južnega Sokola so že februarja naslednje leto ustanovili Telovadno društvo Sokol v Ljubljani ali na kratko Ljubljanski Sokol.²¹ Novo društvo je v vseh pogledih nadaljevalo delo svojega predhodnika in ni v ničemer spremenilo vsebine in metod telovadne šole.²² Kljub strogemu nadzoru in velikim pritiskom državnih oblasti je Ljubljanski Sokol začel vplivati na razvoj sokolskega gibanja na podeželju. Najprej s podružnicami v Postojni, Vipavi in na Planini, z idejo in načinom dela pa tudi na samostojna telovadna društva Sokol, ki so po letu 1870 začela nastajati na Slovenskem.²³

Sokolsko gibanje je v pravo telovadno organizacijo oziroma mrežo organiziranih telovadnih društev začel preoblikovati dr. Viktor Murnik, ki je uvedel sistematično vzgojno telovadbo v sokolskem duhu in osnoval vaditeljski zbor boljših telovadcev. Ti so se redno sestajali in izobraževali ter znanje prenašali v druga telovadna društva. S tem je telovadba na Slovenskem pridobila na enotnosti. Število telovadnih društev je prav zaradi poenotenja proti koncu 19. stoletja in na začetku 20. stoletja strmo naraslo. Tako je bilo še leta 1893 osem telovadnih društev, leta 1903 16, tik pred 1. svetovno vojno leta 1913 pa kar 115.²⁴

Leta 1905 je vlada dovolila ustanovitev Slovenske sokolske zveze (SSZ), prve športne zveze na našem ozemlju, ki je bila vrhovni sokolski vodstveni organ. Vodstvo je bilo razdeljeno na dva dela, na predsedstvo in na zvezni odbor, sestavljen iz predsedstva, župnih odposlancev ter vaditeljskega zbora. Po letu 1909 so društva organizacijsko razdelili na

19 V zgodovini slovensko-nemških odnosov v Ljubljani je ta v resnici nočni pretep med slovenskimi in nemškimi telovadci bil spolitiziran in izkoriščen za nemški politični prevzem oblasti v Ljubljani. »Sokolski eksces«, ki se je zgodil leta 1867 in je ovrednoten kot prvi slovensko-nemški fizični obračun, je botroval tudi razpustu Južnega Sokola.

20 Matič, Dragan. »Sokolski eksces ali pretep v Šantlovi veži.« *Zgodovina za vse*, 6/1 (1999), 13.

21 SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/serija: Register društev, vpis 8466, Telovadno društvo Sokol v Ljubljani.

22 Stepišnik, Drago. *Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1968, 91.

23 Mikša, »Šport na Slovenskem«, 141.

24 Stepišnik, *Oris zgodovine telesne kulture*, 101.

osem žup: celjsko,²⁵ idrijsko,²⁶ gorenjsko,²⁷ novomeško,²⁸ goriško, tržaško ter na dve ljubljanski.²⁹ Druga novost v organizaciji so bili odseki – podružnice močnejših društev, ki so bile z matičnim društvom povezane toliko časa, dokler niso bile sposobne zaživeti same in so jih preoblikovali v samostojna sokolska društva. Posledica tega je bila skokovita rast društev. Leta 1909 je tako SSZ imela 61 društev, 14 odsekov, 2 ženska odseka (Hrastnik³⁰ in Kranj³¹) in 1 samostojno žensko telovadno društvo. Skupno je v vseh oblikah organizacije sodelovalo 6397 članov, 563 članic ter 2008 dečkov.³² Leto kasneje je delovalo 8 žup, ki so imele 79 društev ter 23 odsekov, 2 ženski društvi in 4 ženske odseke. Članov je bilo 7192, članic pa 882. Telovadila jih je dobra polovica: bilo je namreč 471 telovadk, ki so imele 40 vaditeljic.³³

Slovenci smo tako še pred 1. svetovno vojno v SSZ dobili prvo moderno športno organizacijo, ki je bila prirejena specifičnim slovenskim razmeram in je bila vodena s slovenskim strokovnim znanjem.

Sokolstvo pa ni bilo edino telovadno gibanje na Slovenskem. Leta 1906 se je začelo razvijati telovadno gibanje, ki je čez nekaj let za svoje osnovne enote in zvezo dobilo ime Orel. Glavna značilnost, po kateri so se orlovske telovadne enote razlikovale od sokolskih, je bila v tem, da niso

25 SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/serija: Register društev, vpis 8311, Celjski Sokol.

26 SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/serija: Register društev, vpis 700, Sokol telovadno društvo v Idriji.

27 SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/serija: Register društev, vpis 8298, Gorenjska sokolska župa; SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/serija: Register društev, vpis 8504, Gorenjski Sokol.

28 SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/serija: Register društev, vpis 398, Dolenjski Sokol.

29 SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/serija: Register društev, vpis 8468, telovadno društvo Sokol 1. v Ljubljani; SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/serija: Register društev, vpis 8468, telovadno društvo Sokol 2. v Ljubljani.

30 SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/serija: Register društev, vpis 8317, telovadno društvo Sokol z ženskim oddelkom v Hrastniku.

31 SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/serija: Register društev, vpis 8405, telovadno društvo Sokol v Kranju z ženskim oddelkom.

32 Zaletel, Vinko. *Zgodovina telesne vzgoje in sokolstva*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1933, 208.

33 Prav tam, 210.

bile samostojna društva kot Sokol, temveč le odseki katoliških prosvetnih društev in telovadba je bila le ena od oblik njihovega dela. Zahteve po oblikovanju katoliškega telovadnega društva so se pojavile že leta 1902, na zborovanju SKSZ³⁴ v Mariboru leta 1905 pa so dokončno sklenili, da telovadba predstavlja pomemben del vzgojno-izobraževalnega dela – zato so istega leta oblikovali pripravljalni odbor, ki bi ustanovil prvi telovadni odsek v Ljubljani.³⁵ Do tega ni prišlo, saj je bil prvi telovadni odsek osnovan na Jesenicah.³⁶ Sledil mu je telovadni odsek SKSZ v Ljubljani s telovadnimi prostori v Hotelu Union, ki je dobil matični značaj, v vaditeljskem zboru pa je delovalo 45 telovadcev. Istočasno je bil ustanovljen tudi prvi ženski telovadni odsek, ki mu je predsedovala ga. Pegan.³⁷ Orlovske gibanje se je zaradi velike politične podpore ter katoliško naravnane družvenega programa izredno hitro razširilo, saj so že leta 1913 imeli 168 odsekov s 5228 člani.³⁸ Telovadni odseki so bili povezani v Zvezo telovadnih odsekov in so od leta 1908 imeli lastno glasilo, *Mladost*.³⁹ Čeprav je bil eden izmed razlogov za ustanovitev orlovskega gibanja tudi omejevanje vključevanja mladih v sokolsko gibanje, pa so se v določenih aspektih, kljub temu da so se nazorsko razhajali, naslonili nanj (tehnika, oblačila).⁴⁰

Poleg sokolskega in orlovskega telovadnega gibanja je na Slovenskem obstajalo še tretje, delavsko telovadno gibanje. V organizacijskem smislu ni bilo tako močno, je pa bilo pomembno kot podlaga za kasnejši razvoj. Delavci so bolj kot telovadbo gojili šport, ki je omogočal manj togo rekreacijo, kot so jo izvajali v obeh drugih telovadnih gibanjih. Delavska telovadna društva so bila namenjena rekreaciji delavcev in so bila v političnem smislu namenjena povečanju delavske razredne zavesti.⁴¹

34 Slovenska krščanskosocialna zveza.

35 Pernišek, France. *Zgodovina slovenskega orla*. Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija, 1989, 74.

36 Prav tam, 74–75.

37 Prav tam, 77.

38 Zaletel, *Zgodovina telesne vzgoje in sokolstva*, 93.

39 Prav tam, 78.

40 Prav tam, 81.

41 Mikša, »Šport na Slovenskem«, 142.

V primerjavi z društveno telovadbo sta se planinstvo in šport na slovenskih tleh organizacijsko razvila razmeroma pozno, šele konec 19. stoletja. Tako pri Sokolu kot tudi Orlu so se sicer ukvarjali z nekaterimi športnimi panogami, a so te služile le kot dopolnilna dejavnost k sami telovadbi. Nasploh je značilno, da so telovadna gibanja po vsej Evropi zavračala športno dejavnost zaradi njenega internacionalizma, pri nas pa je obstajal še predsodek, da šport spodbuja individualnost, kar je bilo v nasprotju s kolektivnostjo telovadnih društev. Število športnih panog je bilo na prelomu stoletja in v prvih letih po njem na Slovenskem v primerjavi s tujino skromno; med pomembnejšimi so bili planinstvo, kolesarstvo, nogomet, delno še smučanje in sankanje, atletika, plavanje ter letalstvo. Do prve svetovne vojne poznamo pri nas le dva primera, da sta si dve društvi naredili oznako širšega, to je športnega društva, in da sta gojili več športnih panog. To sta bili Športno društvo Maribor (ustanovljeno leta 1900) in Ljubljansko športno društvo (ustanovljeno leta 1906).⁴²

Večina društev je gojila le eno telesno dejavnost. Ne najstarejše, a najbolj množično, je bilo Slovensko planinsko društvo (SPD), ustanovljeno leta 1893 v Ljubljani, z namenom in geslom »*ohranimo slovensko lice slovenskim goram*«. Torej z narodnoobrambnim namenom, saj so slovenske gore s potmi in kočami markirali Nemci, organizirani v kranjski in drugih podružnicah leta 1874 nastalega Nemško–avstrijskega planinskega društva⁴³ ter v Avstrijskem turistovskem klubu (ÖTC). SPD je bilo že takoj po ustanovitvi zelo aktivno, saj je že konec 19. stoletja štelo preko 1300 članov in postavilo 12 koč, uredilo in označilo številne poti ter izdajalo društveno glasilo *Planinski vestnik*.⁴⁴ Na Triglavu je že stal Aljažev stolp, ki ga je leta 1895 postavil dovški župnik Jakob Aljaž.⁴⁵ V začetku 20. stoletja se je pri nas začel uveljavljati tudi alpinizem.

42 Prav tam, 142–143.

43 Podružnice Nemško–avstrijskega planinskega društva (originalno Deutscher und Österreichischer Alpenverein – DÖAV), ki so pokrivalo slovenske dežele, so bile kranjska, mariborska, celjska, beljaška in primorska v Trstu.

44 Mikša, Peter in Kornelija Ajlec. *Slovensko planinstvo = Slovene mountaineering*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 2015.

45 Mikša, Peter. »Da je Triglav ostal v slovenskih rokah, je največ moja zasluga: Jakob Aljaž in njegovo planinsko delovanje v Triglavskem pogorju.« *Zgodovinski časopis*, 69/1–2 (2015), 112–123.

Redkim individualistom: npr. Henriku Tumi in drugim, ki so sami ali v družbi domačih gorskih vodnikov – domačinov pod gorami – osvajali vrhove izven označenih poti, so se pridružili novi mladi alpinisti, ki so se od leta 1906 srečevali v t. i. skupini Dren in sistematično gojili alpinizem ter začeli z zimskimi pristopi na višje alpske vrhove, najprej s krpljami in nato s smučmi.⁴⁶

V tem obdobju se je pričelo uveljavljati tudi kolesarstvo. Sprva je bilo kolo dostopno premožnejšim, tako je bilo leta 1869 v časopisu *Triglav* poimenovano kot snobovska igračka z ljubljanske promenade.⁴⁷ Mesečno so namreč delavci zaslužili od 50 do 100 kron, uslužbenci znatno več (200–800 kron); cena koles pa se je gibala med 110 in 320 kron (damsko kolo je npr. stalo 260 kron). Kolo se je dalo kupiti pri meščanskih trgovcih, v Ljubljani jih je npr. prodajala tudi ženska – Ana Gorenc,⁴⁸ glavni proizvajalci pa so bili Janez Puch, Fran Batjel⁴⁹ in Franz Neger; ki je ponujal poldirkalno, turno in žensko kolo.⁵⁰ Glede na kupno moč so svoja kolesarska društva najprej organizirali meščani; Nemci so leta 1883 ustanovili Marburger Bicycle Club, dve leti kasneje pa Laibacher Bicycle Club.⁵¹ Ker je bilo tudi kolesarstvo področje nacionalnega boja, je bilo leta 1887 ustanovljeno prvo slovensko kolesarsko društvo – Klub slovenskih biciklistov Ljubljana (sledila sta mu leta 1895 ustanovljeno slovensko kolesarsko društvo v Gorici in leta 1899 v Trstu).⁵² Pred tem je obstajala skupina slovenskih kolesarjev, im. Dvanajsterica, ki pa ni nikoli dobila dovoljenja oblasti.⁵³ V okviru organizacije Sokola ali izven se je

46 Mikša, Peter in Urban Golob. *Zgodovina slovenskega alpinizma*. Ljubljana: Friko, Mikša in partnerji, 2013.

47 Batagelj, Borut. »Z biciklom na levo!« V: *Dve koli in par nog*, ur. Boris Brovisnky, 39–51. Bistra pri Vrhniki: Tehniški muzej Slovenije, 2010, 39.

48 Brovisnky, Boris. »Kratek zgodovinski pregled proizvodnje koles na Slovenskem.« V: *Dve koli in par nog*, uredil Boris Brovisnky, 71–87. Bistra pri Vrhniki: Tehniški muzej Slovenije, 2010, 72.

49 Prav tam, 77–78.

50 Brovisnky, Boris. »Kratek pregled skozi zgodovino proizvodnje koles na Slovenskem.« *Kolesarstvo*, LXIII/1-2 (2015), 142.

51 SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/serija: Register društev, vpisi 403, 740, 324, Bicycle klub Laibach.

52 SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/serija: Register društev, vpis 725, Klub slovenskih biciklistov Ljubljana v Ljubljani.

53 Stepišnik, *Kolesarstvo na Slovenskem*, 16.

kolesarstvo organiziralo tudi drugod (Škofja Loka,⁵⁴ Ribniška dolina,⁵⁵ Novo mesto,⁵⁶ Borovnica itd.).⁵⁷ V 90. letih 19. stoletja so nastali tudi delavski kolesarski klubi, do prve svetovne vojne pa je bilo na Slovenskem ustanovljenih 31 klubov,⁵⁸ ki so se povezali v Zvezo slovenskih biciklistov v Ljubljani.⁵⁹

Sprva so kolo dojemali kot sredstvo za rekreacijo in šport; tako je bilo v Ljubljani leta 1898 1068 kolesarjev, 968 jih je uporabljalo kolo kot obliko športne aktivnosti, 100 pa zaradi dela.⁶⁰ V času prodiranja koles v vsakodnevno uporabo so se pojavljala različna stališča in skepse; kolesa so namreč ogrožala varnost v prometu (pešci, konjske vprege). Tako so leta 1869 v Ljubljani prepovedali vožnjo s kolesi po mestnih ulicah in sprehajališčih, leta 1890 pa so jo ponovno dovolili z nekaterimi izjemami.⁶¹ Zaradi nevarnosti in težav, ki so se pojavile med dirkami, so leta 1897 odprli dirkališče v bližini Tivolija.⁶² Koledarjevo ravnanje v prometu so pričeli uravnnavati tudi s koledarskimi redi, v Ljubljani se je to zgodilo leta 1897.⁶³ Tudi klubi so se ukvarjali z osveščanjem ter vzgojo bodočih koledarjev; članom je bila npr. na voljo izposoja koles.⁶⁴ Pred udeležbo v prometu so se lahko koledarjenja z velocipedom priučili na tečajih v dvorani ljubljanskega Kolizeja.⁶⁵

54 SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/serija: Register društev, vpis 792, Klub biciklistov v Škofji Loki.

55 SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/serija: Register društev, vpis 818, Klub slovenskih biciklistov Ribniška dolina.

56 SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/serija: Register društev, vpis 685, Biciklistični klub dol. v Novem mestu.

57 Batagelj, »Z biciklom na levo!«, 40–41.

58 Pavlin, Tomaž. »Oris slovenske koledarske zgodbe do razhoda z jugoslovansko državo.« *Kolesarstvo*, LXIII/1–2 (2015), 130.

59 SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/serija: Register društev, vpis 599, Zveza slovenskih biciklistov v Ljubljani.

60 Brovinsky, »Kratek zgodovinski pregled«, 71.

61 Batagelj, »Z biciklom na levo!« 47.

62 Stepišnik, *Kolesarstvo na Slovenskem*, 24.

63 Batagelj, »Z biciklom na levo!« 48.

64 Stepišnik, *Kolesarstvo na Slovenskem*, 17.

65 Brovinski, »Kratek pregled skozi zgodovino«, 140.

Ko je bilo kolesarstvo že uveljavljeno, so bili osnovani tudi nogometni klubi. Leta 1909 je bil tako ustanovljen srednješolski nogometni klub Hermes. Ker pa so se tekme med slovenskimi in nemškimi dijaki sčasoma sprevrgle v manifestacije mednacionalnih nasprotij, so oblasti klub leta 1911 prepovedale. Še istega leta je nastal nov ter prvi priznani slovenski nogometni klub Ilirija.⁶⁶

ŽENSKES IN TELOVADBA

V začetnem obdobju telovadnega in športnega razvoja na Slovenskem je bila ženska na eni strani vpeta v narodno gibanje, na drugi strani pa se je postavljalo vprašanje njene družbene emancipacije, ko je šlo za enakost med spoloma. Tu sta se soočila tradicionalizem in moderno žensko gibanje, ki je hotelo na vseh področjih konkurirati z moškimi.⁶⁷

Vzporedno z vprašanjem družbene emancipacije na relaciji enakosti med spoloma ter vprašanjem narodne pripadnosti v luči habsburških nacionalizmov druge polovice devetnajstega stoletja, ko je bila »ljubeča mati, skrbna žena ter varčna gospodinja« pripoznana kot pripadnica naroda, ki mu je lahko služila in javno dokazovala svojo zavezanost, se je odpiralo tudi vprašanje ukvarjanja s telovadbo, kolesarstvom, športom ter planinstvom oziroma vprašanje telesne vzgoje.⁶⁸ Če je torej telesna kultura novost, ki je pomemben del narodne vzgoje, je na mestu vprašanje, če naj tudi ženska telovadi in zanemari tradicionalno vlogo v okviru gospodinjstva in družine (ki pa jo je že tako ali tako razrahljala industrializacija).⁶⁹ Prav tako je bil razlog za kasnejši razvoj ženske telovadbe tabuiziranost odraslega ženskega telesa. Tako so pogosteje kot ženske nagovarjali k telovadbi deklice, ki so jim priporočali krepitev

66 Šugman, Rajko. *Zgodovina svetovnega in slovenskega športa*. Ljubljana: Fakulteta za šport, 1997, 97.

67 Pavlin, *Zanimanje za sport*, 71.

68 Pavlin, Tomaž, Mikša Peter. »Ni zadosti, da slovensko ženstvo samo pripenja trakove na sokolske zastave.« V: *Slovenke v dobi moderne*, ur. Monika Kokalj Kočever, 106–115. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2012, 106.

69 Pavlin, *Zanimanje za sport*, 71.

telesa preko igre, plesa (predvsem v krogu) in preprostih vaj – takšna oblika vadbe naj bi izžarevala ljubkost in deklinsko milino.⁷⁰

Društva, ki so se ukvarjala s telesnokulturno dejavnostjo, so na žensko udejstvovanje reagirala različno. Sokolski telovadci so žensko telovadbo podprli, katoliški so ji nasprotovali. Pogledi so bili različni tudi po posameznih športnih panogah. Mnenja so se razhajala še pri opredeljevanju tekmovanj, ki so jih enačili z borbo, medtem ko naj bi ženski pripadala igra.⁷¹ »Ženskemu značaju odgovarja sport kot igra, moškemu sport kot borba...//...žena mora ostati vedno žena in ne sme preko mej, ki jih je postavila narava,«⁷² je bil mnenja Drago Ulaga, kar pa ne pomeni, da je nasprotoval ženskemu športu oz. menil, da je šport za žensko nepomemben. Še kako naj bi bil pomemben, opredelil ga je namreč kot vir zdravja in podporo rodni sposobnosti ženske, ki pa je morala ohraniti »soglasje s svojo žensko naravo« in ostati »kot človek ženska«.⁷³

Soustvarjalci Južnega Sokola so se že takoj na začetku delovanja, leta 1863, dotaknili ženske vloge v nastajajoči telovadbi. Konec tistega leta je imel Etbin Henrik Costa⁷⁴ predavanje o telovadbi in je, zelo kratko, poudaril tudi vadbo mladenk, saj da se dekleta še mnogo bolj napačno vzgajajo kot fantje in zato ženske čedalje bolj bolehajo.⁷⁵ Vendar je bilo ideje v boju s tradicionalizmom težje udejanjiti in v historiografiji Južnega Sokola v njegovem času ne zasledimo ženske vadbe, niti ženskega članstva. Prelom je prineslo delovanje Čeha Jana Zdeneka Veselya v Ljubljanskem Sokolu. V Ljubljano je prišel konec leta 1870 kot

70 Batagelj, Borut. »Ali naj dame kolesarijo?: Kolesarke in žensko telo na prehodu iz 19. v 20. stoletje.« *Zgodovina za vse*, XI/2 (2004), 48 in 49.

71 Pavlin, Mikša, "Ni zadosti, da slovensko ženstvo samo pripenja trakove na sokolske zastave", 106.

Drago Ulaga (1906–2000), športni pedagog in publicist, je bil prvi Slovenec z visokošolsko izobrazbo na področju športa. Opravljal je delo trenerja (plavanje, atletika) ter poučeval na Fakulteti za šport. Objavil je tudi več del s področja telesne kulture.

73 Pavlin, Mikša, »Ni zadosti, da slovensko«, 111.

74 Etbin Henrik Costa (1832–1875), slovenski pravnik, bibliograf in politik, ki je med letoma 1864 ter 1869 opravljal delo ljubljanskega župana. Prizadeval si je za popis vseh objav v slovenskem jeziku od leta 1868 dalje, tako je postal začetnik slovenske bibliografije.

75 Costa, Etbin H. Nekaj besed o telovadstvu. Ljubljanskim Sokolovcem v spomin novega leta 1864. Ljubljana: J. Blaznik, 1864, 7.

telovadni učitelj in prinesel nov veter v jadra slovenskemu telovadnemu društvu, ki je bilo že nekaj časa v krizi. Vesely je med drugim tudi začel izdajati apolitični časopis o telovadbi in vojaštvu, *Južni Sokol*, za našo temo pa je predvsem pomembno dejstvo, da so v Ljubljanskem Sokolu v tem času prvič na noge postavili žensko telovadbo.⁷⁶ Septembrska objava v društvenem glasilu *Južni Sokol*⁷⁷ je prinesla oznanilo, da se s 1. oktobrom 1871 začne »podučevanje deklet v telovadbi« in to trikrat na teden.⁷⁸ Odziv je bil pozitiven in tečaj se je izpeljal. Ni ga vodil Vesely, temveč so ženske vadile »pod učiteljem Tomšičem.«⁷⁹ Ker pa je Veselyevo delovanje v Ljubljanskem Sokolu trajalo le do februarja 1872,⁸⁰ je ravnokar porajajoča ženska telovadba zamrla.⁸¹

Društvena ženska telovadba, ki bi spremenila javno mnenje, se je v Sokolu dejansko razmahnila šele z delovanjem Viktorja Murnika konec devetnajstega stoletja. Murnik se je zgledoval po češkem modelu sokolske organiziranosti, kjer se je ženska telovadba že dobro uveljavila, in vzpodbudil ne le samo vadbo in organiziranost ženskega odseka, pač pa tudi strokovno usposabljanje prvih vaditeljic, ki bi prevzele vodenje ženske telovadbe po češko-sokolskem načelu »ženska vzgaja žensko«.⁸² Prvi ženski telovadni odsek je Murnik ustanovil leta 1897 in mu v kratkem času izobrazil poseben ženski vaditeljski zbor in to v tolikšni meri, da so ženske že naslednje leto lahko same začele voditi žensko telovadbo.⁸³ Letno poročilo tega leta podaja podatek, da je bilo v odseku delujočih 35 telovadk in da so žensko telovadbo vodile »vaditeljice Kajzeljeva, Krejčičeva, Trtnikova in Udovičeva.«⁸⁴ Odsek je

76 Pavlin, Tomaž. *Naša pot: 150 let ustanovitve Južnega Sokola in sokolskega gibanja*. Ljubljana: Fakulteta za šport, 2014, 36 in 44.

77 *Južni Sokol* je izhajal dvakrat mesečno, 13. in 28. dan v mesecu.

78 *Južni Sokol*, 13. september 1871.

79 SI AS, 641, Telovadno društvo Sokol v Ljubljani, šk. 54, zavihek 6207, dr. Vinko Murnik.

80 Stergar, Rok. »Prišel, videl in --- obupal: Jan Zdeněk Veselý in ljubljanski sokoli.« V: *Naša pot: 150 let ustanovitve Južnega Sokola in sokolskega gibanja = Our way : 150 years since the Southern Sokol and the Sokol movement were established*, ur. Tomaž Pavlin, 36–46. Ljubljana: Fakulteta za šport. 2014, 45.

81 Pavlin, *Zanimanje za sport*, 72.

82 Pavlin, Mikša, »Ni zadosti, da slovensko«, 106.

83 SI AS, 641, Telovadno društvo Sokol v Ljubljani, šk. 54, zavihek 6210.

84 Prav tam.

bil organizacijsko popolnoma ločen od Sokola, je pa le-ta prispeval k njegovi telovadbi tako telovadnico ter na začetku vaditelja (Murnika, op. p.).⁸⁵ Iz korespondence v arhivu ljubljanskega Sokola je razvidno, da so ženske telovadke svoj odsek imenovala »Klub slovenskih telovadk«,⁸⁶ uradno pa so se od Sokola ločile in leta 1901 ustanovile Žensko telovadno društvo (ŽTD).⁸⁷ Društvo je vodila Franja Tavčar, žena liberalca, pisatelja in sokola dr. Ivana Tavčarja. ŽTD je opravljalo temeljno in vizionarsko delo, zlasti če upoštevamo dejstvo, da se je z ženskim samostojnim delom oblikovala tudi specifična, biološko pogojena ženska telovadba.⁸⁸

Podatkov o članstvu za prva tri leta ni na razpolago, za leto 1904 pa jih prinaša *Slovenski Sokol*.⁸⁹ Leta 1904 je društvo štelo štiri ustanovne članice, 39 podpornih in devet izvršujočih ali telovadečih članic ter 65 gojenk. Telovadile so dvakrat na teden (po tri ure) v dveh oddelkih. Na bivšem dirkališču v Tivoliju, ki ga je Ljubljanski Sokol preuredil v telovadišče, so si uredile igrišče kjer so igrale »lawn tennis, croquet in druge igre«. Sredi julija 1904 so se telovadke opogumile in se v času drugega vsesokolskega zleta slovenskega sokolstva v Ljubljani predstavile sokolski in drugi javnosti s telovadnim nastopom.⁹⁰

Leta 1906 je društvo štelo tri ustanovne članice, 27 podpornih in 20 izvršujočih članic. Telovadilo se je dvakrat na teden v dveh skupinah. Število gojenk ni znano, je pa moralo biti precej visoko, saj je na »telovadni skušnji« aprila meseca nastopilo 82 telovadk.⁹¹ Na tem nastopu je prvič javno nastopil tudi borilni odsek društva, ki je sicer deloval že od leta 1904. So pa članice ŽTD ugotavljale, da je bil ta nastop za »tukajšnje razmere, v katerih odločujejo, žal, le neutemeljeni predsodki, storjen

85 Stepišnik, Oris zgodovine telesne kulture, 98.

86 SI AS, 641, Telovadno društvo Sokol v Ljubljani, šk. 9, zavihka 1084 in 1092.

87 SI AS, 641, Telovadno društvo Sokol v Ljubljani, šk. 10, zavihek 1130.

88 Pavlin, Mikša, »Ni zadosti, da slovensko«, 106.

89 *Slovenski Sokol*, glasilo Slovenske sokolske zveze, je izhajal v Ljubljani med letoma 1904 in 1914. Urednik je bil Viktor Murnik. Zadnja številka je izšla leta 1919 pred združitvijo Slovenske sokolske zveze z drugimi južnoslovanskimi zvezami v skupni Savez Sokola kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Stepišnik, Oris zgodovine telesne kulture, 103.

90 *Slovenski sokol*, 25. 3. 1905, 27–28.

91 SI AS, 641, Telovadno društvo Sokol v Ljubljani, šk. 13, zavihek 1520.

pač petdeset let prekmalu,«⁹² saj so v nekem časopisu zapisali, da je bil nastop borilk »izzivajoč« in »smešno kavalirski«. ⁹³

Po statistiki slovenskega sokolstva je konec septembra 1912 poleg samostojnega ŽTD žensko telovadbo gojilo trideset sokolskih društev. Članic je bilo 781, telovadk 458, vaditeljic in vaditeljskih pripravnic 30, gojenk pa 257. Povprečno je telovadbo obiskovalo 398 telovadk ter 214–257 gojenk. Telovadke in gojenke je imelo 12, samo telovadke 18, samo gojenke pa eno društvo.⁹⁴ Skromnejše je bilo strokovno področje, saj je v teh 31 društvih aktivno delovalo le enajst vaditeljic oziroma vaditeljskih pripravnic, ki pa skoraj nikjer niso bile brez moškega vodstva, v dvajsetih društvih pa je bila vadba še docela v moških rokah.⁹⁵

Pred prvo svetovno vojno je sokolska organizacija na Slovenskem štela 1040 članic, od katerih jih je telovadilo 537 (51,5 %), medtem ko je telovadilo 1761 (26,6 %) moških. Ženske torej v društvih niso bile več le pasivne ali podporne članice (aranžerke, metalke cvetlic ali okrasek, ki pripenja prapore), pač pa so svoje narodno javno delovanje vedno bolj opravljale tudi s telovadbo, odstotkovno celo bolj kot moški.

Drugačen je bil pogled na žensko telovadbo v katoliškem telovadnem gibanju Orel. Leta 1906 je bil v Ljubljani ustanovljen prvi orliški odsek,⁹⁶ za njim pa so se oblikovali ženski krožki pri posameznih odsekih, orlivaditelji pa so vodili telovadbo v krožkih. Zaradi pritiskov v liberalnem časopisju, ki je takšnim krožkom očital nemoralnost, je leta 1909 kaplan Valentin Zabret predlagal, da se odsekom prepove izvajanje ženske telovadbe oziroma sodelovanje pri krožkih s takšno vsebino. Predlog je bil sprejet z argumentom, da bi se izognili zadregi duhovnih delavcev, ki so sodelovali pri mladinski organizaciji – najbolj so bili izpostavljeni kaplani, ki so navadno vodili orlovske odseke ter tudi ženske telovadne krožke. Tem so nasprotovali tudi nekateri drugi katoliški krogi –

92 Prav tam.

93 Prav tam.

94 »Žena v Sokolu.« *Slovenski Sokol*, 25. 5. 1913, 39.

95 Prav tam.

96 Orliški – ženska ustreznica moškemu poimenovanju orlovski.

organizatorji Marijinih družb so npr. s kritiko ženske telovadbe v časopisu *Bogoljub* želeli ohraniti članstvo v lastni organizaciji.⁹⁷ Posledično je bil razvoj ženske telovadbe znotraj Orla počasnejši, kasneje pa so sprejeli, da je ženski telovadni krožek možno ustanoviti tam, kjer je obstajala nevarnost, da bi se le-te vključile v druge – nazorsko neprimerne – skupine (npr. Sokoli). Med bolj izpostavljenimi so bili trgi, podeželska mesta ter kraji z industrijo. V primeru, da je bil takšen krožek ustanovljen, je moral biti organizacijsko ločen od fantovskega odseka, popolnoma pa je bilo prepovedano snovanje orliških odsekov na podeželju, tu so želeli dekleta vključiti v žensko izobraževalno organizacijo Bogomila, ki pa ni bila uspešna.⁹⁸ Orliška telovadba je doživela razcvet šele z obnovo krožkov po prvi svetovni vojni (npr. leta 1922 je bilo 94 orliških krožkov, 3600 članic, 3000 naraščajnic).⁹⁹

ŽENSKE TER PLANINSTVO IN ALPINIZEM

Začetki ženskega udejstvovanja v gorah segajo v začetek 19. stoletja, ko so znana prva imena žensk, ki so se podale na strme vršace. V začetku so prevladovali Angležinje, ki so se jim počasi pridružila tudi francoska imena. Aktivno so se ženske začele vključevati v odkrivaljski alpinizem¹⁰⁰ v drugi polovici 19. stoletja. So pa bile alpinistke te dobe (1865–1914) na podvigih v gorah predvsem vodene. Bile so iz premožnejših družin. Dolgo je bilo tudi nedopustno, da bi se v gore podale same z vodnikom. Socialna pravila so tako narekovala, da je moral biti prisoten vsaj še en moški, najpogosteje sorodnik.¹⁰¹ Zadržki ter pomisleki so se pojavljali tudi pri njihovi obleki. Največkrat so v hribe hodile in plezale kar v krilu, le najdrznejše so se visoko v gorah, kjer jih oči drugih niso več dosegle, preoblekle v hlače. Te so se kot del praktične pohodne in plezalne obleke uveljavile šele v začetku 20. stoletja, s tem pa se zaključi obdobje ženskih »krinolin v gorah«.¹⁰²

97 Pernišek, *Zgodovina slovenskega Orla*, 85.

98 Prav tam, 86.

99 Prav tam, 129.

100 Pristopi na višje vrhove v Alpah, ki so mestoma ali pogosto tudi imeli plezalne dele.

101 Unsworth, Walt. *Because it is there, famous mountaineers 1840–1940*. London, 1968, 15.

102 Smerke, Zlatko. *Planinarstvo i alpinizam*. Zagreb: Planinarski savez Hrvatske, 1989, 27.

Nasploh je malomeščanska družba še konec leta 1893 pri nas na planinsko in plezalno družčino gledala vzvišeno in jo imela za smešno, ko so jih videvali okrašene s šopki cvetic za klobuki, medtem ko so se vračali s hribov domov. Nazorno je to v svoji knjigi zapisal Janko Mlakar: »Ako se je kdo prikazal na ulici v planinski opremi, so gledali za njim, se smejali kratkim hlačam, ki so jih takrat nosili samo mestni otroci, ter se čudili dolgi palici in nahrbtniku. Gorje pa ženski, ki bi se bila pokazala v javnosti v hlačah ali celo z golimi koleni! Hlače in njeno posestnico bi bili odpeljali na opazovalnico, gola kolena bi bila pa šla v Begunje pokoro delat za javno pohujšanje.«¹⁰³

Na Slovenskem najdemo zgolj nekaj omemb ženskih imen v zgodnji dobi planinstva in alpinizma, o obiskovalkah gora pred prvo svetovno ni veliko podatkov. Aktivno pa smo Slovenci prispevali velik delež k zgodovini ženske svetovne alpinistike v obdobju med obema vojnama z našima izvrstnima plezalkama Miro Marko Debelak in Pavlo Jesih.¹⁰⁴

Kot prvo žensko, ki je leta 1870 stala na vrhu Triglava, se omenja takrat dvajsetletno Rozalijo Škantar, hčerko znanega gorskega vodnika Jožeta Škantarja – Šesta.¹⁰⁵ Rozalija je bila na vrhu 7. oktobra, ko je delala družbo očetu, ki je na vrh peljal Ottomarja Bamberga¹⁰⁶ in Eduarda Kraschovitza iz Ljubljane. »Oba meščana sta bila zlasti nad pogumnostjo, s katero je Šestova hči, dvajsetletno kmečko dekle, šla čez najnevarnejša mesta, bila nemalo osupnjena,«¹⁰⁷ je o vzponu poročal *Laibacher Tagblatt*. Menda je Rozalija z očetom pogosto zahajala v gore in naj bi kasneje še velikokrat stala na vrhu Triglava.¹⁰⁸ Tri leta za njo so se na očaka povzpele še Julija Mos, Ljudmila Klemenčič in

103 Mlakar, Janko. *Iz mojege nahrbtnika*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1972, 19.

104 Mikša, Golob, *Zgodovina slovenskega alpinizma*.

105 Prav tam, 226.

106 Izhajal je iz znane ljubljanske družine Bamberg in je nadaljeval družinsko tiskarsko obrt Ignacija Kleinmayra. Pod njegovim vodstvom se je podjetje Ign. Kleimayr & Fed. Bamberg razvilo v eno najpomembnejših tiskarskih, založniških in knjigotrških podjetij na Slovenskem. Bil je vidni član Kranjske sekcije Nemško-avstrijskega planinskega društva. Današnja Pot čez Plemenice na Triglav se je pred 1. sv. vojno imenovala po njem – Bambergova pot. Ta izraz je še danes pogosto v uporabi.

107 *Laibacher Tagblatt*, 8. oktober 1870, 2.

108 Rozalija je bila pozneje oskrbnica v Vodnikovi koči na Velem polju ter v Triglavski koči na Kredarici.

Hilda Krišper, potem pa so se ženski obiski Triglava kar hitro množili. V Kamniško-Savinjskih Alpah sta leta 1896 prvi pristop na Koroško babo (2123 m) opravili sestri Lojzka in Pavla Schutz iz Liboj pri Celju. Maša Švigelj je drugo znano ime tega obdobja. S svojim možem, Antonom Švigljem, ki je bil znan alpinist in planinski odbornik, je obredla skoraj vse vrhove tako Julijskih kot Kamniško-Savinjskih Alp. Na mnogih vrhovih je stala kot prva ženska – leta 1905 na Škrlatici in leta 1907 na Jalovcu.¹⁰⁹ Glede na seznam aktivnih alpinistov v slovenskih stenah do 1. svetovne vojne je Švigljeva edina alpinistka na Slovenskem v tistem času. S tem se skopi podatki o ženskem predvojnem plezalnem udejstvovanju na Slovenskem tudi zaključijo, vsa druga imena že sodijo v obdobje po koncu prve svetovne vojne.

Tabela 2: Alpinisti v slovenskih gorah pred 1. svetovno vojno.¹¹⁰

ŠT. VSEH ALPINISTOV	ŽENSKE
52	1

Nekaj večje je bilo žensko zastopstvo v planinskem društvu in njegovih podružnicah. Po podatkih, ki nam jih daje Imenik članov Slovenskega planinskega društva, ki je bil med letoma 1895 in 1898 objavljen v *Planinskem vestniku*, lahko vidimo delež žensk, ki so bile včlanjene v slovensko planinsko društvo. V tistem času je SPD (osrednje – ljubljansko društvo) imelo še 5 podružnic,¹¹¹ z ženskimi članicami pa sta po številu izstopali radovljiška in češka podružnica. Leta 1896 je imela radovljiška podružnica sedem članic, ljubljansko osrednje društvo pa dve, leta 1897 je imelo osrednje društvo štiri, kamniška podružnica eno, radovljiška štiri in savinjska dve članici. Leta 1898 je bilo razmerje naslednje: osrednje društvo je imelo pet članic, češka podružnica, ki je bila ustanovljena

109 Strojín, Tone. *Zgodovina slovenskega planinstva*. Radovljica: Didakta, 2009, 258.

110 Po pridobljenih podatkih je bilo v slovenskih stenah do 1. svetovne vojne aktivnih 52 alpinistov. Seznam hranita avtorja.

111 V Kamniku, Mozirju, Radovljici, Tolminu in Pragi. Do začetka vojne je SPD imelo 26 podružnic. Vir: Mikša, Ajlec, *Slovensko planinstvo*.

konec prejšnjega leta, 17, kamniška eno, radovljiška 14 in savinjska dve. Soška podružnica pa članic ni imela.¹¹²

Tabela 3: Članstvo Slovenskega planinskega društva (1895–1898).¹¹³

LETO	VSI ČLANI	ŽENSKE
1895	394	2
1896	525	9
1897	754	11
1899	926	39

ŽENSKE IN KOLESARSTVO

V Ljubljani so se prvi velocipedi¹¹⁴ pojavili spomladi leta 1869. Kasneje so se pričela pojavljati nižja kolesa (varnostna kolesa), ki so leta 1885 postala standard za izdelovanje koles.¹¹⁵ Ravno ta tip koles, poleg tandemskega, pa je tudi ženskam omogočil aktivno udejstvovanje v kolesarstvu, že leta 1819 je namreč Denis Johnson razvil posebno žensko izvedbo.¹¹⁶ Ženske pa je bilo za to dejavnost potrebno šele pritegniti. Leta 1897 je tako prvi slovenski kolesarski klub organiziral akcijo za vključevanje žensk v kolesarstvo,¹¹⁷ še vedno pa so se pojavljali različni pomisleki. Anton Aškerc je leta 1898 npr. izrazil zadržke na različnih področjih: morala, estetika, higiena, zdravje, fizični ustroj.¹¹⁸ Kljub temu so se v 90. letih 19. stoletja v časopisih pričeli pojavljati prispevki, ki so poudarjali koristne učinke kolesarjenja na žensko telo.¹¹⁹ Zmerno

112 Imenik članov SPD dostopen v *Planinskem vestniku* 1895–1899.

113 Prav tam.

114 Prevozno sredstvo z velikim sprednjim in majhnim zadnjim kolesom na nožni pogon.

115 Stepišnik, Drago. *Kolesarstvo na Slovenskem. Ob devetdesetletnici*. Ljubljana: Kolesarska zveza Slovenije, 1979, 11.

116 Prav tam, 14.

117 Prav tam, 25.

118 Aškerc, Anton. »Ali naj dame kolesarijo?« *Slovenski narod*, 6. avgust 1898.

119 Batagelj, Borut. »Ali naj dame kolesarijo?: Kolesarke in žensko telo na prehodu iz 19. v 20. stoletje.« *Zgodovina za vse*, XI/2 (2004), 45.

kolesarjenje (pretirano mišičje oziroma vitkost nista bila zaželeni) je postalo sredstvo za doseganje ženske lepote, predvsem v kombinaciji s plavanjem.¹²⁰

Kolo so promovirali tudi kot idealno sredstvo za utrjevanje psihičnega zdravja; preprečevalo naj bi tipične ženske bolezni – histerijo, hipohondrijo, nevrastenijo, melanholijo ter muhavost.¹²¹ Da bi ženske zagotovile zdravo potomstvo, so morale tudi same skrbeti za svoje telesno zdravje. Pri tem pa pretiravanje ni bilo zaželeno, predvsem so kolesarjenje odsvetovali med menstruacijo. Največ vprašanj je vzbujal pritisk na medenico ter rodila ob sedenju in poganjanju pedal. Zanimivo je dejstvo, da se takšno vprašanje ni pojavilo pri šivalnih strojih, ki so jih promovirali celo kot idealno obliko ženske sprostivke.¹²² Poleg vpliva na rodne organe pa so kolesarjenje povezovali z ženskim spolnim užitkom ter samozadovoljevanjem. Problem so videli predvsem v sedežih, ki so bili zakrivljeni navzgor in naj bi v določenih položajih omogočali stimulacijo klitorisa; sporni pa so bili tudi povečan krvni obtok ter posledično povišana prekrvavitev spolnih organov in svež zrak. V povezavi s samozadovoljevanjem ter kolesarstvom je bila narejena tudi študija, v kateri pacientke niso poročale o stimulativnih učinkih kolesarstva. Da pa bi se izognili dodatnim polemikam, so pričeli izdelovati sedeže namenjene damam, ki so bili širši in niso imeli spornega sprednjega dela.¹²³

Moralno in estetsko je bilo sporno tudi oblačilo kolesark. Anton Aškerc je poleg neestetskosti oglatega telesa, ki ga ženska dobi zaradi kolesarjenja, opozarjal tudi na izgubo gracioznosti ženske silhuete med kolesarjenjem ter razgaljanje telesa ob padcih. Posledično se je razvila posebna toaleta. Na Slovenskem se med kolesarkami niso uveljavile hlače – im. bloomers, ki so bile modne v Franciji ter drugje na zahodu.¹²⁴

120 2- do 3-krat tedensko naj bi ženske najprej kolesarile 5 km, plavale ter nato ponovno kolesarile 15 minut. V: Prav tam, 49.

121 Prav tam, 48.

122 Prav tam, 46.

123 Prav tam, 47.

124 Prav tam, 50.

Družba je bolje sprejela hlačna krila ter posebna krila s prilagojenim izrezom ter zapenjanjem, možno pa je bilo dobiti tudi udobnejše korzete, mehka obuvala ter bandaže. Eleganco so kolesarke izražale s pokrivali: klobučki, baretke, trakci.¹²⁵

V začetku kolesarskega društvenega gibanja so bile ženske vključene predvsem v družabne prireditve: plese, sprevide; posledično je bilo njihovo število v organizirani kolesarski dejavnosti nizko. Leta 1889 je imel npr. Laibacher Bicycle Club dve članici, kot aktivne članice pa so ženske sprejeli na izredni skupščini leta 1896; pogoj za vstop so bile sorodstvene ali tesne vezi z moškimi člani.¹²⁶ Do leta 1900 se je delež žensk občutno zvišal, klub je imel 101 člana, 33 pa jih je bilo žensk, ki so imele posebno žensko sobo, pozimi pa so se na sezono lahko pripravljale v klubski dvorani v Kolizeju. Prispevale so tudi nezanemarljivo prevoženo kilometrino. Skupno je 21 kolesark prevozilo 26.791 km v 1038 vožnjah. Povprečna prevožena razdalja je bila tako približno 26 km, letna kilometrina pa 1.276 km. Rekordarka v prevoženi letni razdalji pa je bila Pini von Ruehling s 3.917 km. Ob nastopu krize v kolesarstvu se je zmanjšala prevožena kilometrina, leta 1899 je najvišja ženska letna kilometrina znašala 1.350 km.¹²⁷ Kljub nezanemarljivemu ženskemu udejstvovanju pa so bila tekmovanja v kolesarstvu do prve svetovne vojne na Slovenskem izključno v domeni moških, čeprav so leta 1869 v tujini ženske že lahko nastopile na 124 km dolgi dirki med Parizom in Rouenom.¹²⁸ V skladu z odnosom do ženskega športnega tekmovanja se tudi leta 1893, ko so na mednarodni dirki v Zagrebu lahko tekmovala tudi »kolesarice ali biciklistinje«,¹²⁹ dirke ni udeležila nobena Slovenka.¹³⁰ Kljub opisanim zadržkom pa je bilo kolo na prelomu 19. in

125 Prav tam, 51.

126 Prav tam, 51.

127 Batagelj, Borut. »V družbi kolesa: v rosni dobi ljubljanskega kolesarjenja.« *Ljubljana med nostalgijo in sanjami*, 2/1 (2013), 15.

128 Brovisny, Boris. »S kolesi iz zbirk tehniškega muzeja Slovenije skozi čas.« V: *Dve koli in par nog*, ur. Boris Brovisny, 7–31. Bistra pri Vrhniki: Tehniški muzej Slovenije, 2010, 14.

129 Tako je kolesarke v svojem delu imenovala Zofka Kveder v črtici *Biciklistinja V: Slovenski narod*, 20. julij 1898.

130 Stepišnik, *Kolesarstvo na Slovenskem*, 22.

20. stoletja opredeljeno kot glavno sredstvo ženske emancipacije, saj jim je prinašalo določeno svobodo ter samostojnost.¹³¹

SEZNAM VIROV IN LITERATURE

Arhivski viri:

Arhiv Republike Slovenije

SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/ serija: Register društev, vpis 725, Klub slovenskih biciklistov Ljubljana v Ljubljani.

SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/ serija: Register društev, vpis 8466, Telovadno društvo Sokol v Ljubljani.

SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/ serija: Register društev, vpis 8311, Celjski Sokol.

SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/ serija: Register društev, vpis 700, Sokol telovadno društvo v Idriji.

SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/ serija: Register društev, vpis 8298, Gorenjska sokolska župa.

SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/ serija: Register društev, vpis 8504, Gorenjski Sokol.

SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/ serija: Register društev, vpis 8468, telovadno društvo Sokol 1. v Ljubljani.

SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/ serija: Register društev, vpis 8468, telovadno društvo Sokol 2. v Ljubljani.

SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/ serija: Register društev, vpis 398, Dolenjski Sokol.

SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/ serija: Register društev, vpis 8317, telovadno društvo Sokol z ženskim oddelkom v Hrastniku.

SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/ serija: Register društev, vpis 8405, telovadno društvo Sokol v Kranju z ženskim oddelkom.

SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/ serija: Register društev, vpisi 403, 740, 324, Bicycle klub Laibach.

131 Batagelj, Borut. »V družbi kolesa: v rosni dobi ljubljanskega kolesarjenja.« *Ljubljana med nostalgijo in sanjami* 2/1 (2013), 15.

SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/ serija: Register društev, vpis 792, Klub biciklistov v Škofji Loki.

SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/ serija: Register društev, vpis 818, Klub slovenskih biciklistov Ribniška dolina.

SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/ serija: Register društev, vpis 685, Biciklistični klub dol. v Novem mestu.

SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/ serija: Register društev, vpis 599, Zveza slovenskih biciklistov v Ljubljani.

SI AS, 641, Telovadno društvo Sokol v Ljubljani, šk. 10, zavihek 1130.

SI AS, 641, Telovadno društvo Sokol v Ljubljani, šk. 13, zavihek 1520.

SI AS, 641, Telovadno društvo Sokol v Ljubljani, šk. 54, zavihek 6207, dr. Vinko Murnik.

SI AS, 641, Telovadno društvo Sokol v Ljubljani, šk. 54, zavihek 6210.

SI AS, 641, Telovadno društvo Sokol v Ljubljani, šk. 9, zavihka 1084 in 1092.

SI AS, 68, Kraljevska banska uprava Dravske banovine, upravni oddelek, šk. 32, dokument 3342, Pravila Slovenskega planinskega društva.

Literatura:

»Novi telovadni sistemi.« *Slovenski Sokol*, 25. april 1913, 34.

»Žena v Sokolu.« *Slovenski sokol*, 25. maj 1913, 39.

Aškerc, Anton. »Ali naj dame kolesarijo?« *Slovenski narod*, 6. avgust 1898.

Batagelj, Borut. »Ali naj dame kolesarijo?: Kolesarke in žensko telo na prehodu iz 19. v 20. stoletje.« *Zgodovina za vse XI/2* (2004), 40–53.

Batagelj, Borut. »V družbi kolesa: v rosni dobi ljubljanskega kolesarjenja.« *Ljubljana med nostalgijo in sanjami*, 2/1 (2013), 15.

Batagelj, Borut. »Z biciklom na levo!« V: *Dve koli in par nog*, ur. Boris Brovisnky, 39–51. Bistra pri Vrhniki: Tehniški muzej Slovenije, 2010.

Brovisnky, Boris. »Kratek pregled skozi zgodovino proizvodnje koles na Slovenskem.« *Kolesarstvo*. LXIII/1–2 (2015), 140–146.

Brovisnky, Boris. »Kratek zgodovinski pregled proizvodnje koles na Slovenskem.« V: *Dve koli in par nog*, uredil Boris Brovisnky, 71–87. Bistra pri Vrhniki: Tehniški muzej Slovenije, 2010.

Brovisnky, Boris. »S kolesi iz zbirk tehniškega muzeja Slovenije skozi čas.« V: *Dve koli in par nog*, ur. Boris Brovisnky, 7–31. Bistra pri Vrhniki: Tehniški muzej Slovenije, 2010.

Costa, Etbin H. Nekaj besed o telovadstvu. Ljubljanskim Sokolovcem v spomin novega leta 1864. Ljubljana: J. Blaznik, 1864.

Doupona, Mojca in Krešimir Petrovič. *Šport in družba: sociološki vidiki*. Ljubljana: Fakulteta za šport, Inštitut za šport, 2000.

Južni Sokol, 13. september 1871.

Laibacher Tagblatt, 8. oktober 1870, 2.

Matić, Dragan. »Sokolski eksces ali pretep v Šantlovi veži.« *Zgodovina za vse*, 6/1 (1999), 13–24.

Mikša, Peter in Elizabeta Gradnik. *Trden kakor kamen. Kratka zgodovina Turistovskega kluba Skala*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 2017.

Mikša, Peter in Kornelija Ajlec. *Slovensko planinstvo = Slovene mountaineering*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 2015.

Mikša, Peter in Urban Golob. *Zgodovina slovenskega alpinizma*. Ljubljana: Friko, Mikša in partnerji, 2013.

Mikša, Peter. "Da je Triglav ostal v slovenskih rokah, je največ moja zasluga" : Jakob Aljaž in njegovo planinsko delovanje v Triglavskem pogorju. *Zgodovinski časopis*, 69/1/2 (2015), 112–123.

Mikša, Peter. »Šport na Slovenskem. Oris organizacije in športne politike na Slovenskem v 19. in 20. stoletju.« V: *Statusna vprašanja slovenskega športa*, ur. Dušan Macura, Mojca Doupona Topič in Blanka Mekinda, 139–150. Ljubljana: Fakulteta za šport, 140.

Mlakar, Janko. *Iz mojega nahrbtnika*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1972, 19.

Olympic games. http://www.olympic.org/uk/games/index_uk.asp (dostop december 2016).

Pavlin, Tomaž in Mikša Peter. "Ni zadosti, da slovensko ženstvo samo pripenja trakove na sokolske zastave." V: Tominšek Perovšek, Mateja (ur.), et al. *Slovenke v dobi moderne*. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije. 2012, str. 106–115.

Pavlin, Tomaž. »Oris slovenske kolesarske zgodbe do razhoda z jugoslovansko državo.« *Kolesarstvo*, LXIII/1-2 (2015) 129–136.

Pavlin, Tomaž. »Zanimanje za sport je prodrlo med Slovenci že v široke sloje.« *Telesnokulturno in športno organiziranje na Slovenskem pred prvo svetovno vojno in po njej*. Ljubljana: Fakulteta za šport, Inštitut za šport, 2005.

Pavlin, Tomaž. *Naša pot: 150 let ustanovitve Južnega Sokola in sokolskega gibanja*. Ljubljana. Fakulteta za šport, 2014, 36 in 44.

Pavlin, Tomaž: »Športna (telovadna, strelska, planinska in športna) društva.« V: *Društvena in klubska kultura v Sloveniji*, ur. Alja Brglez in Barbara Vogrinec, 121–147. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo, 2004, 121.

Pernišek, France. *Zgodovina slovenskega orla*. Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija, 1989.

Račič, Marko, Tomo Levovnik in Marko Levovnik. *Naši olimpijci = Slovene olympians*. Ljubljana: Klub slovenskih olimpijcev, Olimpijski komite, 2012.

Slovenski narod, 20. julij 1898.

Slovenski sokol, 25. marec 1905, 27–28.

Smerke, Zlatko. *Planinarstvo i alpinizam*. Zagreb: Planinarski savez Hrvatske, 1989, 27

Starc, Gregor. *Discipliniranje teles v športu*. Ljubljana: Fakulteta za šport, Inštitut za kineziologijo, 2003.

Stepišnik, Drago. *Kolesarstvo na Slovenskem. Ob devetdesetletnici*. Ljubljana: Kolesarska zveza Slovenije, 1979.

Stepišnik, Drago. *Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1968.

Stergar, Rok. »Prišel, videl in --- obupal: Jan Zdeněk Veselý in ljubljanski sokoli.« V: *Naša pot: 150 let ustanovitve Južnega Sokola in sokolskega gibanja = Our way : 150 years since the Southern Sokol and the Sokol movement were established*, ur. Tomaž Pavlin, 36–46. Ljubljana: Fakulteta za šport, 2014.

Strojin, Tone. *Zgodovina slovenskega planinstva*. Radovljica: Didakta, 2009, 258.

Studen, Andrej. »Ženska naj se drži kuhalnice.« V: *Historični seminar*, ur. Oto Luthar, 149–164. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1994.

Šaver, Boštjan. »Družbena invencija in ideološka konstrukcija modernega športa.« V: *Kalejdoskop športa: uvod v športne študije*, ur. Mitja Velikonja, Peter Stanković in Gregor Starc, 13–130. Maribor: Aristej, 2009.

Šugman, Rajko. *Zgodovina svetovnega in slovenskega športa*. Ljubljana: Fakulteta za šport, 1997.

Unsworth, Walt. *Because it is there, famous mountaineers 1840–1940*. London, 1968.

Vrišer, Sergej. »Kroji slovenskega sokolstva in orlovstva med leti 1863–1941.« *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 38/1–2 (1990), 43–49.

Zaletel, Vinko. *Zgodovina telesne vzgoje in sokolstva*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1933.

POVZETEK

Po evropskem zgledu so se v drugi polovici, največ pa konec 19. stoletja tudi na Slovenskem začeli pojavljati razni telovadni in športni klubi – najprej Južni Sokol leta 1863, leta 1887 prvi slovenski kolesarski klub, leta 1893 planinsko društvo, leta 1900 prvo športno društvo ter leta 1903 tudi prvi nogometni klub na slovenskih tleh. Res je, da so bili klubi ter društva še vedno sorazmerno redki, vendar so bili prvi nosilci organizirane in strokovno vodene vadbe. V začetku je bilo to gibanje izključno moško, prvo samostojno žensko športno (telovadno) društvo na Slovenskem je nastalo leta 1901. Je pa dojemanje telesne prezentacije in konstrukcije ženskega telesa v teh zgodnjih letih 20. stoletja še vedno bilo stigmatizirano kot krhko in ranljivo. Nasploh je bilo dojemanje žensk v športu enako predstavi o ženskah v vsakdanjem življenju. Le-te naj bi bile odvisne od moških, pasivne in neaktivne v odnosih do njih. Posledično je bilo tudi žensko udeleževanje v športu oteženo. Šport naj bi bila dejavnost, ki so jo moški ustvarili predvsem zase ter s tem pokazali svojo moč in prevlado nad ženskami. Še konec 19. stoletja, ko je razmah športa na pobudo Pierre-a de Coubertina ponovno oživil olimpijske igre, ženske niso bile videne kot soudeleženke iger. Toda telovadba in šport sta bili kulturni noviteti, ki sta ženski nudili možnost uveljavljanja, individualnega in družbenega, ter pripomogli k spreminjanju tradicionalnih mišljenjskih stereotipov o ženski, primernih dejavnostih zanjo ter o njeni družbeni vlogi. Ženske so zato že v začetku 20. stoletja položile trdne temelje kvantitativnega in kvalitetnega razvoja ženskega športa in telovadbe, ki se je nato odrazil v naslednjih desetletjih.

SKUPŠČINA REPUBLIKE SLOVENIJE V ČASU RAZPADANJA SOCIALIZMA IN JUGOSLAVIJE KOT PREDMET HISTORIČNE ANALIZE

ASSEMBLY OF THE REPUBLIC OF SLOVENIA DURING THE COLLAPSE OF SOCIALISM AND OF YUGOSLAVIA AS THE SUBJECT OF HISTORICAL ANALYSIS

UDK: 328:004.9(497.4)*1945/1991*

UPORABA METOD DIGITALNE HUMANISTIKE

Application of Digital Humanities Methods

dr. Jure Gašparič, dr. Andrej Pančur, dr. Mojca Šorn

IZVLEČEK

V razpravi je prikazana metodološka plat *in depth analysis* slovenske skupščine v razburljivem obdobju 1990–1992, ko so demokratično izvoljeni poslanci znotraj okvira socialističnega parlamentarizma spreminjali in prekrajali pravila za vso družbo in naposled sprejeli tudi osamosvojitvene akte. Raziskave smo se lotili na Inštitutu za novejšo zgodovino. Pri tem nas je zlasti zanimalo, kako je parlament *per se* v času preobrazbe 1990–1992 deloval ter kako so ravnali sami poslanci/delegati. V ospredje analize smo postavili dobesedne zapise skupščinskih sej. Ovir pri tovrstnem pristopu seveda ne manjka. Osnovni metodološki problem je predvsem velika količina virov (samo v letu 1991 so poslanci spregovorili več kot 5 milijonov besed). Raziskovalci smo se zato odločili, da bo pristop k naši analizi drugačen in metodološko inovativen. Naša analiza bo namreč opravljena s pomočjo digitalnih metod in orodij.

Ključne besede: Digitalna humanistika/zgodovinsopisje, socialistični parlament, razpad Jugoslavije, osamosvojitve Slovenije, tranzicija

ABSTRACT

This paper presents the methodological aspect of an in-depth analysis of the Slovene Assembly in the exciting period of 1990–1992, when democratically elected deputies changed and adapted the rules for all of society within the framework of socialist parliamentarism, and ultimately adopted independence acts. The research was carried out at the Institute of Contemporary History. The main area of interest was how the parliament per se operated at the time of transformation in 1990–1992, and the conduct of the deputies/delegates. The analysis focused on verbatim transcripts of the Assembly's sessions. Of course, such an approach encounters many obstacles. The basic methodological problem is, of course, the great amount of sources (in 1991 alone the deputies uttered over 5 million words). We, the researchers, have therefore decided to take a different and methodologically innovative approach to the analysis. Our analysis will be conducted using digital methods and tools.

Keywords: Digital humanities/historiography, socialist parliament, dissolution of Yugoslavia, Slovenia's attainment of independence, transition

»Naj končam s parafrazo svetopisemskega izreka: "Sodite jih po njih dejanjih." Hvala.«

Delegat/poslanec Jaša L. Zlobec nekaj pred pol drugo uro ponoči, 8. maja 1990, na prvi delovni seji vseh zborov prve demokratično izvoljene večstrankarske Skupščine Republike Slovenije.

Zadnja leta smo v Evropi in drugod po svetu priča številnim političnim spremembam. Od vzpona novih strank, nove relacije medijev in politike, vprašanja personalizacije politike, nezmožnosti iskanja učinkovitih političnih rešitev znotraj obstoječega političnega sistema, nezadovoljstva s političnim sistemom nasploh do vse pogostejših zahtev po referendumih in neposrednem odločanju ljudstva ... Politična zgradba, ki sloni na parlamentu (sistem parlamentarne demokracije), je posledično znova začela vzpodbujati zanimanje raziskovalcev. Politična zgodovina in še posebej zgodovina političnih institucij, ki sta v zadnjih nekaj desetletjih povsod po Evropi izgubljali svoj položaj zastavonoše zgodovinopisja, sta tako postavljeni pred nov izziv. Temeljna vprašanja, ki zadevajo delovanje in utemeljenost parlamentarne demokracije, je treba znova premisliti in jih, po možnosti z vključitvijo novih metod, na novo osmisliti.

Znotraj tega problema zavzemajo posebno mesto srednje- in vzhodnoevropske države, vključno s Slovenijo, ki so po padcu socialističnih režimov v letih 1989–1990 ponovno uveljavile klasični sistem parlamentarne demokracije zahodnega tipa. Številne enostrankarske skupščine od Baltskega morja na severu do Jadranskega morja na jugu so tedaj stopile na pot tranzicije in po izpeljavi večstrankarskih in demokratičnih volitev začele prevzemati vzorce in načine delovanja zahodnih parlamentov.¹

Tranzicija socialističnega parlamenta v demokratični večstrankarski parlament tako predstavlja enkratno historično točko, ki odpira kar nekaj vprašanj, ki niso važna le znotraj zgodovinopisja, marveč imajo tudi širšo družbeno veljavo. Kakšen je bil proces politične preobrazbe? Kakšne so bile želje in pričakovanja ljudi? Kakšne so bile želje nastajajoče

1 Gl. med drugim tematsko številko revije *Prispevki za novejšo zgodovino/Contributions to Contemporary History. Complex Parliaments in Transition. Central European Federations Facing Regime Change*, 55/3 (2015).

politične elite? Kako se je novi parlament spopadal s težavami? Kako je parlament deloval, kakšni kulturni vzorci so se uveljavili? In nenazadnje še posebej važno vprašanje: kako se je neizkušeni parlament (zlasti v primeru Jugoslavije, Češkoslovaške in Vzhodne Nemčije) soočal z združevanjem oz. razpadanjem skupne države? Ob načelnih in operativnih vprašanjih se je vsak parlament soočal z ogromno količino nove zakonodaje, ki jo je bilo treba hitro sprejeti.

Kljub upadanju zanimanja za politično zgodovino je bilo na nekaj teh vprašanj v preteklih letih deloma odgovorjeno, širše področje »tranzitologije« je bilo zlasti v devetdesetih letih ploden del historiografije, politologije in sociologije. Tako denimo vemo, da je bila v času padanja enostrankarskih režimov vzpostavitev sistema parlamentarne demokracije povsod eden temeljnih ciljev, a so bile predstave o vlogi parlamenta zelo romantične. Toda ob številnih zelo povednih in vsestranskih študijah lahko najdemo le redka dela, ki bi podrobneje analizirala samo institucijo – parlament, ki je bil mnogokje celo centralni igralec tranzicijskih iger. Šele nedavno je izšla monografija Bettine Tüffers *Die 10. Volkskammer der DDR*,² ki obravnava zadnji parlament Nemške demokratične republike, ravno tako je nedolgo nazaj izšlo nekaj del o češkoslovaški federalni skupščini.³ V razpadajoči Socialistični federativni republiki Jugoslaviji pa so republiške in zvezna skupščina doslej ostale izven fokusa podrobnejšega zanimanja raziskovalcev, četudi so mnogi (v prvi vrsti slovenski) raziskovalci uporabljali parlamentarno gradivo in spisali izvrstne študije.⁴

2 Tüffers, Bettina. *Die 10. Volkskammer der DDR. Ein Parlament im Umbruch. Selbstwahrnehmung, Selbstparlamentarisierung, Selbstauflösung*. Berlin in Düsseldorf: KGParl in Droste, 2017.

3 Gjuríčová, Adéla in Tomáš Zahradníček. »Nevítaný pokus o emancipaci. Federální shromáždění v československé revoluci 1989.« *Soudobé dějiny*, 23/3-4 (2015), 348–65.

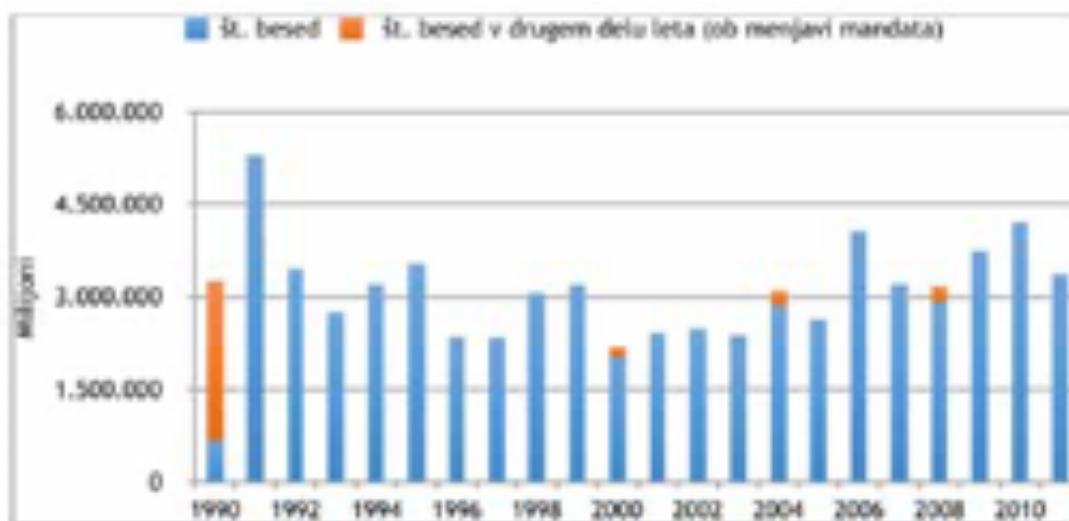
4 Zlasti: Repe, Božo. *Jutri je nov dan. Slovenci in razpad Jugoslavije*. Ljubljana: Modrijan, 2002; avtorji dela *Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992, II. knjiga*. Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino, 2006 in Lusa, Stefano. *Razkroj oblasti. Slovenski komunisti in demokratizacija države*. Ljubljana: Modrijan, 2012. Skupščino obravnava še Maier, Viktor. *Wie Jugoslawien verspielt wurde*. München: C. H. Beck, 1995. Doslej pa je bila skupščina najbolj podrobno obravnavana v: Pesek, Rosvita. *Osamosvojitvev Slovenije. 'Ali naj Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država?'*. Ljubljana: Nova revija, 2007. Dogajanju v skupščini je posvečenih tudi nekaj razprav: Berberih Slana, Aleksandra. »Delovanje Demosa v parlamentu.« *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 72 [37]/3-4 (2001), 537–84 in Čepič, Zdenko. »Opozicija 'opozicije'!« *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 72 [37]/št. 3-4 (2001), 617–40.

Na Inštitutu za novejšo zgodovino smo se zato lotili *in depth analysis* ene od jugoslovanskih skupščin – slovenske skupščine, ki se je postopoma preobrazala v klasičen demokratičen parlament. Prve polemične razprave lahko zasledimo že v mandatnem obdobju 1986–1990, v katerem so delegati tudi sprejeli zakonodajo, ki je nato aprila 1990 omogočila prve večstrankarske volitve. Oblika socialistične skupščine je nato v naslednjih dveh letih (1990–1992) služila demokratično izvoljenim poslancem kot okvir, znotraj katerega so spreminjali in prekrajali pravila za vso družbo in naposled sprejeli tudi osamosvojitvene akte, na podlagi katerih je Slovenija junija 1991 postala samostojna država. Leta 1992 so skupščinski poslanci sprejeli tudi novo ustavo, ki je formalno zaključevala skupščinsko ero in ustanavljala nov klasični parlament – Državni zbor Republike Slovenije.⁵

Zlasti nas zanima, kako je parlament *per se* v času preobrazbe 1990–1992 deloval, kako so ravnali sami poslanci/delegati. V ospredje analize smo postavili dobesedne zapise skupščinskih sej. Skupščinska razprava je namreč osrednja lastnost in razpoznavni znak slehernega parlamenta, ne glede na politično ureditev. Tedaj se nizajo argumenti, navajajo primeri ... Ni važno le-to, kaj je parlament sklenil, marveč tudi to, kako je nekaj sklenil in kakšno vrsto politične spremembe je s tem potencialno intrigiral. Ovir pri tovrstnem pristopu seveda ne manjka. Osnovni metodološki problem je predvsem velika količina virov. Spodnji grafikon prikazuje število zapisanih besed, ki so jih po letu 1990 spregovorili v skupščini in kasneje v Državnem zboru Republike Slovenije. Pri tem posebej izstopa osamosvojitveno leto 1991, ko je bilo spregovorjenih kar 5,3 milijona besed.

5 Gašparič, Jure. »Slovenian Socialist Parliament on the Eve of the Dissolution of the Yugoslav Federation. A Feeble 'Ratification Body' or Important Political Decision-Maker?« *Prispevki za novejšo zgodovino/Contributions to Contemporary History*, 55/3 (2015), 41–59.

Grafikon 1: Število spregovorjenih besed v Skupščini (1990–92) in Državnem zboru Republike Slovenije (1992–2011); število besed v milijonih.⁶

Tako obsežne količine besedila seveda noben raziskovalec ne more prebrati v celoti. Po navadi prebere samo tiste dele besedila, ki naj bi bili relevantni za njegovo raziskavo, kar daje dobre rezultate, a ima svoje omejitve. Raziskovalci smo se zato odločili, da bo pristop k naši analizi drugačen in metodološko inovativen. Naša analiza bo namreč opravljena s pomočjo digitalnih metod in orodij.⁷ Tako bomo lahko temeljito odgovorili na nova raziskovalna vprašanja.

Delo je potekalo v več fazah. Najprej smo s spletne strani slovenskega parlamenta s pomočjo metode luščenja podatkov pridobili zapisnike sej Skupščine Republike Slovenije 1990–92. Ker so ti zapisniki sej objavljeni v HTML formatu, ki ni primeren za nadaljnjo strojno obdelavo podatkov, smo jih pretvorili v enoten zapis formata XML. Pri tem smo se zgledovali po sorodnih primerih dobrih praks. V XML formatu so tako mdr. dostopna zasedanja britanskega parlamenta

6 Pančur, Andrej in Mojca Šorn. »Digitalni pristop k parlamentarni zgodovini. Uporaba gradiva Državnega zbora v digitalni humanistiki.« V: *Četrto stoletje Republike Slovenije – izzivi, dileme, pričakovanja*, ur. Jure Gašparič in Mojca Šorn, 115–126. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2016, 117.

7 Pančur, Andrej in Mojca Šorn. »Smart Big Data. Use of Slovenian Parliamentary Papers in Digital History,« *Prispevki za novejšo zgodovino/Contributions to Contemporary History*, 56/3 (2016), 130–46.

(Hansard) od leta 1803,⁸ nizozemskega od leta 1803,⁹ španskega od leta 1977,¹⁰ češkega od leta 1993¹¹ in poljskega od leta 1993.¹² V skladu s primeri dobre prakse z delavnice CLARIN¹³ in priporočili Deutsche Forschungsgemeinschaft¹⁴ smo pri označevanju sejnih zapisnikov uporabili Smernice *Text Encoding Initiative* (TEI).¹⁵ Označili smo seje, točke dnevnega reda, govore in komentarje h govorom. Obenem smo v besedilih zapisnikov sej avtomatsko označili imenske entitete (osebna imena, kraje, organizacije, datume).

* * *

Na podlagi tako označenih zapisnikov sej, ki jih bomo povezali še z drugimi bazami podatkov (poslanci, politične stranke in organizacije, vlada, klasifikacije dnevnih redov in zakonodaje), bomo naredili različne vrste vsestranskih analiz.

8 Hansard archive (digitised debates from 1803). www.parliament.uk, <http://www.hansard-archive.parliament.uk/> (5. september 1917).

9 Marx, Maarten in Anne Schuth. »DutchParl. The Parliamentary Documents in Dutch.« V: *Proceedings of the International Conference on Language Resources and Evaluation*, ur. Nicoletta Calzolari et al., 3670–77. Valetta: LREC, 2010, 3670–77. Dostopno na: http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2010/pdf/263_Paper.pdf (dostop: 19. julij 2016).

10 Martin-Dancausa, Carlos in Maarten Marx. »Parliamentary documents from Spain.« V: *Proceedings of the International Conference on Language Resources and Evaluation*, ur. Nicoletta Calzolari et al. Valetta: LREC, 2010. Dostopno na: <https://www.researchgate.net/publication/239585911> (dostop: 19. julij 2016).

11 Jakubiček, Miloš in Vojtěch Kovář. »CzechParl, Corpus of Stenographic Protocols from Czech Parliament.« V: *Proceedings of Recent Advances in Slavonic Natural Language Processing, RASLAN 2010*, ur. Petr Sojka and Aleš Horák, 41–46. Tribun EU, 2010. Dostopno na: <http://www.muni.cz/research/publications/914313> (dostop: 19. julij 2016).

12 Ogródniczuk, Maciej. »The Polish Sejm Corpus.« V: *LREC 2010. Eight International Conference on Language Resources and Evaluation*, ur. Nicoletta Calzolari et al., 2219–23. Istanbul, 2012. Dostopno na: http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/pdf/653_Paper.pdf (dostop: 19. julij 2016).

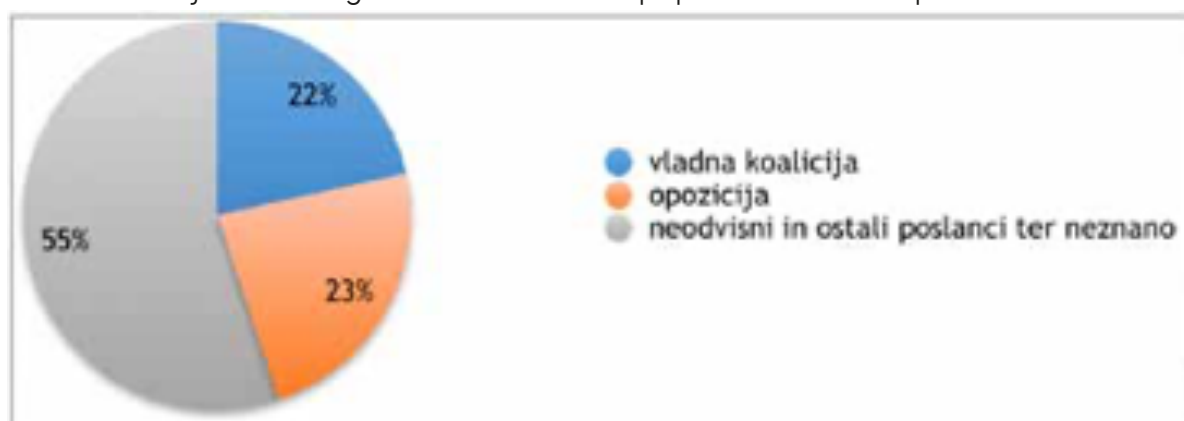
13 CLARIN-PLUS Workshop: »Working with Parliamentary Records.« Sofija, 27.–29. marec 2017. Dostopno na: <https://www.clarin.eu/event/2017/clarin-plus-workshop-working-parliamentary-records> (dostop: 7. september 2017).

14 Deutsche Forschungsgemeinschaft. *DFG-Praxisregeln »Digitalisierung«*. Bonn: Deutsche Forschungsgemeinschaft, 2016, 38. Dostopno na: http://www.dfg.de/formulare/12_151/12_151_de.pdf (dostop: 7. januar 2017).

15 TEI Consortium. *TEI P5. Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange*. Text Encoding Initiative Consortium, 2017. Dostopno na: <http://www.tei-c.org/Guidelines/P5/> (dostop: 7. september 2017).

V manjšem pilotnem projektu smo že uspešno preizkusili uporabnost te metode dela. Raziskovalni podatki iz tega projekta so prosto dostopni v repozitoriju CLARIN.SI¹⁶ in vključujejo samo podatke za enega od treh zborov Skupščine Republike Slovenije 1990–92 (Zbor združenega dela). Namen pilotnega projekta je bila izdelava primerno označenih zapisnikov sej, zaradi česar je bilo narejenih le nekaj poskusnih analiz. Tako smo npr. za Zbor združenega dela ugotovili strankarsko pripadnost govornikov v času prve slovenske vlade.

Grafikon 2: Število spregovorjenih besed v Zboru združenega dela Skupščine Republike Slovenije 1990–92 glede na strankarsko pripadnost ob nastopu mandata.¹⁷

Pri tem smo ugotovili, da so predstavniki vladne koalicije prve slovenske vlade spregovorili nekoliko manj besed kot predstavniki opozicije, čeprav jih je bilo nekoliko več (38 % poslancev Zbora združenega dela je bilo članov vladne koalicije DEMOS, 36 % jih je bilo članov opozicije, 26 % pa neodvisnih in ostalih članov). Drugače pa je bila razprava v Zboru združenega dela v znamenju govornikov iz vrst neodvisnih poslancev, med katerimi sta bila tudi predsednik in podpredsednik zbora. Ti podatki tako odpirajo več novih vprašanj (vloga in pomen opozicijskih in formalno neodvisnih poslancev pri oblikovanju slovenske politike v procesu osamosvajanja ipd.), kot pa prinašajo odgovorov na prvotno zastavljena raziskovalna vprašanja.

16 Pančur, Andrej, Mojca Šorn in Tomaž Erjavec. *Slovenian parliamentary corpus SlovParl 1.0* (2016). Dostopno na: Slovenian language resource repository CLARIN.SI. <http://hdl.handle.net/11356/1075>; Pančur, Andrej. »Označevanje zbirke zapisnikov sej slovenskega parlamenta s smernicami TEL.« V: *Zbornik konference Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika*, ur. Tomaž Erjavec in Darja Fišer, 142–48. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete v Ljubljani, 2016, 142–48. Dostopno na: <http://nl.ijs.si/isjt16/proceedings-en.html> (dostop: 5. september 2017).

17 Pančur, Šorn in Erjavec, *Slovenian parliamentary corpus SlovParl 1.0* (2016).

V zadnjem obdobju začnemo z analizo celotnega korpusa – vseh sej vseh zborov Skupščine Republike Slovenije v obdobju 1990–1992. Raziskovalni podatki tega korpusa so prav tako že dostopni v repozitoriju CLARIN.SI,¹⁸ za pregled in iskanje po korpusu pa je možno uporabljati tudi digitalno izdajo¹⁹ in konkordančnika.²⁰ Prve analize, ki se jih lotevamo, so zelo bazične, a kljub temu včasih vračajo zanimive rezultate, ki sprožajo dodatna raziskovalna vprašanja. Tako denimo analiza števila spregovorjenih besed glede na spol pokaže, da so ženske delegatke spregovorile skupno vsega 4,5 % vseh besed, četudi je bilo med govorniki 16 % žensk. Tudi če upoštevamo samo delegate in delegatke se to nesorazmerje glede števila spregovorjenih besed bistveno ne spremeni. V skupščini je bilo tako prisotnih 25 delegatk, se pravi le 10,4 % vseh parlamentarnih predstavnikov, ki pa so skupaj spregovorile prav tako le skromnih 4,5 % besed. V povprečju je delegat v tem mandatu spregovoril 41.675 besed, delegatka pa le 17.129. Na podlagi tega bi utegnili sklepati, da zgolj zadostna ženska kvota v začetni fazi parlamentarizma ni zagotovilo za bolj pogosto slišnost ženskega glasu, saj so bile dame očitno bolj molčeče.

18 Pančur, Andrej, Mojca Šorn in Tomaž Erjavec. *Slovenian parliamentary corpus SlovParl 2.0* (2017). Dostopno na: Slovenian language resource repository CLARIN.SI. <http://hdl.handle.net/11356/1167>.

19 Slovenski parlamentarni korpus. <http://exist.sistory.si/exist/apps/parla/> (dostop: 26. marec 2018).

20 SlovParl (parlament). https://www.clarin.si/noske/run.cgi/corp_info?corpname=slovparl (dostop: 26. marec 2018); SlovParl (parlament). https://www.clarin.si/kontext/first_form?corpname=slovparl (dostop: 26. marec 2018).

Grafikon 3: Število besed spregovorjenih v Skupščini
Republike Slovenije 1990–92 glede na spol.²¹

Toda pri takšnih interpretacijah podatkov moramo biti bolj previdni in moramo upoštevati še ostale dejavnike, ki bi lahko vplivali na število spregovorjenih besed glede na spol. Pri tem moramo tako nujno upoštevati tudi dejstvo, da v tem mandatu delegatke niso predsedovale sejam. Predsedujoči pa so imeli kar 52 % vseh govorov. Ti so bili sicer v povprečju občutno krajši kot govori ostalih govornikov (predsedujoči 10.329 besed na govor, ostali 24.540), vendar je vseeno samo 13 oseb, ki so stalno ali občasno predsedovale sejam, skupaj spregovorilo kar 31,5 % vseh besed. Ko tako pri izračunu števila spregovorjenih besed glede na spol upoštevamo ta dejavnik, ugotovimo, da so delegatke spregovorile 6,6 % vseh besed tistih predstavnikov ljudstva, ki takrat niso predsedovali sejam.

Osnovne analize smo v nadaljevanju nadgradili s tematsko analizo. Spregovorjene besede smo razvrstili v skupine glede na tematiko, o kateri je bilo govora. Največ besed je seveda bilo – v skladu s pričakovanji – namenjenih aktom in postopkom ob njihovem sprejemanju, četudi je bilo ob tem nemalo besed namenjenih organizaciji dela parlamenta in njegovim razmerjem do drugih organov. V fazi vzpostavljanja sodobnega parlamentarizma tudi to ni nerazumljivo.

21 Pančur, Šorn in Erjavec, *Slovenian parliamentary corpus SlovParl 2.0*.

Znotraj tega je zlasti poveden tematski indeks za poglavje Ustavna ureditev, ki so ji delegati tedaj namenili več kot četrtno besed. Njihovo število seveda ni presenetljivo, ne nazadnje se je tedaj izgrajevalo državo, je pa glede na pričakovanja, temelječa na literaturi, presenetljivo število besed, ki so jih namenili vprašanju državnih simbolov in praznikov. Prazniki in simboli so v politiki in v državi sicer nadvse pomembni in zanimivi, a drznemo si trditi, da doslej nismo vedeli, da so tako zelo pomembni in tako zelo zanimivi, da jim je bilo v prelomnem času namenjenih toliko besed. Delegati so jim namenili 2,6 % besed, skoraj toliko kot zakonodaji s področja delovanja političnih strank (2,9 %). Največ besed pa so spregovorili ob občutljivem vprašanju denacionalizacije in lastninjenja družbenega premoženja (ta debata je seveda vključevala široko obravnavo temeljne gospodarske preorientacije iz socialističnega v kapitalistično tržno gospodarstvo).

Grafikon 4: Število besed spregovorjenih v Skupščini Republike Slovenije 1990–92 glede na tematski indeks za akte in postopke.²²

22 Prav tam.

- analiza povprečne dolžine govora in analiza zaporedja govornikov;
- analiza relacije med akti in številom besed, potrebnih za sprejem posameznega predpisa.

Nadaljnje analize, ki jih načrtujemo, bodo ob pritegnitvi dosedanjih izsledkov raziskav empirično in podrobno pojasnjevale delovanje samega parlamenta in s tem na novo opredeljevale njegove pogajalske zmožnosti, razmerja moči in njegov vpliv. Prepričani smo, da bomo tako lažje razumeli vlogo in položaj parlamenta v družbi ter funkcioniranje parlamenta in politike nasploh.

SEZNAM VIROV IN LITERATURE

Berberih Slana, Aleksandra. »Delovanje Demosa v parlamentu.« *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 72 [37]/3-4 (2001), 537-84.

CLARIN-PLUS Workshop: »Working with Parliamentary Records.« Sofija, 27.-29. marec 2017. Dostopno na: <https://www.clarin.eu/event/2017/clarin-plus-workshop-working-parliamentary-records> (dostop: 7. september 2017).

Čepič, Zdenko. »Opozicija 'opozicije!'« *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 72 [37]/3-4 (2001), 617-40.

Deutsche Forschungsgemeinschaft. *DFG-Praxisregeln »Digitalisierung«*. Bonn: Deutsche Forschungsgemeinschaft, 2016. Dostopno na: http://www.dfg.de/formulare/12_151/12_151_de.pdf (dostop: 7. januar 2017).

Gašparič, Jure. »Slovenian Socialist Parliament on the Eve of the Dissolution of the Yugoslav Federation. A Feeble 'Ratification Body' or Important Political Decision-Maker?« *Prispevki za novejšo zgodovino/Contributions to Contemporary History*, 55/3 (2015), 41-59.

Gjuričová, Adéla in Tomáš Zahradníček. »Nevítaný pokus o emancipaci. Federální shromáždění v československé revoluci 1989.« *Soudobé dějiny* 23/3-4 (2015), 348-65.

Hansard archive (digitised debates from 1803). www.parliament.uk, <http://www.hansard-archive.parliament.uk/> (dostop: 5. september 1917).

Jakubiček, Miloš in Vojtěch Kovář. »CzechParl, Corpus of Stenographic Protocols from Czech Parliament.« V: *Proceedings of Recent Advances in Slavonic Natural Language Processing, RASLAN 2010*, ur. Petr Sojka and Aleš Horák, 41-46. Tribun EU, 2010. Dostopno na: <http://www.muni.cz/research/publications/914313> (dostop: 19. julij 2016).

Lusa, Stefano. *Razkroj oblasti. Slovenski komunisti in demokratizacija države*. Ljubljana: Modrijan, 2012.

Maier, Viktor. *Wie Jugoslawien verspielt wurde*. München: C. H. Beck, 1995.

Martin-Dancausa, Carlos in Maarten Marx. »Parliamentary documents from Spain.« V: *Proceedings of the International Conference on Language Resources and Evaluation*, ur. Nicoletta Calzolari et al. Valetta: LREC, 2010. Dostopno na: <https://www.researchgate.net/publication/239585911> (dostop: 19. julij 2016).

Marx, Maarten in Anne Schuth. »DutchParl. The Parliamentary Documents in Dutch.« V: *Proceedings of the International Conference on Language Resources and Evaluation*, ur. Nicoletta Calzolari et al., 3670-77. Valetta: LREC, 2010, 3670-77. Dostopno na: http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2010/pdf/263_Paper.pdf (dostop: 19. julij 2016).

Ogrodniczuk, Maciej. »The Polish Sejm Corpus.« V: *LREC 2010. Eight International Conference on Language Resources and Evaluation*, ur. Nicoletta Calzolari et al.,

2219–23. Istanbul, 2012. Dostopno na: http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/pdf/653_Paper.pdf (dostop: 19. julij 2016).

Pančur, Andrej in Mojca Šorn. »Digitalni pristop k parlamentarni zgodovini. Uporaba gradiva Državnega zbora v digitalni humanistiki.« V: *Četrto stoletje Republike Slovenije – izzivi, dileme, pričakovanja*, ur. Jure Gašparič in Mojca Šorn, 115–126. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2016.

Pančur, Andrej in Mojca Šorn. »Smart Big Data. Use of Slovenian Parliamentary Papers in Digital History,« *Prispevki za novejšo zgodovino/Contributions to Contemporary History*, 56/3 (2016), 130–46.

Pančur, Andrej, Mojca Šorn in Tomaž Erjavec. *Slovenian parliamentary corpus SlovParl 1.0* (2016). Dostopno na: Slovenian language resource repository CLARIN.SI. <http://hdl.handle.net/11356/1075>.

Pančur, Andrej, Mojca Šorn in Tomaž Erjavec. *Slovenian parliamentary corpus SlovParl 2.0* (2017). Dostopno na: Slovenian language resource repository CLARIN.SI. <http://hdl.handle.net/11356/1167>.

Pančur, Andrej. »Označevanje zbirke zapisnikov sej slovenskega parlamenta s smernicami TEI.« V: *Zbornik konference Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika*, ur. Tomaž Erjavec in Darja Fišer, 142–48. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete v Ljubljani, 2016, 142–48. Dostopno na: <http://nl.ijs.si/isjt16/proceedings-en.html> (dostop: 5. september 2017).

Pesek, Rosvita. *Osamosvojitve Slovenije. 'Ali naj Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država?'*. Ljubljana: Nova revija, 2007.

Prispevki za novejšo zgodovino/Contributions to Contemporary History. Complex Parliaments in Transition. Central European Federations Facing Regime Change 55/3 (2015).

Repe, Božo. *Jutri je nov dan. Slovenci in razpad Jugoslavije*. Ljubljana: Modrijan, 2002.

Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992, II. knjiga. Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.

Slovenski parlamentarni korpus. <http://exist.sistory.si/exist/apps/parla/> (dostop: 26. marec 2018).

SlovParl (parlament), https://www.clarin.si/kontext/first_form?corpname=slovparl (dostop: 26. marec 2018).

SlovParl (parlament). https://www.clarin.si/noske/run.cgi/corp_info?corpname=slovparl.

Steinmetz, Willibald. *Das Sagbare und das Machbare. Zum Wandel politischer Entscheidungsspielräume: England 1780–1867*. Stuttgart: Klett-Cotta, 1993.

TEI Consortium. *TEI P5. Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange*. Text Encoding Initiative Consortium, 2017. Dostopno na: <http://www.tei-c.org/Guidelines/P5/> (dostop: 7. september 2017).

Tüffers, Bettina. *Die 10. Volkskammer der DDR. Ein Parlament im Umbruch. Selbstwahrnehmung, Selbstparlamentarisierung, Selbstauflösung*. Berlin in Düsseldorf: KGParl in Droste, 2017.

POVZETEK

Tranzicija socialističnega parlamenta v demokratični večstrankarski parlament predstavlja enkratno historično točko, ki odpira kar nekaj vprašanj, ki niso važna le znotraj zgodovinopisja, marveč imajo tudi širšo družbeno veljavo. Kakšen je bil proces politične preobrazbe? Kakšne so bile želje in pričakovanja ljudi? Kakšne so bile želje nastajajoče politične elite? Kako se je novi parlament spopadal s težavami? Kako je parlament deloval, kakšni kulturni vzorci so se uveljavili? In nenazadnje še posebej važno vprašanje: kako se je neizkušeni parlament (zlasti v primeru Jugoslavije, Češkoslovaške in Vzhodne Nemčije) soočal z razpadanjem oz. združevanjem skupne države?

Raziskovalci smo pri iskanju odgovorov v ospredje analize postavili dobesedne zapise skupščinskih sej. Naše še zmerom trajajoče delo poteka v več fazah. Najprej smo s spletne strani slovenskega parlamenta s pomočjo metode luščenja podatkov pridobili zapisnike sej Skupščine Republike Slovenije 1990–92. Ker so ti zapisniki sej objavljeni v HTML formatu, ki ni primeren za nadaljnjo strojno obdelavo podatkov, smo jih pretvorili v enoten zapis formata XML. Pri tem smo se zgledovali po sorodnih primerih dobrih praks. Na podlagi tako označenih zapisnikov sej, ki jih bomo povezali še z drugimi bazami podatkov (poslanci, politične stranke in organizacije, vlada, klasifikacije dnevni redov in zakonodaje), bomo raziskovalci naredili različne vrste vsestranskih analiz. Analizirali bomo lahko dolžine in načine govorov, besedišče, neartikulirane izraze, vse podatke bomo lahko navzkrižno prepletali ...

Nadaljnje analize, ki jih načrtujemo, bodo ob pritegnitvi dosedanjih izsledkov raziskav empirično in podrobno pojasnjevale delovanje samega parlamenta in s tem na novo opredeljevale njegove pogajalske zmožnosti, razmerja moči in njegov vpliv. Prepričani smo, da bomo tako lažje razumeli vlogo in položaj parlamenta v družbi ter funkcioniranje parlamenta in politike nasploh.

»Z DOSEDANJIM RAZVOJEM TURIZMA V SLOVENIJI NE MOREMO BITI ZADOVOLJNI.«¹

“WE CANNOT BE SATISFIED WITH THE DEVELOPMENT OF TOURISM IN SLOVENIA SO FAR.”

UDK: 338.48:340.134(497.4)(091)

VPLIV TURISTIČNE ZAKONODAJE, PREDPISOV IN DRUGIH BESEDIL NA RAZVOJ SLOVENSKEGA TURIZMA V SODOBNI ZGODOVINI *Impact of Tourism Legislation, Regulations and Other Texts on the Development of Slovene Tourism in Contemporary History*

red. prof. dr. Božo Repe

IZVLEČEK

Turistična zakonodaja razpira pogled v politično, gospodarsko, infrastrukturno, varnostno, kulturno, zdravstveno, higiensko, prehrabno itd. stanje družbe. Je pokazatelj njene odprtosti, (ne) zaupljivosti do tujcev ter posledično tudi stopnje njene demokracije. Turizem sega v vse glavne segmente neke družbe, zakonodaja, ki ga ureja, pa je zelo raznovrstna. Na Slovenskem so bila tako za zakonodajo, uredbe in določila na področju turizma v času Avstro-Ogrske, Kraljevine Jugoslavije, druge svetovne vojne, socialistične Jugoslavije in Republike Slovenije odgovorna različna ministrstva in druga telesa tako na državni kot lokalni ravni.

Ključne besede: turizem, zakonodaja, Avstro-Ogrska, Kraljevina Jugoslavija, socialistična Jugoslavija, Republika Slovenija

ABSTRACT

Tourism legislation provides insight into the politics, economy, infrastructure, safety, culture, health care, sanitation, diet, etc. of

¹ Iz *Strategije razvoja turizma* leta 1992.

society. It shows how open it is, how (dis)trustful of foreigners and, consequently, its level of democracy. Tourism reaches into all the main segments of society, while the legislation regulating it is very diverse. Thus in the case of Slovenia, the legislation, regulations and provisions pertaining to tourism at the time of Austria-Hungary, the Kingdom of Yugoslavia, World War II, the Socialist Federal Republic of Yugoslavia and the Republic of Slovenia were administered by various ministries and other bodies at the state and local level.

Keywords: tourism, legislation, Austria-Hungary, Kingdom of Yugoslavia, Socialist Federal Republic of Yugoslavia, Republic of Slovenia

UVOD

Slika 1: Naša pota, turistična revija iz dvajsetih let, ki je objavljala tudi turistično zakonodajo.²

Turistična zakonodaja je na prvi pogled dolgočasna tema. Vendar skozi njo ne zaznavamo samo razvoja turizma, pač pa nam razpira pogled v politično, gospodarsko, infrastrukturno, varnostno, kulturno, zdravstveno, higiensko, prehrambno in še kakšno stanje vsakokratne družbe. Še več, razkriva nam njeno odprtost ali nezaupljivost do tujcev, s tem pa tudi stopnjo demokracije. Bolj kot je družba demokratična, bolj varno se v njej počutijo turisti in več jih je, kar še zlasti velja za individualne goste. Turizem sega v vse glavne segmente neke družbe, zakonodaja, ki ga ureja, je zato zelo raznovrstna, zanjo pa so v vseh družbah odgovorna različna ministrstva in druga telesa tako na državni kot lokalni ravni. Na drugi strani pa ob prebiranju zakonov, predpisov in njihovih komentarjev hitro spoznamo, da so tudi na področju turizma v

2 SI ZAL RAD (Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko Kranj), 0099, Turistično društvo Bled.

sto letih od prvih zakonov (in morda še dve ali tri desetletja več od prvih turističnih organizacij in skromnih začetkov turizma) v vseh družbah kar zadeva turizem obstajale določene zakonitosti.

AVSTRO-OGRSKA

Slika 2: Najstarejša znana razglednica Ljubljane, odposlana leta 1891.³

Razvoj turizma v drugi polovici 19. stoletja je bil povezan predvsem z izgradnjo železnice in modnimi trendi tedanjih meščanskih in plemiških slojev, ki so iskali zdravja in sprostitve v zdraviliščih. To je imelo za posledico, da je znotraj tedanje Avstro-Ogrske, ki je s težavo lovila industrijski zagon razvitejših držav, tudi turizem postal dobičkonosna dejavnost. Nekatera mesta, ki so razvijala tako industrijo kot turizem, pa so se v nadaljnjem razvoju morala opredeliti za eno ali za drugo, saj tedanja industrija s tovarniškimi dimniki in umazanimi vodami ni dopuščala združevanja obojega. Finančne koristi turizma ter njegove nezdržljivosti s tedanjo industrijo so se začeli zavedati tudi v političnem vrhu. Avstrijski ministrski predsednik, Max Wladimir pl. Beck, je leta 1908 skrb za turizem oz. pospeševanje tujskega prometa, kot so rekli tedaj, zaupal ministrstvu za javna dela. Ministrstvo je podpiralo izgradnjo turistične infrastrukture, si prizadevalo za izboljšanje prometnih povezav in posebno skrb namenjalo zaščiti krajevnih posebnosti. V ta namen so začeli prej stihijski razvoj turizma sistematično usmerjati in kategorizirati posamezne panoge. Začetki organiziranega turizma pred stotimi leti so torej imeli za posledico, da je turizem prerasel lokalno fazo zdraviliških

³ Drnovšek, Marjan ur. *Pozdravi iz slovenskih krajev. Dežela in ljudje na starih razglednicah*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987, 228.

in podobnih komisij, ki so kot prve turistične organizacije (predhodnice današnjih turističnih društev) nastale že v sedemdesetih letih 19. stoletja. Skrb za turistično zakonodajo in razvoj turizma – ne samo na krajevni in deželni, pač pa tudi na državni ravni – je prevzela vlada. Začela je izdajati zakone in predpise ter definirati pogoje, pod katerimi naj bi se turizem kot celota ter njegove posamezne panoge razvijali. So pa nekateri lokalni zakoni nastali že prej. Tako je zakon o zdraviliščih Kranjska dobila že leta 1897, leto kasneje pa tudi Štajerska.

Zakon o zdravilišču Bled:⁴

Zakon

z dne 4. maja 1914, veljaven za vojvodinjo Kranjsko, s katerim se za zdravilišče Bled deloma izpreminja zakon z dne 1. avgusta 1897., dež. zak. št. 29, in ustanavljajo posebna določila.

Po nasvetu deželnega zbora Svoje vojvodine Kranjske ukazujem Tako:

§ 1.

V zdravilišču Bled zdaj obstoječa zdraviliška komisija se odpravi.

§ 2.

Vse zdraviliške zadeve v tem zdravilišču oskrbuje krajevna občina Bled v prenešenem delokrogu.

§ 3.

Občina upravlja v tem delokrogu zlasti zdravilski in godbeni taksni zaklad pod svojim jamstvom za dotična premoženja.

§ 4.

V tem oziru ima skrbeti:

a) da se ti zakladi uporabljajo izključno samo za zdraviliške namene;

b) da se plačujejo na njih viseči dolgovi;

c) da se zlasti vzdržujejo iz teh zakladov napravljene in zgrade nove narave in zavodi, ki so v interesu zdraviliških gostov. S tem pa ostanejo nedotaknjene obstoječe posebne pogodbe glede vzdrževanja posameznih objektov.

4 SI ZAL RAD, 0065, Zdraviliška komisija Bled.

§ 5.

V zalaganja za zdravištvo potrebnih stroškov je občina upravičena pobirati zdraviško davščino (zdraviško in godbeno takso) po določilih na podlagi §§ 1, 3–5. zakona z dne 1. avgusta 1897., dež. zak. št. 29, za zdravišče Bled vsakokrat izdanega zdraviškega reda.

§ 6.

Zdraviški in godbeni zaklad se upravlja posebej, ločeno od drugega občinskega premoženja.

§ 7.

Glede sestave in ustanovitve proračunov je smiselno uporabljati načela občinskega reda.

Ustanovljeni proračun in zaključek rešenega letnega računa je potem političnega okrajnega oblastva predložiti deželni vladi. Ta ima čuvati, da se sredstva navedenih zakladov uporabljajo edino le za zdraviške namene, ne da bi imela tudi pravico vplivati v posameznem na vrsto in način te uporabe.

§. 8.

Predstojnik političnega okrajnega oblastva ali njegov namestnik je upravičen se udeležiti sej občinskega zastopa, pri katerih se obravnava omenjenih zakladih in v njih vedno poprijeti za besedo.

Župan je vezan o teh sejah ob navedbi dnevnega reda pravočasno obvestiti politično okrajno oblastvo.

§9.

Ta zakon stopi v veljavo z dnem razglasitve.

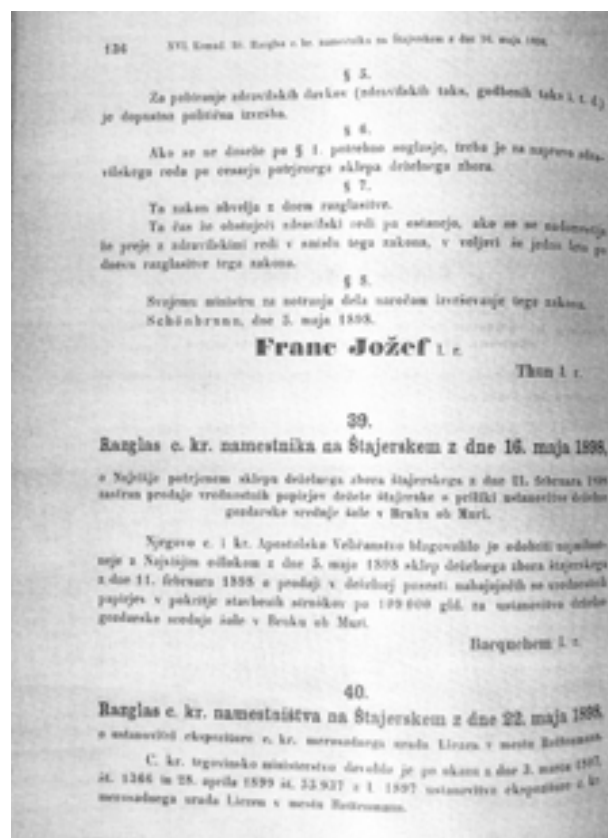
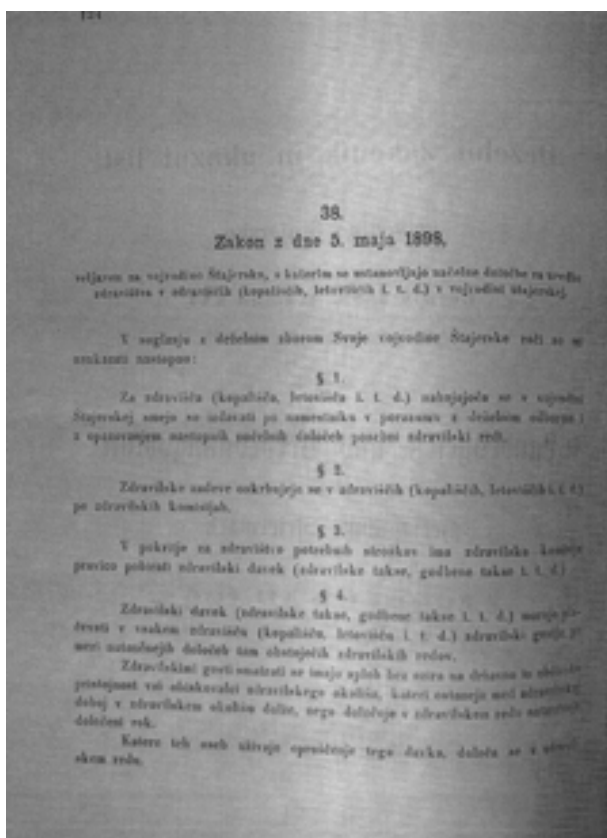
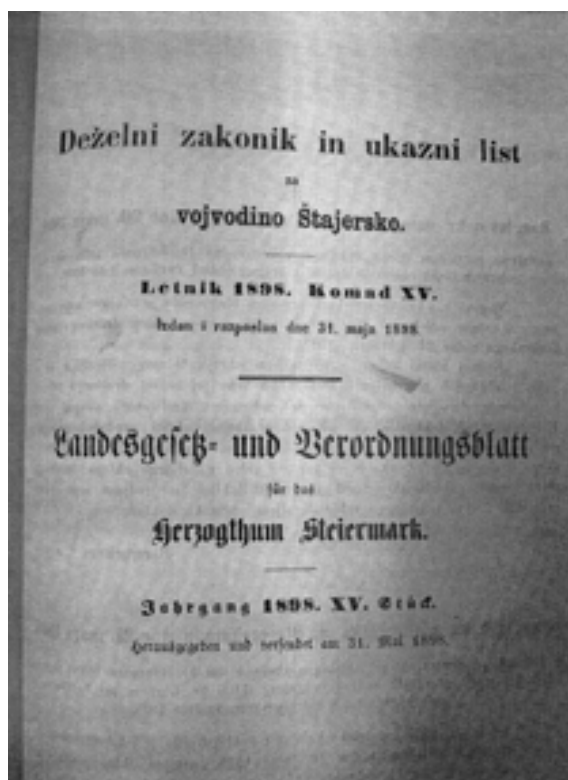
§10.

Mojemu ministru za notranje zadeve je naročeno izvršitev tega zakona.

Dunaj, dne 4. maja 1914

Franc Jožef I. r.

Heinhold I. r.

Slike 3.0, 3.1, 3.2: Naslovna stran *Deželnega zakonika in ukaznega lista* za vojvodstvo Štajersko ter zakon z dne 5. maja 1898, ki je podrobneje urejal delovanje zdravilišč.⁵

5 *Deželni zakonik in ukazni list za vojvodstvo Štajersko*, 34/15 (1898), naslovna stran.

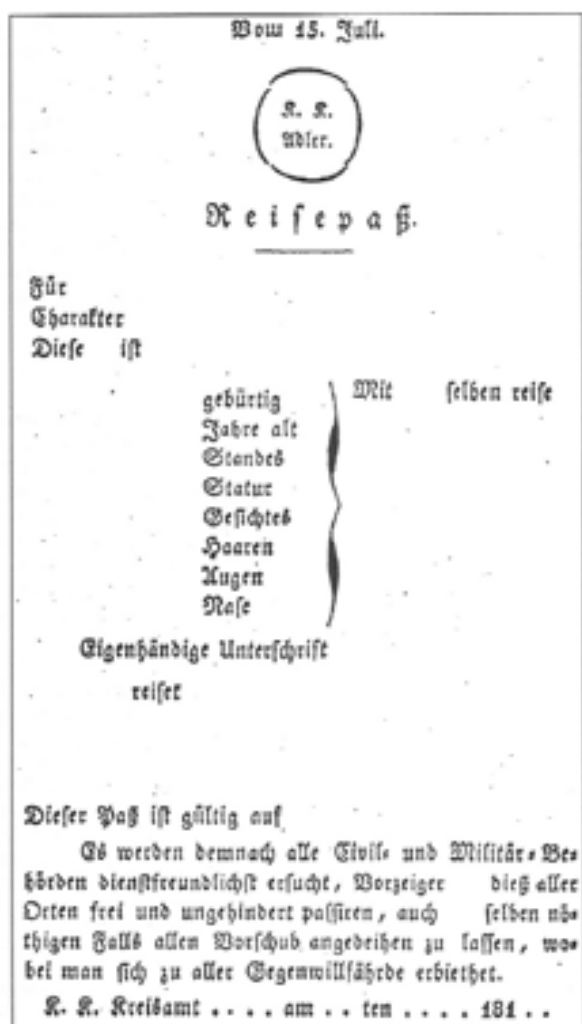
Zakonske pristojnosti za razvoj turizma so z zdraviliških in olupševalnih društev na prelomu stoletja začeli prenašati na oblastne organe, na lokalni ravni pa predvsem na občine. Oboji, tako društva kot občine, so vzporedno vsak na svojem področju skrbeli za razvoj turizma. Obstajajo pa tudi primeri, ko so društva za nekaj časa znova postala državni organi oz. so prevzela njihove pristojnosti.⁶ V redkih tedanjih kranjskih zdraviliških krajih (poleg Bleda še Dolenjske Toplice in Čatež, slednji praktično brez turistične infrastrukture) so bile v letih pred prvo svetovno vojno zdraviliške komisije ukinjene, njihove pristojnosti pa prenesene na občinske komisije (npr. Bled). Tudi v krajih, ki niso bili izključno zdraviliški, so zadeve urejali na podoben način. V dogovoru s poverjeništvu za notranje zadeve (danes bi rekli ministrstvu), ki so bila pristojna tudi za red v turističnih krajih, so bile imenovane zdraviliške (ali podobne) komisije, ki so jih običajno sestavljali župan ali njegov namestnik, zastopnik hotelirjev, zastopnik lastnikov vil v turističnih krajih, zastopnik gostilničarjev, okrožni zdravnik in en ali dva zastopnika gostov (običajno stalnih). V posebni blagajni (»zakladnici«) so vodili izdatke in prihodke od turističnih taks, ki so bili namenjeni vzdrževanju javnih turističnih objektov, poti in druge infrastrukture ter organizaciji prireditev. Ker pa je razvoj turizma zadeval številna področja, ga ni bilo mogoče urediti zgolj z enim zakonom. Zato lahko uredbe, ki posegajo na področje turizma, najdemo praktično v vsakem členu pomembnejših zakonov; urejanje prometa, zdravstva, financ, potnih listin, delovanje policije in redarstva.

Za zgodnejši čas turizma, morda bolje rečeno »avanturizma«, so v Evropi značilne številne nacionalne revolucije in vojne. Tja do prve svetovne vojne pa je bil pogost tudi anarhizem, zato je pred tujci vladal velik strah. Potovanja niso bila prosta. Tako so podaniki avstrijske monarhije, ki so potovali v tujino, morali imeti posebna dovoljenja. Potrjevale so jih lokalne (kresijske) oblasti in so veljala le mesec dni,

6 Več o razvoju društev in strokovnih organizacij s področja turizma glej: Šajn, Srečko (ur.). *Turizem smo ljudje. Zbornik ob 100-letnici ustanovitve Deželne zveze za pospeševanje prometa tujcev na Kranjskem, Turistične zveze Slovenije in organiziranega turizma v Sloveniji: 1905–2005*. Ljubljana: Turistična zveza Slovenije, 2006; Repe, Božo. *Sto let organiziranega delovanja turističnega gospodarstva na Slovenskem. Od Deželne zveze gostilničarskih zadrug na Kranjskem do Turistično gostinske zbornice*. Ljubljana: Turistično gostinska zbornica Slovenije, GZS, 2008.

treba pa je bilo (glede na stan) plačati tudi takso. Oblasti so imele možnost posameznim poklicnim skupinam (profesorjem, študentom, določenim skupinam uradnikov, zdravnikom) potovanja omejiti. Strogi zakoni so veljali tudi za tujce. Le-te so morale lokalne oblasti bolj ali manj neopazno nadzorovati, kar je bilo prav tako povezano z vrsto (tajnih) predpisov. Tujca, ki je potoval izven predpisane poti, pa so lahko zavrnil. Tuji diplomati so se zaradi nadzora pogosto pritoževali. V gostilnah in hotelih je bilo seveda treba izpolnjevati prijavnice, te so morali uslužbenci na policijo dostaviti najkasneje do naslednjega jutra. Pri izdaji potnih listin je prihajalo tudi do konfliktov znotraj monarhije. Ker je v avstrijskem delu monarhije le redko kdo znal madžarsko, so morali biti madžarski potni listi poleg madžarščine tudi v latinščini.

Madžarska vlada je zato zahtevala, da so tudi drugi potni listi dvojezični – v nemščini in latinščini. V drugi polovici 19. stoletja so se izdaja potnih listin in predpisi za tujce liberalizirali. Z razvojem železnice in s tem pravega turizma so potovanja postala lažja in nadzor je popustil.⁷ Potovanja in letovanja pa so bila kljub temu še vedno povezana z mnogimi administrativnimi sitnostmi in nadzorom oblasti. Kazni za kršitelje, ki so oddajali sobe, so bile velike.

Slika 4: Potni list iz leta 1814.⁸

7 Holz, Eva. »Potovanje po slovenskih deželah v času od propada ilirskih provinc do uvedbe železnice, ko še niso izumili turizma.« V: *Razvoj turizma v Sloveniji. Zbornik referatov*, ur. Franc Rozman in Žarko Lazarevič, 48–57. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1996, 50.

8 Prav tam.

KRALJEVINA JUGOSLAVIJA

Praksa strogega nadzora in togih predpisov se je ohranila tudi v Kraljevini Jugoslaviji, ki je bila zelo sumničava in policijska država ter s tega vidika ne najbolj naklonjena turizmu. V prvih letih po prvi svetovni vojni so v Sloveniji uporabljali kar staro avstrijsko zakonodajo še iz srede 19. stoletja, jugoslovanska centralizirana oblast pa je k temu dodajala še svoje predpise, zlasti prakso za nadzor. Še posebej skrbno so pazili na diplomate, tuje oficirje in ljudi, ki so jih sumili vohunstva, pa tudi na potencialne notranje sovražnike. Tako so npr. poverjenišтва za javna dela na osnovi uredb pokrajinske uprave za Slovenijo izdajala take odloke: *»Stanodajalec je dolžan strankam, ki vzamejo pri njem stanovanje, v izpolnitev predložiti zglasilne pole (naznanjanje tujcev), ki se dobivajo in brezplačno oddajajo v občinski pisarni. Izpolnjene in po stanodajalcu podpisane pole mora stanodajalec v smislu namestništvenega razpisa z dne 20 septembra 1858., dež. zak. št. 24, da se izogne kazni, določeni v § 320. občinskega kazenskega zakona, tisti dan, ko je prišel tujec, ali če je prišel polno zvečer, drugo jutro do 9. ure izročiti občinskemu predstojništvu v presojo in zabeležbo. Občinsko predstojništvo podatke zglasilne pole takoj prepíše v tujsko knjigo (priloga III. zgoraj navedenega namestništvenega ukaza) ter zglasilno polo, ako ni že iz nje razvidno, da je tujec zopet zapustil stanodajalčevo hišo ali da je odpotoval, vrne tistemu, ki jo je prinesel, zapisavši nanjo občinskega urada pristavek: "videl".*

Kadartujec pozneje stanovanje premeni ali odpotuje, je to občinskemu uradu vselej naznaniti s tem, da se mu iznova predloži zglasilna pola. Tiste zglasilne pole, iz katerih je razvidno, da je tujec stanovanje premenil ali da je odpotoval, prevzame občinsko predstojništvo, jih uredi kronološko ter na njih podstavi uradno postopa zoper tiste tujce, ki niso ugodili takšni dolžnosti, oziroma zoper njih stanodajalce.«⁹

Tujci, ki so nameravali obiskati Jugoslavijo, so morali na najbližji jugoslovanski ambasadi najmanj tri tedne pred odhodom vložiti prošnjo, ki jo je nato obravnavalo jugoslovansko ministrstvo za notranje

9 SI ZAL RAD, 0065, Zdraviliška komisija Bled, dok.: Naredba poverjenišтва za javna dela o zdraviliškem redu za zdravilišče Bled iz leta 1921.

zadeve. Ko pa je bil tujec že v Jugoslaviji, je moral še enkrat vložiti novo prošnjo na okrajno glavarstvo, pod katerega je spadal kraj, kjer je bival.¹⁰ Od leta 1921 dalje so postopoma uvajali olajšave, najprej za Avstrijce, Čeha in Italijane, vendar samo iz Julijske krajine oz. Benečije. Šele nekaj let po vojni so bile odpravljene tudi omejitve za potovanja znotraj države.¹¹ Nezaupanje do nove države je bilo veliko, nestabilnost Jugoslavije in njen policijski režim (še posebej v času diktature, pa tudi po njej) sta tujce odvrčala. Ker pa so slovenski turistični kraji imeli še predvojni ugled, to kljub vsemu ni veliko vplivalo na razvoj turizma, še posebej mondenih krajev.

Sliki 5 in 6: Dnevni policijski seznam tujih oficirjev in dnevni policijski seznam diplomatov na Bledu, s konca tridesetih let.¹²

10 Dolenc, Ciril. »Potna dovoljenja inozemcem v naša zdravilišča in letovišča.« *Slovenec*, 19. marec 1921, 5.

11 Janša-Zorn, Olga. »Turizem v Sloveniji v času med obema vojnama.« V: *Razvoj turizma v Sloveniji. Zbornik referatov*, ur. Franc Rozman in Žarko Lazarevič, 78–95. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1996, 80.

12 SI ZAL RAD, 0065, Zdraviliška komisija Bled, dok.: Dnevni policijski seznam tujih oficirjev in dnevni policijski seznam diplomatov 1938.

Slika 7: Naslovna stran brošure za potovanje po Kraljevini Jugoslaviji.¹³

V Kraljevini SHS je bil kot državni organ najprej ustanovljen Jugoslovanski generalni komisariat za tujski promet in turistikó, ki ga je financirala deželna vlada. Kasneje je bil preimenovan v Jugoslovansko zvezo za tujski promet v Sloveniji, ki pa je leta 1924 spet postala društvo – Zveza za tujski promet. Turizem je v beograjski vladi najprej spadal pod poverjeništvo (ministrstvo) za javna dela, nato pod gradbeno direkcijo, od leta 1921 pa je deloval poseben odsek za turizem v okviru ministrstva

za trgovino in industrijo. Tudi komisariat v Sloveniji je prišel v njegovo sestavo. Ko sta bili sredi dvajsetih let ustanovljeni mariborska in ljubljanska oblast, je posle tujskega prometa prevzel oddelek ministrstva za trgovino in industrijo v Ljubljani. Leta 1923 je bila v Beogradu ustanovljena zasebna družba Putnik, ki je bila pod nadzorom države in je skrbela za turistične posle.

Slika 8: *Putnik*, revija za planinski turizem.¹⁴

13 SI ZAL RAD, 0099, Turistično društvo Bled, dok.: Balkanfahrten Adriaexpres.

14 *Putnik*, 7/4-6 (1940), naslovnica.

Leta 1936 je nastal vrhovni turistični svet v Beogradu, na slovenski banovinski ravni pa banovinski turistični svet kot posvetovalni organ. Zakone v zvezi s turizmom so sicer izdajala različna ministrstva, večinoma finančno. Do leta 1936 je bilo stanje zakonodaje precej neurejeno, poleg centralni zakonov z različnih področij so različni deli Jugoslavije (najprej banovine, nato oblasti) razvoj turizma uravnavali vsak po svoje. Slovenija se je v glavnem naslanjala na staro avstrijsko zakonodajo, dopolnjeno z uredbami vsakokratnih oblasti. Poleg notranjega ministrstva je najvažnejše odredbe, ki so zadevale turizem, izdajalo še finančno ministrstvo. Predpise so že v dvajsetih letih objavljali in komentirali tudi v slovenskih časopisih, npr. v reviji za tujski promet *Slovenija*.¹⁵

Slika 9: Prva stran revije *Slovenija* s komentarji finančnih odredb s področja turizma.¹⁶

15 »Za pospeševanje tujskega prometa važne odredbe v finančnem zakonu za leto 1928/29.« *Slovenija*, 1/9 (1928), 1.

16 Prav tam.

Slika 10: *Jugoslavija: Jugoslovenski turizam*, revija za turizem, ki je izhajala v tridesetih letih in je objavljala jugoslovanske zakone in predpise s področja turizma.¹⁷

Konec dvajsetih let so jugoslovanske oblasti ustanovile Zvezo hotelirjev, ki naj bi pomagala pri razvoju turizma.¹⁸

Slika 11: Prispevek o osnovanju Zveze hotelirjev v reviji *Jugoslovenski turizam*.¹⁹

¹⁷ *Jugoslavija*, V/11 (1934), naslovnica.

¹⁸ »Pre osnivanja saveza hotelijera.« *Jugoslovenski turizam*, organ za propagandu turizma u Jugoslaviji, I/5 (1928), 1–2.

¹⁹ Prav tam, 1.

Del pristojnosti s področja turizma so zvezne oblasti prenesle tudi na lokalne organe, v Sloveniji npr. na obe tujsko prometni zvezi, ki sta tudi spremljali razvoj turizma in objavljali statistike.

Najpomembnejša zakonska uredba v času med obema vojnoma je bila sicer *Uredba o pospeševanju turizma* iz leta 1936.²⁰

Slika 12: Objava *Uredbe za pospeševanje turizma* v *Službenem listu Kraljevske banske uprave Dravske banovine*.²¹

20 »Uredba o pospeševanju turizma.« *Službeni list Kraljevske banske uprave Dravske banovine*, VII/21 (1936), 153–156.

21 Prav tam, 153.

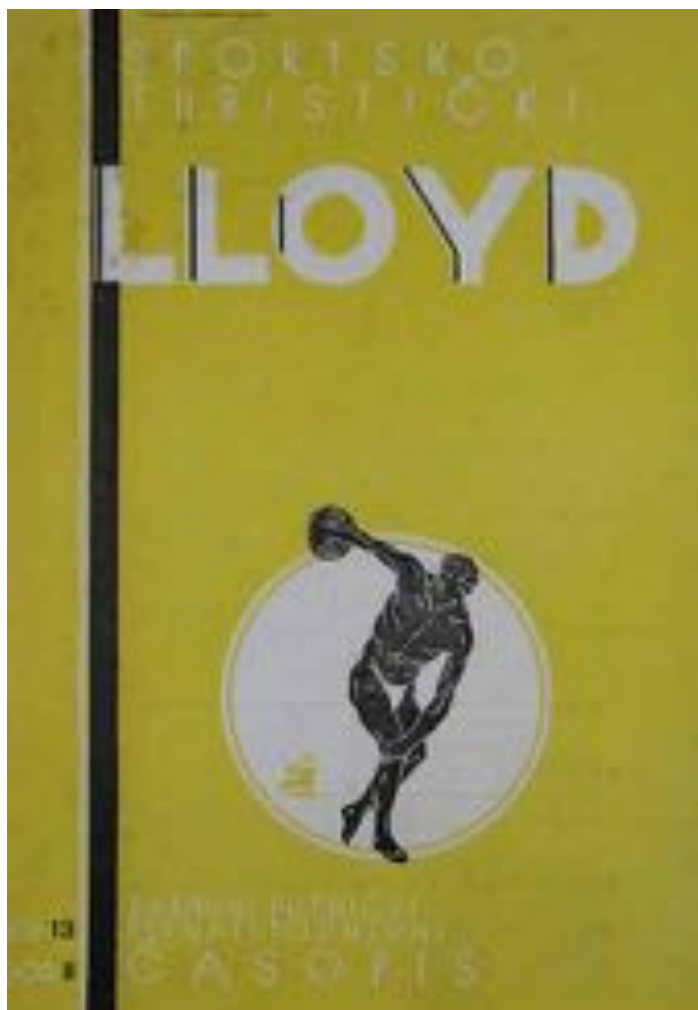
Slika 13: V *Turistički politiki* je bil objavljen Zakon o davčnih olajšavah in olajšavah pri taksah za hotelsko industrijo.²²

Namen pospeševanja turizma je bil v spodbujanju obiska turističnih krajev, v skrbi za rednost prometa in prometnih sredstev ter spodbujanju in nadzoru kvalitetnih prenočitvenih, gostinskih in drugih storitev. Delo za pospeševanje turizma je bilo v turističnih krajih dolžnost občine. Določene so bile tudi naloge banovinskih uprav, naloge v zvezi z razvojem turizma pa so bile v pristojnosti odsekov za trgovino, obrt in industrijo. Vsaka banovina je morala ustanoviti tudi turistični svet, ki je deloval kot posvetovalni organ bana v zadevah s področja turizma. Vrhovni nadzor nad vsem je imel minister za trgovino in industrijo.

Na osnovi uredbe je bilo še istega leta v Dravski banovini 73 krajev proglašanih za turistične kraje, npr. kraji klimatske ali kopališke narave,

22 SI ZAL RAD, 0065, Zdraviliška komisija Bled, fasc. 64, mapa: Revije 1930–1940, Turistička politika zv. 1 (1936), 31–38.

turistični kraji v ožjem smislu ipd. Ti kraji so dobili posebne statute ugodnosti.²³ Na podlagi *Uredbe o pospeševanju turizma in »po zaslišanju poklicanih ustanov«* je tedanji ban Dravske banovine, dr. Marko Natlačen, z uredbo št. 788 (VIII. No. 5700/37) predpisal pravilnik o sestavi, organizaciji in področju Banovinskega turističnega sveta Dravske banovine.²⁴

Slika 14: Lloyd, časopis za športni turizem.²⁵

23 SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 77, Banski svet Dravske banovine, dok.: Poročilo banske uprave z dne 25. marca 1937.

24 »Pravilnik o sestavi, organizaciji in področju Banovinskega turističnega sveta Dravske banovine.« *Službeni list Kraljevske banske uprave Dravske banovine*, VII/79 (1936), 879–880.

25 *Lloyd*, II/13 (1935), naslovnica.

Slika 15: *Avto in šport*, revija za avtomobiliste. Razvoj motorizacije je bil med obema vojnoma počasen, a avtomobilistično društvo je bilo kljub temu aktivno, organiziralo je razna tekmovanja in ter tesno sodelovalo s turističnimi organizacijami.²⁶

Slika 16: Prva stran poročila uprave Tujsko-prometne zveze v Mariboru za leto 1934.²⁷

26 *Avto in šport*, II (XIV)/8 (1939), naslovnica.

27 SI ZAL RAD, 0065, Zdraviliška komisija Bled, fasc. 64, dok.: Tujsko-prometne zveze v Mariboru v letu 1934.

DRUGA SVETOVNA VOJNA

Med drugo svetovno vojno, zlasti v prvem obdobju, turizem sicer ni čisto zamrl. Medtem ko ga v t. i. Ljubljanski pokrajini, ki je bila pod Italijani, ni bilo, pa so ga nemški okupatorji skušali razvijati dalje zlasti v zdraviliščih, kot sta bila Bled in Rogaška Slatina. Namenjena naj bi bila predvsem nacističnim funkcionarjem ter oficirjem in vojakom, ki naj bi se tu odpočili od bojev na frontah. Upravno in organizacijsko, to pomeni tudi kar zadeva predpise in uredbe, so bili štajerski kraji podrejeni

uradom v Gradcu, gorenjski pa tistim v Celovcu. Tudi nova turistična ponudba in propaganda je potekala v tem okviru. Turizem na Gorenjskem je bil npr. vključen v »Landesfremdenverkehrsverband« v Celovcu. Tovrstne načrte je preprečil odpor in tudi turistični kraji so, kot kaže dopis iz Berlina, postali vojno območje in turistična dejavnost je zamrla.

Slika 17: Turistični propagandni prospekt za Gorenjsko iz leta 1942.²⁸

Slika 18: Turistični zemljevid Kranjske in Gorenjske (»Zgornje Kranjske« oz. »Oberkrain-a«) iz leta 1942.²⁹

28 SI ZAL RAD, 0065, Zdraviliška komisija Bled, fasc. 61, Turistični propagandni prospekt za Gorenjsko iz leta 1942.

29 SI ZAL RAD, 0065, Zdraviliška komisija Bled, fasc. 61, Turistični zemljevid Kranjske in Gorenjske (»Zgornje Kranjske« oz. »Oberkrain-a«) iz leta 1942.

V SOCIALISTIČNI JUGOSLAVIJI

Slika 19: Naslovna turistične brošure o Jugoslaviji s konca štiridesetih let.³⁰

V Sloveniji je že leta 1947 začela delovati Uprava za turizem in gostinstvo pri Ministrstvu za trgovino in preskrbo LRS, ki je postavila temelje turistične dejavnosti. V sicer strogo centralizirani državi je bilo to eno od redkih področij, kjer so iniciativo prepustili tudi republikam, čeprav so odločitve o gospodarskih prioritetah in finance še dolgo sprejemali v Beogradu. Upravo je na republiški ravni nasledil svet oziroma komite za turizem, ki pa je bil leta 1963 ukinjen, dejavnost pa prenesena na komite za gospodarstvo, leta 1969 pa je bil znova obnovljen. Delovali so tudi skupščinski odbori za turizem (običajno skupaj s trgovino in gostinstvom). Zvezna vlada je imela od leta 1963 tudi Komite za turizem SFRJ. S turizmom sta se poleg vladnih in skupščinskih organov ukvarjali tudi Gospodarska zbornica Slovenije in Turistična zveza Slovenije.

V prvem povojnem obdobju je bil zaradi porušene infrastrukture, planskega gospodarstva in usmeritve novih oblasti v pospešeno

³⁰ Avtorjev osebni arhiv.

industrializacijo turizem potisnjen v ozadje gospodarskih načrtov.³¹ Njegov razvoj so dodatno otežili nacionalizacija, neveščost novih upravljalcev in skromen standard prvih povojnih let. Leta 1948 je bilo podržavljenih okrog 400 hotelov, gostiln in restavracij (manjši lokali so bili ukinjeni, vendar leto kasneje deloma dani v t. i. socialistični zakup).³² Razvijal naj bi se predvsem delavski (sindikalni) turizem. Glavni cilji petletke so bili usmerjeni v razvoj težke industrije, kot lahko beremo tudi v uvodu k prvemu petletnemu gospodarskemu načrtu. Turizmu je bilo (podobno kot v jugoslovanskem petletnem planu) namenjenih le nekaj vrstic. Podrobneje je naloge na področju turizma opredeljevala zakonodaja, pa tudi nekatere razlage strokovnjakov v tedanjem časopisju. Glavni jugoslovanski zakon je bil Zakon o petletnem načrtu za razvoj narodnega gospodarstva FLRJ v letih 1947–1951, ki ga je zvezna skupščina sprejela 28. aprila 1947, vendar v njem ni bilo investicij državnega pomena na področju turizma v Sloveniji.

Zvezni zakon je področje turizma v 20. členu pod naslovom Trgovina in preskrba zelo skopo opredelil v dveh povedih:

»Krepiti hotelirstvo in povečati število stalnih državnih hotelov in pri tem število postelj dvigniti na 1,7 kratno.

Za povzdigot turizma razviti gostinsko delo v turizmu in ga do konca leta 1951 potrojiti.»³³

Večino skromnih investicij na tem področju je dala Slovenija. Po zakonu o petletnem načrtu je bilo za trgovino in turizem namenjenih 311 milijonov, kar je predstavljalo 2,4 % celotne petletne investicije (12.648

31 Več o tem: Repe, Božo. »Turizma ni mogoče zavreti, čeprav bi ga prepovedali z zakonom.« V: *Razvoj turizma v Sloveniji*, ur. Franc Rozman in Žarko Lazarević, 157–164. Bled: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1996, 157.

32 Prinčič, Jože. *Nacionalizacija na ozemlju LR Slovenije. Povojne nacionalizacije v Sloveniji: 1945–1963*. Novo mesto: Dolenjska založba, 1994. Glej tudi: Dolinar M., France (ur.). *Viri za nacionalizacijo industrijskih podjetij v Sloveniji po 2. svetovni vojni*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1992; Prinčič, Jože. *V začaranem krogu. Slovensko gospodarstvo od nove ekonomske politike do velike reforme: 1955–1970*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1999.

33 »Zakon o petletnem načrtu za razvoj narodnega gospodarstva FLRJ v letih 1947–1951.« *Uradni list FLRJ*, III/36 (1947), 429.

milijonov: od tega 8764 milijonov za proizvodjalne panoge, 3920 pa za neproizvodjalne panoge).³⁴ Vendar je tudi to potrebno jemati z rezervo, saj je bil petletni načrt podaljšan za eno leto in nikoli uresničen do konca. Kako so si razlagali petletko na področju turizma in razvoj »ljudskega turizma«, kot so ga poimenovali, lahko nazorno vidimo iz dveh razlag zakona, objavljenih v glasilu *Turizem in gostinstvo*.

24. člen

Trgovina, preskrba in turizem

Slika 20: Iz zakona o petletnem planu.³⁵

Že od jeseni 1945 pa do sprejetja osrednjih aktov petletke in z njo povezanih zakonov je bila sprejeta vrsta ukrepov, ki naj bi spodbudili tudi boljše delovanje trgovine in gostinstva. Med takimi, ki naj bi oživili od vojne uničena turizem in

gostinstvo ter ju – v glavnem že podržavljena – dvignili na višjo raven, je bila tudi uredba Gospodarskega sveta vlade FLRJ o osrednjem skladu državnih gostinskih podjetij iz konca leta 1946.³⁶ Iz odredbe je razvidno, da so sprva še govorili o dobičku in njegovi delitvi med vodilne v gostinskih podjetjih (nekaj podobnega je bilo potem znova uvedeno z začetkom samoupravljanja v začetku petdesetih let). Do leta 1948 je bilo uradno stališče, da je zasebna pobuda v trgovini, gostinstvu in turizmu (še) nujna. Nekateri so v kombinaciji državnega in zasebnega sektorja videli trajnejšo rešitev, drugi le začasno in zasilno rešitev, dokler državni

1. Posvetiti preskrbi širokih ljudskih množic največjo pozornost. Povečati v zvezi z nalogami za dvig življenjskega standarda med izpolnjevanjem petletnega plana celotni blagovni promet po obsegu in vrednosti v skladu z nalogami, ki jih predvideva občedrjavni petletni plan.

Opuščati postopno z dvigom proizvodnje v kmetijstvu in industriji, sistem racionirane preskrbe z živežem in industrijskimi izdelki.

2. Organizirati hitro, ceneno in pravilno distribucijo blaga za široko potrošnjo s smotrnim neposrednim prevzemanjem blaga pri proizvajalcu.

Razviti in, povečati omrežje trgovin na debelo in drobno ter v ta namen pridobiti 35.000 m² skladiščne površine v mestih in okrajih.

Izboljšati preskrbo industrijskih naselij z organizacijo tovarniških magazinov.

Izboljšati preskrbo mest, trgov in podeželja z organizacijo združne in privatne trgovske mreže.

3. Zagotoviti v trgovini čimbolj kulturno postrežbo in povečati izbiro blaga.

4. Povečati zamenjavo blaga med deželo in mestom.

5. Dvigniti tujski promet z igraditvijo državnih hotelov in gostišč in s pritegnitvijo zasebnega gostinstva.

Izboljšati postrežbo gostov in nuditi delovnemu ljudstvu možnost udobnega oddiha.

Načrtno podaljšati letno in zimsko turistično sezijo ter usposobiti gostinske obrate in zdravilišča za zimsko obratovanje.

Obnoviti planinske kočje in domove.

34 »Zakon o petletnem načrtu za razvoj narodnega gospodarstva Ljudske republike Slovenije«, 215.

35 »Zakon o petletnem načrtu za razvoj narodnega gospodarstva Ljudske republike Slovenije v letih 1947 do 1951.« *Uradni list Ljudske republike Slovenije*, IV/31 (1947), 222.

36 »Odločba o stroških in dobičku državnih gostinskih podjetij.« *Uradni list FLRJ*, II/106 (1946), 1429–1431.

sektor ne bi mogel prevzeti vsega, tudi najmanjših gostiln. Sprva je teza o popolnem podržavljanju prevladala, a so v začetku petdesetih let začeli dajati nekatere gostinske lokale (zlasti izven večjih mest) v zakup. Nato se je postopoma znova uveljavila zasebna pobuda, vendar predvsem v gostinstvu in oddajanju zasebnih sob, medtem ko so hoteli ostali v državni oz. nato družbeni lasti. Že tako skromen povojni turizem je bil v duhu tedanjega časa tudi močno zbirokratiziran, posamezne oblike turizma oz. turistične infrastrukture pa mehanično kategorizirane po »sektorjih«.

V začetku petdesetih let je razvoj turizma še sledil logiki iz druge polovice štiridesetih let, čeprav so tudi na področju zakonskih uredb opazne spremembe v smeri olajšav in manjše togosti. Še vedno je prevladoval sindikalni turizem. Od leta 1953 dalje so se nakazovale pomembne spremembe, povezane z novo gospodarsko usmeritvijo (opustitev politike hitre in enostranske industrializacije, večji poudarek na standardu). Na področju turizma in gostinstva se je spremenjena politika odrazila s sprejetjem uredbe o gostinskih podjetjih in gostiščih februarja 1954,³⁷ ki je znova dovoljevala zasebna podjetja (v praksi so sicer zasebnitvo dovolili le tam, kjer ni moglo konkurirati državnim podjetjem). Leta 1955 pa so uredbo dopolnili in (sicer izjemoma) dovolili, da zasebniki najemajo tudi tujo delovno silo.³⁸ Definicije turizma so se v nekaterih segmentih bolj približale predvojnemu zahodnemu standardu.³⁹

Tudi zdraviliški turizem, ki je dolgo stagniral le na predvojnih dosežkih nekaterih najbolj elitnih zdravilišč in je do tedaj služil za zdravstvene namene delavcev, se je začel komercializirati. Vzporedno s sindikalnim turizmom, ki se je z gradnjo novih domov vztrajno širil, se je začel oživljati hotelski turizem. Turističnim podjetjem so dali v uporabo nekatere hotele, ki so prej služili drugim namenom. Zakonsko je bilo tudi določeno, da turistična podjetja 30 % dobička dajejo v poseben sklad za razvoj turizma, 50 % ljudskim odborom, ki iz tega poravnavaajo

37 Uradni list LRS, VI/14-49 (1954).

38 »Zadeve iz pristojnosti ljudskih odborov novih občin.« Uradni list LRS, VII/26 (1955), 556.

39 Pauko, Franc. »Izhodišča in pogoji načrtovanja turističnih dejavnosti.« *Gospodarski vestnik*, 29. september 1979, 73.

vse obveznosti do države, 20 % pa gre za plače in nagrade delavcev. Hoteli so bili namenjeni predvsem tujim turistom. Zato je bil leta 1955 sprejet Pravilnik o razvrstitvi hotelov in penzionov v kategorije, v katerem je bilo podrobno določeno, katere pogoje morajo izpolnjevati in kaj morajo nuditi hoteli, da so uvrščeni v A, B, C in D kategorijo. Po slovenski zakonodaji so morali biti hoteli odprti nepretrgoma 24 ur na dan. Turistična sezona je trajala praktično celo leto: glavna sezona od 16. junija do 31. avgusta; predsezona od 1. januarja do 15. junija in posezona od 1. septembra do 31. decembra.⁴⁰

Leta 1953 so bili organi za turizem in gostinstvo pri državni upravi ukinjeni in nastala je pravna in organizacijska praznina, ki jo je zapolnjevala predvsem Turistična zveza Jugoslavije, v Sloveniji pa Turistična zveza Slovenije. Istega leta so znova začeli določati turistična območja in turistične kraje. Dve leti kasneje, leta 1955, pa je Zvezni izvršni svet izdal odlok, s katerim je zadeve s področja turizma prenesel na Turistično zvezo Jugoslavije, njeno delo pa je padlo pod njegovo nadzorstvo. Hibridna oblika (društva ter organi oblasti), ki jo srečujemo že od prvih zakonov Franca Jožefa s področja turizma, je pri slovenskih turističnih delavcih naletela na previdne izraze dvoma.⁴¹

Ravno nedorečenost razmejitve med pristojnostmi organov oblasti ter društev pa je bila verjetno razlog, da so v prvi polovici 50. let spodletela prizadevanja za celovit turistični zakon. Turistična zveza Jugoslavije je namreč v letu 1954 pripravila teze za osnutek takšnega zakona, ki pa potem nikoli ni bil dodelan in sprejet. Ker ni bilo celovitega zakona o turizmu, so posamezna področja, zlasti tista, ki so se začela razvijati na novo, skušali urediti z ločenimi zakoni.⁴² Za to so si prizadevali zlasti slovenski turistični delavci, ki so pri komisiji Turistične zveze Jugoslavije zahtevali, da se izda čim več zakonov in predpisov za

40 »Odredba o določitvi turistične sezone v LR Sloveniji« *Uradni list LRS*, V/17 (1953), 223.

41 W., H. »Pomembna zakonska določba.« *Turistični vestnik*, III (1955), 4. (podpisani H. W. je Hugo Weis, tedaj glavni tajnik Turistične zveze Slovenije).

42 Dejanovič, Dušan in Slavko Ensminger. *Zbirka propisa o ugostiteljstvu i turizmu*. Beograd: Privredni pogled, 1957.

regulacijo turizma.⁴³ Ker se zadeve na zvezni ravni niso odvijale po pričakovanjih, so predpise na osnovi splošnih jugoslovanskih zakonov začele izdajati republike (zlasti Slovenija in Hrvaška, ki sta bili za razvoj turizma najbolj zainteresirani). Tako se je na področju turizma v petdesetih letih začela uvajati nekakšna tiha decentralizacija. Ker so sredi petdesetih let začeli nastajati prvi kampingi, je bil med pomembnejšimi zakoni iz tega obdobja zakon o šotorjenju, ki pa je v praksi potreboval kar nekaj obrazložitvev, za katere je poskrbela Turistična zveza Slovenije.

Slika 21: Kamping ob Blejskem jezeru po odprtju leta 1956.⁴⁴

Med pomembnejšimi spremembami v petdesetih letih so bili sicer še zelo togi devizni predpisi, ki kažejo stopnjo razvitosti turizma v času, ko se je Slovenija šele odpirala proti zahodu. V zakonu o družbenem planu

43 »Iz življenja in dela TZJ, TZS, njunih organov itd. (v razdobju od 1. 11. 1955–31. 1. 1956).« *Turistični vestnik*, IV/4 (1956).

44 SI ZAL RAD, 0099, Turistično društvo Bled.

(družbeni plani so v petdesetih letih nadomestili petletke) za obdobje 1957–1961 je bilo področje gostinstva in turizma opredeljeno v treh odstavkih. Predvideno je bilo, da naj bi se povečale kapacitete in zvišala kvaliteta uslug, družbene skupnosti pa naj bi pomagale tako pri razvijanju turizma za delovne ljudi in mladino, kot pri razvoju inozemskega turizma. V turizem naj bi letno vložili 5–6 milijard tedanjih dinarjev, namenjenih predvsem za obnovo obstoječih in izgradnjo novih turističnih objektov ter razvoj komunalne infrastrukture.⁴⁵ Petletni družbeni plan gospodarskega razvoja LRS je turizmu prav tako namenjal več pozornosti.⁴⁶

Slika 22: Piran v začetku petdesetih let. Tedaj je bila usoda obmorskih mest še negotova, saj meja ni bila dokončno rešena. Turistični razvoj se je začel šele v drugi polovici petdesetih let.⁴⁷

Slika 23: Zemljevid Primorske iz turističnega filma *Zakladi naše dežele*, 1957.⁴⁸ Po sprejetju drugega londonskega memoranduma leta 1954 so se Slovenci pričeli zavedati, da imajo lastno – čeprav skromno – morje. Pravi turistični razvoj pa se je na obali začel šele v šestdesetih letih.

45 Službeni list FNRJ, XIII/53 (1957), 1042.

46 Marovt, Stanko. »Turizem v družbenem planu LRS za leto 1960.« *Turistični vestnik*, VII/3 (1960), 82–84.

47 Avtorjev osebni arhiv.

48 Bevc, Jože (rež.). *Zakladi naše dežele*. Ljubljana: Filmski studio Viba film, 1957.

Slika 24: Rimske toplice leta 1955. Zdravilišča so bila namenjena predvsem zdravljenju, ne pa turizmu. Rimske toplice je po vojni dobila jugoslovanska armada in jih kot svoje zdravilišče uporabljala do razpada Jugoslavije.⁴⁹

V šestdesetih letih je devizni prihodek od turizma postajal vse pomembnejši. Leta 1960 je neto devizni priliv od turizma pokrival sedem odstotkov negativnega deficita trgovinske bilance v Jugoslaviji, leta 1965 že 54 %, leta 1970 pa naj bi po napovedih pokrival kar 75 % negativnega deficita.⁵⁰ Slovenija je leta 1962 realizirala 8 milijonov dolarjev deviznega pritoka iz turizma, leta 1963 14,3 milijona in leta 1964 18,3 milijona. Zato že v prvi polovici šestdesetih let lahko sledimo politični podpori turizmu, ki je našel mesto tudi celo v partijskih resolucijah in govorih najvišjih voditeljev. Turizem je vsaj v Sloveniji postajal ena pomembnejših gospodarskih panog, pa tudi na zvezni ravni lahko sledimo več zaporednim natečajem za investicijska posojila s področja turizma. V Sloveniji je leta 1960 prišlo do spremembe v delovanju Sveta za turizem (ustanovljen leta 1957). Leta 1961 je bil na podlagi *Zakona o narodnih parkih* (1959) sprejet *Odlok o razglasitvi Doline sedmerih jezer za narodni park*.⁵¹

49 Avtorjev osebni arhiv.

50 Vižintin, Milan. »Mednarodno leto turizma - začetek dolgoročne politike na tem področju.« *Delo*, 7. marec 1967.

51 »Odlok o razglasitvi Doline sedmerih jezer za narodni park.« *Uradni list LRS*, 2-319/1-61. Republikacija v: *Turistični vestnik* IX/9 (1960), 249.

Slika 25: Prizor iz turističnega filma *Skrivnost*, scenarist in režiser Zvone Sintič. Prvi turistični filmi so bili posneti že v začetku petdesetih let, film *Skrivnost* pa je v še vedno centralistični Jugoslaviji izzval tudi politične reakcije, ker je izpostavljal Slovenijo.⁵²

Skupščina na skupni seji Republiškega zbora in Zbora proizvajalcev je prvo resolucijo o razvoju turizma sprejela že leta 1960.⁵³ Pripravil jo je slovenski izvršni svet z naslovom *Smernice za nadaljnji razvoj turizma, gostinstva in družbene prehrane v LR Sloveniji*. Dodatna spodbuda razvoju turizma je bila dana leta 1967, saj so ga v skupščini OZN proglasili za leto turizma, zato so leta 1968 turisti v Slovenijo (Jugoslavijo) lahko prihajali brez vize. V Sloveniji so se s turizmom ukvarjali tako organi pri izvršnem svetu (najprej strokovni svet izvršnega sveta za turizem, nato republiški svet za turizem). Leta 1963 ob reorganizaciji republiške uprave pa je bil pri republiški skupščini ustanovljen tudi skupščinski odbor za trgovino, turizem in gostinstvo (enako tudi v drugih republikah). V Sloveniji je v prvi polovici šestdesetih let pri izvršnem svetu deloval republiški sekretariat za turizem, ki pa je bil leta 1965 ukinjen, njegova dejavnost pa prenesena na sekretariat za gospodarstvo. Republiški komite za turizem so leta 1969 obnovili. S turizmom se je poleg vladnih

52 Sintič, Zvone. *Skrivnost*. Ljubljana: Filmski studio Viba film Ljubljana, 1959.

53 »Resolucija o razvoju turizma.« *Uradni list LRS*, XVII/9 (1960).

in skupščinskih organov ukvarjala tudi Gospodarska zbornica Slovenije in Turistična zveza Slovenije, na lokalni ravni pa turistična društva in zavodi za turizem.⁵⁴ Ekonomski inštitut Slovenije je izdelal študijo o možnostih razvoja turizma. Turizmu se je še v času, ko je bil član slovenskega izvršnega sveta (kasneje predsednik), zlasti posvečal Boris Kraigher. Kot pomemben del turističnega načrtovanja so začeli šteti urbanizem. Leta 1965 je bil sprejet temeljni zakon o gostinski dejavnosti.⁵⁵ V četrtem poglavju je opredeljeval tudi gostišča samostojnih gostiteljev. Zasebna iniciativa je bila opredeljena precej bolj svobodno kot v petdesetih letih, gostinci so lahko do določenega števila brez večjih omejitev zaposlovali tudi drugo osebje. Leta 1968 je izšla do tedaj najbolj izčrpna zbirka predpisov o gostinstvu in turizmu.⁵⁶ Iz zakona o zasebnem gostinstvu lahko razberemo dokajšnjo naklonjenost razvoju zasebnega gostinstva.

V sedemdesetih letih je Jugoslavija sicer s turizmom zaslužila že blizu milijarde dolarjev, turistična zakonodaja pa je bil precej neurejena.⁵⁷ To je bila predvsem posledica uvajanja specifičnega sistema, ki ga je Edvard Kardelj poimenoval pluralizem samoupravnih socialističnih interesov. Prišlo je do podvajanja organov in organizacij, poleg oblastne (občinskih in republiške) ter gospodarske strukture so obstajale še razne samoupravne interesne skupnosti. Ker je bil razvojni »liberalistični« koncept šestdesetih let, ki je turizmu dajal velik pomen, poražen, se tudi ni kaj dosti govorilo in pisalo o tržnih zakonitostih. Slediti zakonodaji in predpisom je zato v tem obdobju zelo težavno, saj niti ni jasno, kaj je bilo obvezno, kaj pa so bila zgolj priporočila in usmeritve, kateri organ je bil za kaj odgovoren ipd. Od konkretnih dejavnosti v sedemdesetih letih lahko skozi različne predpise sledimo prizadevanjem za širitev zasebne pobude v turizmu, npr. *Zakon o osebnem delu z zasebnimi delovnimi*

54 »Ni premirja na turistični fronti, pogovor s predsednikom US tovarišem Leopoldom Kresetom.« *Dnevnik*, 6.marec 1979.

55 »Temeljni zakon o gostinski dejavnosti.« *Uradni list SFRJ*, XXI/8 (1963), 194–198.

56 Brumen, Ivan in Matija Šega (ur.). *Zbirka predpisov o gostinstvu in turizmu*. Ljubljana: Gospodarski vestnik, 1968.

57 SI AS, 1176/197, Turistična zveza Slovenije, dok.: Ocena rezultatov turistične sezone 1970, zapisniki sej predsedstva TZS 1970–74, XV. knjiga.

sredstvi v gospodarskih dejavnostih.⁵⁸ Vendar je bilo hkrati politično ozračje zasebništvu in domnevnemu hitremu bogatenju nenaklonjeno, tako da je imelo tudi spodbujanje zasebništa svoje omejitve. Z naraščanjem standarda razvojni načrti v turizmu niso upoštevali zgolj sindikalnih turistov, temveč vedno bolj tudi domače goste in klasične turiste.⁵⁹ Razvojni načrti so v sedemdesetih letih izhajali iz ocene, da imata Jugoslavija in Slovenija premalo turistične infrastrukture, zato je več zveznih in slovenskih predpisov spodbujalo vlaganja v turizem.

V osemdesetih letih je gospodarska kriza razvoj turizma blokirala, predpisi pa so bili usmerjeni predvsem v to, kako od turističnega gospodarstva izvleči čim več deviz za sprotne nakupe naftnih derivatov in živil. Slovenski izvršni svet je bil ob tem angažiran predvsem s prednostno oskrbo turističnih krajev, še posebej trgovin, saj je primanjkovalo vsakdanjih potrebščin, od olja do pralnih praškov in kave. Vedno se je pojavljala težava, kako turistične kraje izločiti iz sistema oskrbe, a hkrati onemogočiti, da bi tja hodili kupovat ljudje iz drugih krajev.⁶⁰ Sledimo lahko pragmatičnim in gasilskim ukrepom, saj investicijskih sredstev skorajda ni bilo (srednjeročni načrt do leta 1985 je predvideval izgradnjo kakšnih 15.000 ležišč, kar pa se ni uresničilo).⁶¹ V danih razmerah naj bi gradili vsaj cenejše prenočitvene zmogljivosti, kot so penzioni, kampingi, bungalovi, tam kjer se kapital hitro vrača. V investicije naj bi skušali pritegniti zlasti zdomce. Promovirali pa so predvsem vlaganja v zdraviliški turizem.

58 »Zakon o osebnem delu z zasebnimi delovnimi sredstvi v gospodarskih dejavnostih.« *Vestnik Gospodarske zbornice*, 10/24 (1973).

59 *Uradni list SFRJ*, 27/29 (1971), 512.

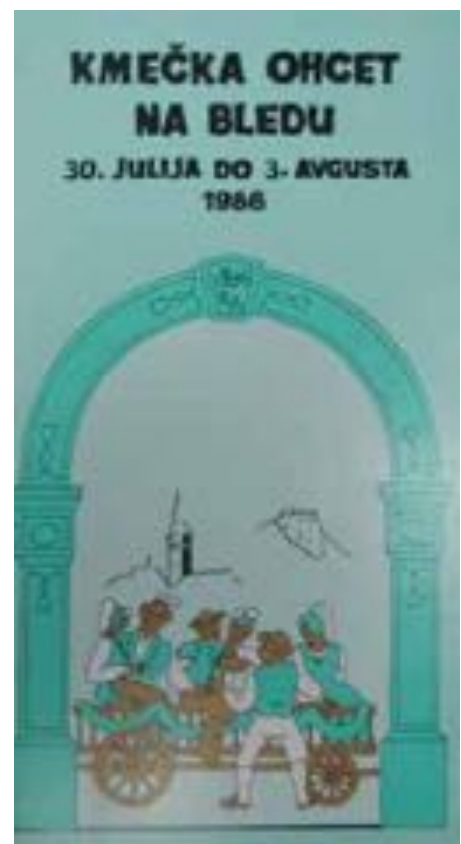
60 »Pismo predsednika Turistične zveze Slovenije Leopolda Kreseta Janezu Zemljariču, predsedniku Izvršnega sveta Skupščine SR Slovenije, 7. 11. 1980.« *Sporočila*, 1/2 (1981).

61 »75 let Turistične zveze Slovenije.« *Sporočila*, 1/1 (1981), 14.

Slika 26: Prizor iz filma *Kmečki turizem* (1983, scenarist in režiser Boštjan Hladnik). Kmečki turizem se je deloma zaradi evropskih trendov, še bolj pa zaradi gospodarske krize, začel razvijati v osemdesetih letih, sprva brez posebne zakonske regulative in standardov. Ti so postopoma nastajali šele v devetdesetih letih.⁶²

Slika 27: Program za kmečko ohcet na Bledu leta 1986. V gospodarski krizi so se turistični delavci oklepali preizkušenih in ne predragih prireditev, ki naj bi bile zanimive tako za domače kot tuje goste.⁶³

Slika 28: Eden zadnjih turističnih prospektov, nastal še v Jugoslaviji v skladu z njeno turistično zakonodajo.⁶⁴

62 Hladnik, Boštjan. *Kmečki turizem*. Ljubljana: ZFA Unikal Studio, 1983.

63 SI ZAL RAD, 0099, Turistično društvo Bled, dok.: Program za kmečko ohcet na Bledu leta 1986.

64 SI ZAL RAD, 0099, Turistično društvo Bled, dok.: Turistični prospekt Bled, Slovenija, Jugoslavija.

Slika 29: Naslovnica turistične revije *Lipov list* iz osemdesetih let.⁶⁵

65 *Lipov list*, 26/1 (1984), naslovnica.

V REPUBLIKI SLOVENIJI

Slika 30: Turistični kompleks Bernardin v Portorožu na začetku devetdesetih let.⁶⁶

Po osamosvojitvi Slovenije je na področju organiziranja in razvoja turizma nastala zmeda. Znotraj ministrstva za gospodarstvo je bil sprva organiziran sektor za turizem, nato je bil le-ta priključen malemu gospodarstvu. Z reorganizacijo vlade in ministrstev pa so ministrstvo za malo gospodarstvo in turizem ukinili. Tudi v prepričanju, da država posebnega ministra za turizem sploh ne potrebuje. Področje so nato pokrivala in ga še pokrivajo različna ministrstva, kot osrednji državni organ pa naj bi bila leta 1995 ustanovljena Slovenska turistična organizacija. Na Gospodarski zbornici Slovenije je ostalo združenje za gostinstvo in turizem, leta 2007 pa je bila ustanovljena Turistično-gostinska zbornica Slovenije. Prvi celovitejši zakon o pospeševanju turizma je bil sprejet šele leta 1998, drugi pa leta 2004. Obema so sledili še drugi zakoni in številni podzakonski predpisi. Privatizacija in denacionalizacija ter z njima povezano izčrpavanje podjetij sta v turistično panogo vnesla dodatno zmedo in propad številnih prej uspešnih turističnih podjetij. Uspešno povezovanje je otežila, ponekod

66 Fotografija se nahaja na brošuri, ki jo hrani avtor.

tudi onemogočila, drobitev države na majhne občine. Trajalo je skoraj dve desetletji, da je Slovenija kot samostojna država, potem ko so se razmere na Balkanu za silo umirile, postala prepoznavna kot varna turistična destinacija na turističnem zemljevidu sveta. K temu so prispevale tudi vojne in krize v drugih delih sveta. Temeljna usmeritev naj ne bi bila več v množični, pač pa v visokokakovostni turizem, t. i. »butični«, ekološki, športni, zdraviliški turizem ter še nekatere »niše« (npr. kongresni turizem). Vendar so strategije šibke, zakonodaja nedorečena, lastništva pa neurejena. Velik del propadlih turističnih podjetij je po krizi v letu 2008 prevzela država in jih postopoma odprodaja, mnogi hoteli še vedno propadajo. Sodobni slovenski turizem v glavnem rešujejo turistični trendi, ki se razvijajo neodvisno.

SEZNAM VIROV IN LITERATURE

Arhivski viri:

Arhiv Republike Slovenije

SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 77, Banski svet Dravske banovine.

SI AS, 1176/197, Turistična zveza Slovenije.

Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko Kranj

SI ZAL RAD (Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko Kranj), 0099, Turistično društvo Bled.

SI ZAL RAD, 0065, Zdraviliška komisija Bled.

Časopisni viri:

Naša pot, Putnik, Jugoslavija, Jugoslovenski turizam, Lloyd, Jugoslovenska revija, Turistička politika.

Dolenc, Ciril. »Potna dovoljenja inozemcem v naša zdravilišča in letovišča.« *Slovenec*, 19. marec 1921, 5.

»Za pospeševanje tujskega prometa važne odredbe v finančnem zakonu za leto 1928/29.« *Slovenija*, I/9 (1928), 1.

Jugoslavija, V/11 (1934), naslovnica.

Lloyd, II/13 (1935), naslovnica.

»Pre osnivanja saveza hotelijera.« *Jugoslovenski turizam, organ za propagandu turizma u Jugoslaviji*, I/5 (1928), 1–2.

»Uredba o pospeševanju turizma.« *Službeni list Kraljevske banske uprave Dravske banovine*, VII/21 (1936), 153–156.

»Pravilnik o sestavi, organizaciji in področju Banovinskega turističnega sveta Dravske banovine.« *Službeni list Kraljevske banske uprave Dravske banovine*, VII/79 (1936), 879–880.

Avto in sport, II (XIV)/8 (1939), naslovnica.

»Zakon o petletnem načrtu za razvoj narodnega gospodarstva Ljudske republike Slovenije v letih 1947 do 1951.« *Uradni list Ljudske republike Slovenije*, IV/31 (1947), 1, 2, 222

»Zakon o petletnem načrtu za razvoj narodnega gospodarstva FLRJ v letih 1947–1951.« *Uradni list FLRJ*, III/36 (1947), 429.

»Odločba o stroških in dobičku državnih gostinskih podjetij.« *Uradni list FLRJ*, II/106 (1946), 1429–1431.

»Zadeve iz pristojnosti ljudskih odborov novih občin.« *Uradni list LRS*, VII/26 (1955), 555–563.

Pauko, Franc. »Izhodišča in pogoji načrtovanja turističnih dejavnosti.« *Gospodarski vestnik*, 29. september 1979, 73.

»Odredba o določitvi turistične sezone v LR Sloveniji« *Uradni list LRS*, V/17 (1953), 223.

W., H. »Pomembna zakonska določba.« *Turistični vestnik*, III (1955), 4.

»Iz življenja in dela TZJ, TZS, njunih organov itd. (v razdobju od 1. 11. 1955–31. 1. 1956).« *Turistični vestnik*, IV/4 (1956).

Marovt, Stanko. »Turizem v družbenem planu LRS za leto 1960.« *Turistični vestnik*, VII/3 (1960), 82–84.

Službeni list FNRJ, XIII/53 (1957), 1042.

Vižintin, Milan. »Mednarodno leto turizma - začetek dolgoročne politike na tem področju.« *Delo*, 7. marec 1967.

»Odlok o razglasitvi Doline sedmerih jezer za narodni park.« *Uradni list LRS* št. 2-319/1-61. Republikacija v *Turistični vestnik*, IX/9 (1960), 249.

»Resolucija o razvoju turizma.« *Uradni list LRS*, XVII/9 (1960).

»Ni premirja na turistični fronti, pogovor s predsednikom US tovarišem Leopoldom Kresetom.« *Dnevnik*, 6. marec 1979.

»Temeljni zakon o gostinski dejavnosti.« *Uradni list SFRJ*, XXI/8 (1963), 194–198.

»Zakon o osebnem delu z zasebnimi delovnimi sredstvi v gospodarskih dejavnostih.« *Vestnik Gospodarske zbornice*, 10/24 (1973).

Uradni list SFRJ, 27/29 (1971), 512.

»Pismo predsednika Turistične zveze Slovenije Leopolda Kreseta Janezu Zemljariču, predsedniku Izvršnega sveta Skupščine SR Slovenije, 7. 11. 1980.« *Sporočila*, 1/2 (1981).

Uradni list LRS, VI/14–49 (1954).

»75 let Turistične zveze Slovenije.« *Sporočila*, 1/1 (1981), 14.

Lipov list, 26/1 (1984), naslovnica.

Putnik, 7/4–6 (1940), naslovnica.

Filmi:

Bevc, Jože (rež.). *Zakladi naše dežele*. Ljubljana: Filmski studio Viba film, 1957.

Hladnik, Boštjan. *Kmečki turizem*. Ljubljana: ZFA Unikal Studio, 1983.

Sintič, Zvone. *Skrivnost*. Ljubljana: Filmski studio Viba film Ljubljana, 1959.

Literatura:

Brumen, Ivan in Matija Šega (ur.). *Zbirka predpisov o gostinstvu in turizmu*. Ljubljana: Gospodarski vestnik, 1968.

Dejanovič, Dušan in Slavko Ensminger. *Zbirka propisa o ugostiteljstvu i turizmu*. Beograd: Privredni pogled, 1957.

Dolinar M., France (ur.). *Viri za nacionalizacijo industrijskih podjetij v Sloveniji po 2. svetovni vojni*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1992.

Drnovšek, Marjan (ur.). *Pozdravi iz slovenskih krajev. Dežela in ljudje na starih razglednicah*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987.

Holz, Eva. »Potovanje po slovenskih deželah v času od propada ilirskih provinc do uvedbe železnice, ko še niso izumili turizma.« V: *Razvoj turizma v Sloveniji. Zbornik referatov*, ur. Franc Rozman in Žarko Lazarevič, 48–57. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1996.

Janša-Zorn, Olga. »Turizem v Sloveniji v času med obema vojnama.« V: *Razvoj turizma v Sloveniji. Zbornik referatov*, ur. Franc Rozman in Žarko Lazarevič, 78–95. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1996.

Prinčič, Jože. *Nacionalizacija na ozemlju LR Slovenije. Povojne nacionalizacije v Sloveniji: 1945–1963*. Novo mesto: Dolenjska založba, 1994.

Prinčič, Jože. *V začaranem krogu. Slovensko gospodarstvo od nove ekonomske politike do velike reforme: 1955–1970*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1999.

Razvoj turizma v Sloveniji, ur. Franc Rozman in Žarko Lazarevič, 157–164. Bled: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1996, 157.

Repe, Božo. »Turizma ni mogoče zavreti, čeprav bi ga prepovedali z zakonom.« V: Repe, Božo. *Sto let organiziranega delovanja turističnega gospodarstva na Slovenskem. Od Deželne zveze gostilničarskih zadrug na Kranjskem do Turistično gostinske zbornice*. Ljubljana: Turistično gostinska zbornica Slovenije, GZS, 2008

Rozman, Franc in Žarko Lazarevič (ur.). *Razvoj turizma v Sloveniji*. Bled: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1996.

Šajn, Srečko (ur.). *Turizem smo ljudje. Zbornik ob 100-letnici ustanovitve Deželne zveze za pospeševanje prometa tujcev na Kranjskem, Turistične zveze Slovenije in organiziranega turizma v Sloveniji: 1905–2005*. Ljubljana: Turistična zveza Slovenije, 2006.

POVZETEK

Turistična zakonodaja razpira pogled v politično, gospodarsko, infrastrukturno, varnostno, kulturno, zdravstveno, higiensko, prehrabno itd. stanje družbe. Turizem tako sega v vse glavne segmente neke družbe, zakonodaja, ki ga ureja, pa je zelo raznovrstna. Na Slovenskem so bila tako za zakonodajo, uredbe in določila na področju turizma odgovorna različna ministrstva in druga telesa tako na državni kot lokalni ravni. Začetki organizacije turizma segajo v 19. stoletje, ko so se njegovih finančnih koristi ter nezdružljivosti s tedanjo industrijo začeli zavedati tudi v političnem vrhu. Skrb za turistično zakonodajo in razvoj turizma – ne samo na krajevni in deželni, pač pa tudi na državni ravni – je prevzela vlada. Avstro-Ogrska zakonodaja je bila toga, praksa nadzora pa stroga, kar se je ohranilo tudi v Kraljevini Jugoslaviji. Stanje zakonodaje je bilo v njej precej neurejeno, poleg centralni zakonov z različnih področij so različni deli Jugoslavije (najprej banovine, nato oblasti) razvoj turizma uravnavali vsak po svoje. Po drugi svetovni vojni so se temelji organizacije turizma postavili na novo. V prvem povojnem obdobju je bil zaradi porušene infrastrukture, planskega gospodarstva in usmeritve novih oblasti v pospešeno industrializacijo turizem potisnjen v ozadje gospodarskih načrtov. V petdesetih letih pa so se nakazovale pomembne spremembe, povezane z novo gospodarsko usmeritvijo (opustitev politike hitre in enostranske industrializacije, večji poudarek standardu). Ker se zadeve na zvezni ravni niso odvijale po pričakovanjih, so predpise na osnovi splošnih jugoslovanskih zakonov začele izdajati republike (zlasti Slovenija in Hrvaška, ki sta bili za razvoj turizma najbolj zainteresirani). Sprva nezaželena zasebna pobuda v turizmu je v 70. stoletjih postala bolj dobrodošla, z naraščanjem standarda pa razvojni načrti niso več upoštevali zgolj sindikalnih turistov, temveč vedno bolj tudi domače goste in klasične turiste. V osemdesetih letih je gospodarska kriza razvoj turizma blokirala, predpisi pa so bili usmerjeni predvsem v to, kako od turističnega gospodarstva izvleči čim več deviz za sprotne nakupe naftnih derivatov in živil. Po osamosvojitvi Slovenije je na področju organiziranja in razvoja turizma nastala zmeda zaradi privatizacije in denacionalizacije ter z njima povezanega izčrpavanja podjetij. Področje so in ga še pokrivajo različna ministrstva.

Prvi celovitejši zakon o pospeševanju turizma je bil sprejet šele leta 1998, drugi pa leta 2004. Obema so sledili še drugi zakoni in številni podzakonski predpisi.

RAZVOJ SLOVENSKE GEOGRAFIJE – PREDZNANSTVENO OBDOBJE TER OBDOBJE MED MARČNO REVOLUCIJO IN KONCEM PRVE SVETOVNE VOJNE

DEVELOPMENT OF THE SLOVENIAN GEOGRAPHY – PRESCIENTIFIC
PERIOD AND THE PERIOD BETWEEN THE MARCH REVOLUTION
AND THE END OF THE WORLD WAR I

UDK: 910.1(497.4)(091)

dr. Drago Kladnik

IZVLEČEK

Geografija ali zemljepis je veda o vsestranski povezanosti, prepletenosti, soodvisnosti naravnih in družbenih pojavov ter procesov na Zemljinem površju, ki kot celota ustvarjajo regionalno strukturo in pokrajinsko podobo. Prispevek podaja zgoščen zgodovinski pregled razvoja slovenske geografije, pri čemer so po značilnih zgodovinskih obdobjih izpostavljeni znanstveno-raziskovalno delo, pedagoška organiziranost, idejna usmerjenost, mednarodna vpetost in publicistika. Najprej predstavljamo predznanstveno obdobje s poudarkom na kartografskih prikazih območja Slovenije, sledi obdobje od srede 19. stoletja do konca prve svetovne vojne, ko so se kartografskim dosežkom in odkriteljem novih dežel pridružili takrat še maloštevilni pripadniki prve generacije slovenskih geografov.

Ključne besede: geografija, razvoj vede, geografi, znanstveno-raziskovalno delo, historična geografija, kartografija, Slovenija

ABSTRACT

Geography is the study of overall relationship, interconnection and correlation of natural and social components including processes on the Earth's surface, which build regional structure and landscape image.

The paper gives a condensed historical overview of the development of the Slovenian geography. Scientific research activities, pedagogical organisation, prevailing ideology, international collaborations and publicity are chronologically presented following particular historical periods. Prescientific period with a stress on the cartography of Slovenian territory is presented first, followed by the period between the middle of the 19th century and the end of the World War I, when a small number of Slovenian geographers joined the achievements in cartography and the new world discovery.

Keywords: geography, development of science, geographers, scientific-research work, historical geography, cartography, Slovenia

UVOD

Geografija ali zemljepis je veda o vsestranski povezanosti, prepletenosti, soodvisnosti naravnih in družbenih pojavov, procesov na Zemljinem površju, ki kot celota ustvarjajo regionalno strukturo, pokrajinsko podobo.¹ Deli se na številne panoge, ki obravnavajo raznovrstne pokrajinske prvine in procese.

Predmet geografskih preučevanj je Zemljino površje ali Zemljina površinska sfera (tudi geosfera, pokrajina ali geografsko okolje),² namen vede pa je preučiti vse pojave in dejavnike, ki v večnem medsebojnem boju, součinkovanju in soodvisnosti hkratno oblikujejo in spreminjajo celovitost Zemljine površinske sfere.³ Manj enotnosti je glede položaja geografije v celotnem sistemu znanosti in njene notranje zgradbe.

Geografija je že od vsega začetka ena od znanstvenih ved, ki imajo poleg strogo znanstvenoraziskovalne vloge tudi pomembno nalogo posredovanja znanja širši javnosti, tako v okviru izobraževalnega sistema (pedagoška vloga) kot sicer (informativna vloga).⁴ Pomen teh treh funkcij se je vseskozi spreminjal in s tem tudi družbeni interes za geografijo.⁵

Prispevek, razdeljen na tri dele, podaja zgoščen zgodovinski pregled slovenske geografije, pri čemer so po značilnih zgodovinskih obdobjih razvoja vede izpostavljeni naslednji vidiki: znanstveno–raziskovalno delo, pedagoška organiziranost, idejna usmerjenost, mednarodna vpetost in publicistika, v novejših obdobjih tudi zaposljivost. Starejša zgodovinska obdobja do osamosvojitve Slovenije so v grobem povzeta

1 *Geografski terminološki slovar*, ur. Kladnik, Drago, Franc Lovrenčak, Milan Orožen Adamič, Marjeta Humar in Borislava Košmrlj–Levačič. Ljubljana: Založba ZRC, 2005, 109.

2 Vrišer, Igor. »Razmišljanja o geografiji.« *Geografski vestnik*, 51 (1979), 83–96.

3 Vrišer, Igor. »Nove meje geografije.« *Geografski vestnik*, 47 (1975), 3–9.

4 Natek, Karel. »Stanje in prihodnost poljudnoznanstvenega pisanja v slovenski geografiji.« *Dela*, 40 (2013), 197–214.

5 Vrišer, Igor. »Aplikacija geografije za družbene potrebe.« *Geografski vestnik*, 62 (1990), 147–154.

po členitvah, kot so jih v svojih razpravah⁶ izoblikovali pripadniki druge in tretje generacije slovenskih geografov. Oprli smo se tudi na nekatere novejšje pregledne, sintezne članke.⁷

Delitev na vse predstavljene generacije slovenskih geografov, za katero je značilno krajšanje razpona letnic rojstva njenih pripadnikov z vsako mlajšo generacijo, ne izhaja iz dejanskih demografskih razmer, ampak je slejkoprej posledica narave dela v posameznem obdobju in s tem povezanih dosežkov tistega časa. To seveda ne pomeni, da se plodno delovanje nekaterih posameznikov ne razteza skozi več obdobji; v takšnih primerih smo jih uvrstili v tisto, v katerega so vtisnili najbolj izrazit pečat.

ZGODNJE, PREDZNASTVENO OBDOBJE

V tem obdobju na območju sedanje Slovenije ne moremo govoriti niti o geografiji kot vedi niti o pravih, izšolanih geografih, pač pa so zanj

6 Bohinec, Valter. »Razvoj geografije v Slovencih.« *Geografski vestnik*, 1/1 (1925), 1–24; Kranjec, Silvo. »Geografija.« V: *Slovenska matica 1864–1964*, ur. France Bernik, 195–219. Ljubljana: Slovenska matica, 1964; Ilešič, Svetozar. »Slovenska geografija v petdesetih letih slovenskega geografskega društva.« *Geografski vestnik*, 44 (1972), 165–180; Vrišer, Igor in Tatjana Šifrer: »Geografska veda v Sloveniji = Geography in Slovenia.« *Geographica Iugoslavica*, 1 (1978), 42–58; Pak, Mirko. »Nekaj misli o položaju v slovenski geografiji.« *Geografski vestnik*, 53 (1981), 73–83; Vrišer, Igor. »Geografske dileme.« *Geografski vestnik*, 79/1 (2007), 77–84; Klemenčič, Vladimir. »O Vrišerjevih dilemah in dejanskem stanju slovenske geografije v času delovanja tretje generacije slovenskih geografov.« *Geografski vestnik*, 81/2 (2010), 95–104; Južnič, Stanislav in Rožle Bratec Mrvar: »Pouk geografije na Slovenskem v kronološkem zaporedju.« V: *Blaž Kocen in začetki pouka geografskih vsebin ter geografije med Slovenci*, razstavní katalog. Slovenski šolski muzej. Dosegljivo na: <http://www.ssolski-muzej.si/slo/exhibits.php?item=83> (dostop: marec 2018).

7 Gosar, Anton: »Geography in Slovenia.« *Slovene Studies*, 15/1-2 (1993), 197–204; Fridl, Jerneja. »Oris razvoja kartografije in geografije.« V: *Geografski atlas Slovenije: država v prostoru in času*, ur. Jerneja Fridl, Drago Kladnik, Milan Orožen Adamič, Drago Perko in Aleš Pogačnik, 50–51. Ljubljana: DZS, 1998; Perko, Drago in Matija Zorn. »Geography in Slovenia.« V: *Geographical tidbits from Slovenia: special issue on the occasion of the 32nd International Geographical Congress in Cologne*, ur. Matija Zorn, Rok Ciglič in Drago Perko, 9–21. Ljubljana: Association of Slovenian Geographers: = Zveza geografov Slovenije, 2012; Kladnik, Drago. »Slovenian geography and geographical names.« V: *Geographical tidbits from Slovenia: special issue on the occasion of the 32nd International Geographical Congress in Cologne*, ur. Matija Zorn, Matija, Rok Ciglič in Drago Perko, 237–249. Ljubljana: Association of Slovenian Geographers: = Zveza geografov Slovenije, 2012; Natek, Milan in Drago Perko. *50 let Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU*. Geografija Slovenije 1. Ljubljana: Založba ZRC, 1999; Perko, Drago in Matija Zorn. »Sedemdeset let raziskovanj na Geografskem inštitutu Antona Melika ZRC SAZU.« *Geografski vestnik*, 88/2 (2016), 133–162.

značilni kartografi, domoznanci, tudi polihistorji, potopisci in misijonarji. Sprva so bili to predvsem Neslovenci, ki so se jim proti koncu obdobja pridružili številčnejši pripadniki slovenskega rodu.

Najprej predstavljamo kratek pregled starejših kartografskih upodobitev slovenskega ozemlja. Prvi sistematičen pregled te tematike je že razmeroma zgodaj pripravil Fran Orožen,⁸ še bolj zgodovinsko osredotočen pa je prispevek Valterja Bohinca.⁹ Najbolj monumentalno delo s to tematiko je monografija Branka Korošca,¹⁰ po osamosvojitvi Slovenije pa so izšli še trije pregledni, vsi slikovno bogato opremljeni prispevki.¹¹

Najstarejši kartografski dokument, na katerem je upodobljeno slovensko ozemlje, je *Peti zemljevid Evrope* v Ptolemajevi *Geografiji* iz 2. stoletja.¹² Med najzgodnejšimi prikazi našega ozemlja je itinerarij *Tabula Peutingeriana*, ki prikazuje ceste ter postaje s prenočišči in izmenami vprežne ali tovarne živine. Gre za srednjeveški (12. ali 13. stoletje) preris cestnega zemljevida Rimskega cesarstva iz 3. stoletja izpopolnjenega v 5. stoletju, za katerega je značilna močno razpotegnjena, zožena oblika; vrisane so tudi glavne reke in gorske verige.¹³ Med 14. stoletjem in začetkom 17. stoletja so nastajali pomorski, tako imenovani portulanski ali kompasni zemljevidi, ki dokaj natančno prikazujejo obalno črto, pristanišča in kompasne smeri plovbe po morju.

8 Orožen, Fran: »Nekoliko o zemljevidih slovenskih pokrajin v prejšnjem in sedanjem času.« V: *Zbornik znanstvenih in poučnih spisov* III, 23–51. Ljubljana: Slovenska matica, 1901.

9 Bohinec, Valter. *Slovenske dežele na zemljevidih od 16. do 18. stoletja*. Ljubljana: Cankarjeva založba, Trubarjev antikvariat, 1969.

10 Korošec, Branko. *Naš prostor v času in projekciji: oris razvoja zemljemerstva, kartografije in prostorskega urejanja na osrednjem Slovenskem*. Ljubljana: Geodetski zavod SR Slovenije s sodelovanjem Geodetske uprave SRS, 1978.

11 Mihevc, Bibijana. »Slovenija na starejših zemljevidih.« V: *Geografski atlas Slovenije*, ur. Jerneja Fridl, Drago Kladnik, Milan Orožen Adamič in Drago Perko, 38–49. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1998; Longyka, Igor. »Prikazi slovenskega ozemlja.« V: *Ilustrirana zgodovina Slovencev*, ur. Marko Vidic, 443–483. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999; Gašperič, Primož. »Cartographic images of Slovenia through time = Kartografske upodobitve Slovenije skozi čas.« *Acta Geographica Slovenica*, 47/2 (2007), 245–273.

12 Ogrin, Darko. »Geografija v antiki in prikazi slovenskega ozemlja iz tega časa.« *Dela*, 48 (2017), 95–114; Longyka, »Prikazi«, 443.

13 Longyka, »Prikazi«, 444–446; Mihevc, »Slovenija«, 38; Gašperič, »Cartographic«, 264.

Na ozemlju Slovenije navajajo le Koper (*cauo d' istria*).¹⁴ Precej bolj natančen je zemljevid Istre (slika 1) v Izoli rojenega italijanskega geografa Pietra Coppo (1469 ali 1470–1555 ali 1556)¹⁵ iz leta 1525, ki velja za najstarejši podrobnejši prikaz kakega dela slovenskega ozemlja.

Slika 1: Zemljevid Istre, ki ga je leta 1525 izdelal Pietro Coppo.

Območje Slovenije so tuji kartografi začeli pogosteje upodabljati na zemljevidih z začetka 16. stoletja, bolj natančno pa od druge polovice 17. stoletja naprej. Prvi je zemljevida območja sedanje Slovenije izdelal eden najslavnejših kozmografov (opisovalcev celotnega takrat znanega sveta, pri čemer je šlo za mešanico zgodovine, geografije, naravoslovja in bajeslovja), Nемец Sebastian Münster (1488–1552). Čeprav je njegov zemljevid z naslovom *Descriptio totius Illyridis*¹⁶ (*Opis vse Ilirije*) iz leta 1542 zaradi danes nevsakdanje orientacije proti jugu bolj znan, je mlajši izdelek iz leta 1450 z vidika Slovenije pomembnejši, saj je prvi zemljevid,

14 Beguš, Ines. »Portulanske karte in atlasi majorške šole: Upodobitve Sredozemlja in Jadrana v 16. stoletju«. *Annales*, 24/2 (2014), 213–238.

15 Repolusk, Peter. »Coppo, Pietro«. Prispěvek za Novi slovenski biografski leksikon, Ljubljana, december 2016.

16 Mihevc, »Slovenija«, 39; Longyka, »Prikazi«, 447–448; Gašperič, »Cartographic«, 266.

katerega jedro je območje Kranjske.¹⁷ Prvi zemljevidi posameznih avstrijskih dežel so nastali sredi 16. stoletja. Leta 1561 jih je na Dunaju izdal Wolfgang Lazius (1514–1564),¹⁸ med njimi je prvič samostojno upodobljena tudi Kranjska.¹⁹ Laziusovi zemljevidi so skupaj z izgubljenim izvirnikom kartografa Augustina Hirschvogla (1503–1553),²⁰ ki je nekaj let deloval v Ljubljani, zaslužna, da se je območje Slovenije pojavilo v atlasih nizozemskega kartografa in založnika Abrahama Orteliusa (1527–1598). Najboljša je njegova upodobitev²¹ v atlasu iz leta 1573. Podlaga zanjo je bil tudi zemljevid *Illyricum (Ilirija)* madžarskega kartografa Jánoša Zsámbokyja (lat. *Ioannes Sambucus*, 1531–1584).²² Na Nizozemskem je deloval tudi flamski kartograf in geograf Gerardus Mercator (1512–1594), ki je zaslovel po Mercatorjevi kartografski projekciji. V svoji zbirki, imenovani *Atlas*, je tudi zemljevid Furlanije, Krasa, Kranjske, Istre in Slovenske marke²³ iz leta 1589, ki ga je pripravil na podlagi Orteliusovega zemljevida in s tem povzel vse napake, ki so se nekritično vleklye z zemljevida na zemljevid.²⁴

Ti najzgodnejši zemljevidi slovenskih dežel kartografsko nimajo velike vrednosti, saj niso dovolj natančni ne v projekciji ne v prikazu posameznih pojavov in tudi ne v zemljepisnih imenih. Ta so skoraj dosledno neslovenska in tako kot prikazani pojavi nenatančno locirana, kar otežuje primerjavo s sodobnim stanjem.²⁵ Značilen predstavnik tega obdobja je zemljevid *Hertzogthüber Steyer, Karnten, Krain* s podrobnejšim francoskim naslovom *Duchés de Stirie, Carinthie, Carniole, Comté de Cilley, Marqsat des Windes, et autres Estats Unis et*

17 Longyka, »Prikazi«, 446–447.

18 Longyka, »Prikazi«, 452–453.

19 Lazius, Wolfgang. *Ducatus Carniolae et Histriae una cum Marcha Windorum*, merilo 1 : 513.979. Wien, 1561.

20 Longyka, »Prikazi«, 455 in 457.

21 Ortelius, Abraham. *Goritiae, Karstii, Chaczeolae, Carniolae, Histriae, et Windorum Marchae descriptio*, merilo 1 : 692.240. Antwerpen, 1573; Mihevc, »Slovenija«, 41; Longyka, »Prikazi«, 456.

22 Mihevc, »Slovenija«, 40.

23 Mercator, Gerhard Kremer. *Forum Iulium, Karstia, Carniola, Histria et Windorum Marchia*, merilo 1 : 642.771. Duisburg, 1589.

24 Mihevc, »Slovenija«, 40 in 42.

25 Longyka, »Prikazi«, 457.

hereditaires aux Archiducs d'Autriche (Vojvodine Štajerska, Koroška, Kranjska, Celjska grofija, Slovenska marka in druge združene dežele dednega nadvojvodstva Avstrijskega) (slika 2), ki ga je leta 1657 izdelal slavni francoski kartograf Nicolas Sanson d'Abbeville (1600–1667), dvorni geograf kraljev Ludvika XIII. in Ludvika XIV.

Slika 2: Izrez osrednjega dela Sansonovega zemljevida vojvodin Štajerska, Koroška in Kranjska iz leta 1657.

17. stoletje so v Evropi zaznamovali topografi, ki so predstavili posebnosti in znamenitosti pokrajin ter pripravili topografije oziroma krajepise z ilustracijami mest, trgov, gradov in samostanov. Eden od njih je bil polihistor Janez Vajkard Valvasor (1641–1693), ki je živel na Kranjskem in se, čeprav je izhajal iz bergamaške plemiške rodbine, čutil Kranjca. Pisal je v nemščini, vendar je v svojem znamenitem delu *Die Ehre dess Herzogthums Krain (Slava Vojvodine Kranjske)*²⁶ v bohoričici zapisal tudi okrog 1000 slovenskih besed.²⁷ Že pred njim sta izšli njegovi topografiji Kranjske (1679) in Koroške (1681).²⁸ Načrtoval je velik zemljevid Kranjske, vendar mu je uspelo pripraviti le tri različice zemljevida v malem merilu,²⁹ ki po kartografski kakovosti ne dosegajo del sodobnika, kartografa samouka Georga Matthäusa Vischerja (1628–1696). Vischer je veljal za najuglednejšega avstrijskega topografa 17. stoletja.³⁰ Z vidika Slovenije sta njegovi najbolj zanimivi deli *Topographia Ducatus Stiriae (Topografija Štajerske)* iz leta 1681 in stenski zemljevid *Styriae Ducatus fertilissimi nova geographica descriptio (Najplodovitejše Vojvodine Štajerske novi geografski opis)* iz leta 1678.³¹

Sicer pa je bil Valvasor tudi ugleden znanstvenik, ki je zaslovel po raziskavi presihajočega Cerkniškega jezera in bil zaradi nje leta 1687 izvoljen za člana angleške *Royal Society (Kraljeva družba)* v Londonu. Njegov kartografski prikaz območja jezera v približnem merilu 1 : 25.000 (slika 3), sicer priloga v 4. knjigi *Slave vojvodine Kranjske*, velja za enega prvih izvirnih kartografskih del domačega avtorja. Večina zemljepisnih imen je v slovenskem jeziku. Cerkniško jezero je v letih 1718–1720 raziskoval tudi politehnik in kartograf Franc Anton von Steinberg (1684–

26 Valvasor, Janez Vajkard. *Die Ehre dess Hersogthums Crain: das ist, Wahre, gründliche, und recht eigentliche Belegen- und Beschaffenheit dieses ... Römisch-Keyserlichen herrlichen Erblandes*, 4. knjige. Laybach, 1689.

27 Longyka, »Prikazi«, 461.

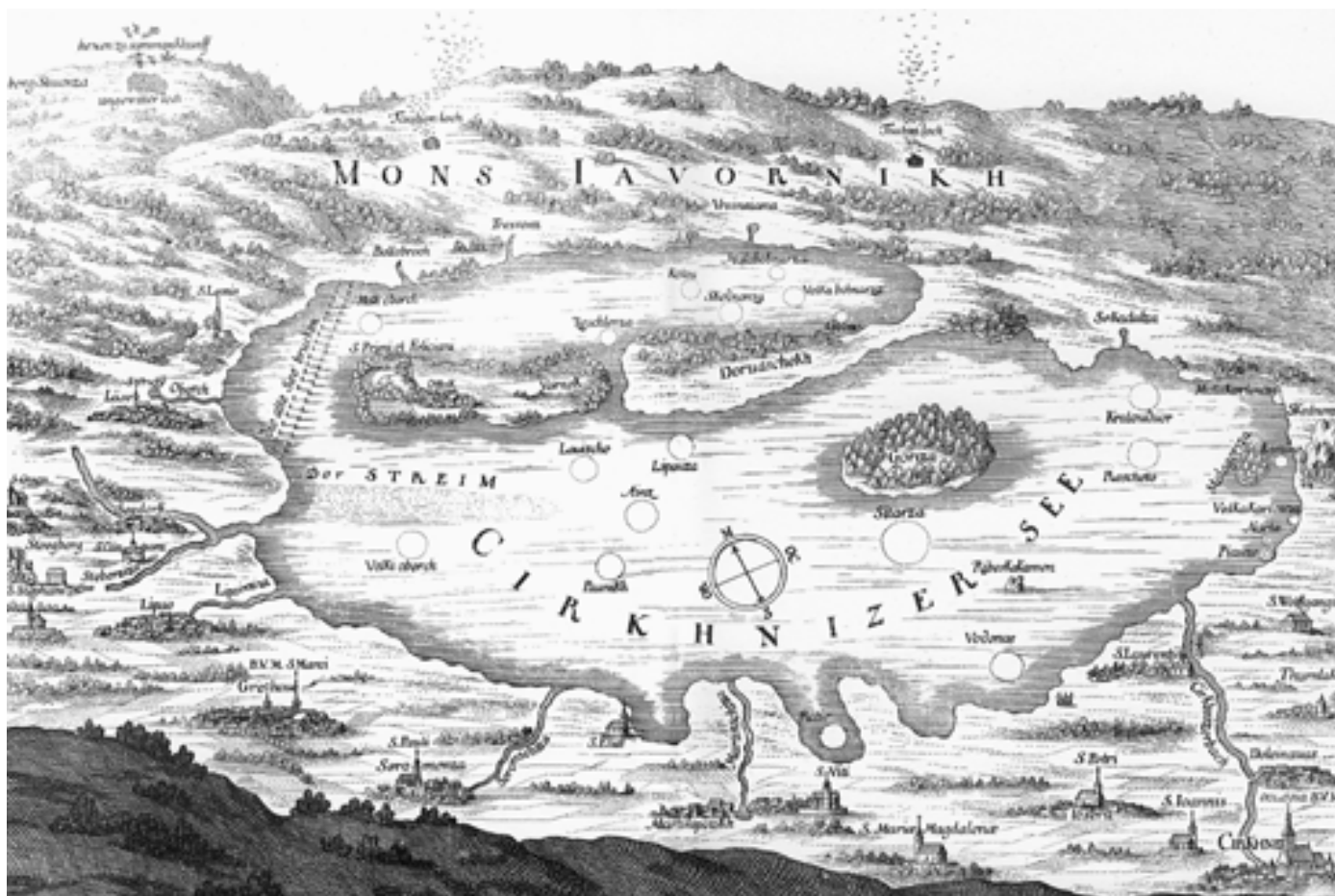
28 Mihevc, »Slovenija«, 42.

29 Valvasor, Janez Vajkard. *Carniolia, Karstia, Histria et Windorum Marchia*, merilo 1 : 606.212, 1681; Valvasor, Janez Vajkard. *Carniolia, Karstia, Histria et Windorum Marchia*, merilo 1 : 629.266, 1689; Rojc, Branko. »Kartografsko delo Janeza Vajkarda Valvasorja.« V: *Valvasorjev zbornik*, ur. Andrej Vovko, 165–180. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1990; Mihevc, »Slovenija«, 43.

30 Gašperič, Primož. »Vischer, Georg Matthäus«. Prispavek za Novi slovenski biografski leksikon, Ljubljana, november 2016.

31 Gašperič, »Cartographic«, 268.

1765), ki je bil slovenskega rodu in je leta 1716 narisal ter v bakrene plošče vrezal žal neohranjen zemljevid Kranjske. Je tudi avtor več tematskih zemljevidov z območja Notranjske in tehničnih načrtov idrijskega rudnika živega srebra, v katerem je bil rudniški ravnatelj.³²

Slika 3: Valvasorjev zemljevid Cerknškega jezera je orientiran tako, kot je prikazano območje videti s Slivnice (1114, m) severno nad jezerom.³³

32 Fridl, »Oris«, 50.; Longyka, »Prikazi«, 465–467.

33 Valvasor, »Die Ehre«, dodatek k poglavju 46.

Sredi 18. stoletja so naši predniki dobili izvirno in do takrat najpopolnejše kartografsko delo z naslovom *Ducatus Carnioliae Tabula Chorographica* (Horografski zemljevid Vojvodine Kranjske),³⁴ ki ga je pripravil duhovnik Janez Dizma Florjančič de Grienfeld (1691–1757).³⁵ Zemljevid v približnem merilu 1 : 100.000, ki ga sestavlja 12 listov, je izšel leta 1744 in je pravcata zakladnica slovenskih toponimov, med katerimi je tudi ime *Terglou* (slika 4), prvi kartografski zapis imena naše najvišje gore.³⁶

Slika 4: Izrez Florjančičevega zemljevida iz leta 1744, z vpisanim imenom Terglou in s pojasnilom v latinščini, da gre za najvišji vrh Kranjske.

34 Florjančič de Grienfeld, Ivan Dizma. *Ducatus Carnioliae Tabula Chorographica: Jussu, Sumptu'que Inclitorum Provinciae Statuum geometricè exhibita*, merilo približno 1 : 100.000. Ljubljana, 1744; Reisp, Branko. *Florjančičev veliki zemljevid Kranjske iz leta 1744 = Floriantschitschs (Florjančičs) grosse Karte von Krain aus dem Jahre 1744*. Ljubljana: Slovenska knjiga, 1995; Mihevc, »Slovenija«, 44–45; Longyka, »Prikazi«, 468–471.

35 Gašperič, Primož. »Florjančič, Ivan Dizma«. Prispevek za Novi slovenski biografski leksikon, Ljubljana, november 2016.

36 Gašperič, »Cartographic«, 254; Longyka, »Prikazi«, 471.

Leta 1778 je izšel prvi del knjige *Oryctographia Carniolica, oder physikalische Erdbeschreibung des Herzogthums Krain, Istrien, und zum Theil der benachbarten Länder* (Opis kamnin in rud Kranjske oziroma fizikalni zemeljski opis vojvodin Kranjske ter Istre in delov sosednjih dežel) priseljenega Francoza, naravoslovca, etnologa in kirurga Baltazarja Hacqueta (1739–1815), ki mu je priložen zemljevid *Krainska deschela*.³⁷ Kartografsko je zemljevid sicer zastarel, njegova odlika pa so označena nahajališča kamnin in rudnin ter slovenski toponimi.³⁸ Hacquet velja tudi za pionirja kraške geomorfologije.³⁹

Vse dotedanje kartografske izdelke po natančnosti in posledično uporabnosti močno prekaša Jožefinski vojaški zemljevid, v razmeroma velikem merilu 1 : 28.800 izdelan v letih 1763–1787. Prikazuje raznovrstne pokrajinske prvine, pomembne za historičnogeografske raziskave. Izpostavimo lahko nekatere geomorfne in hidrološke procese, spremembe kulturne pokrajine, morfološko in funkcijsko sestavo naselij, razvoj prometne mreže, zemljepisna imena in potek meja. Kartografski vir je izjemno pomemben tudi za okoljsko zgodovino.⁴⁰ V le dveh izvodih izdelano kartografsko gradivo je bilo dolgo stroga vojaška tajnost,⁴¹ široko uporabno vrednost pa je pridobilo s faksimilirano izdajo v sedmih zvezkih, ki so izhajali na prelomu iz 20. v 21. stoletje.⁴²

Do marčne revolucije je izšlo še več bolj ali manj podrobnih preglednih in tematskih zemljevidov območja sedanje Slovenije in njenih delov. Pomembnejši avtorji so bili Mihael Bonn, Joseph de Castro,

37 Hacquet, Baltazar in Franc Ksaver Baraga. *Krainska deschela*, merilo 1 : 335.202. Ljubljana, 1778; Longyka, »Prikazi«, 470–471.

38 Gašperič, »Cartographic«, 270.

39 Kranjc, Andrej. »Baltazar Hacquet (1739/40–1815), the pioneer of karst geomorphologists = Baltazar Hacquet (1739/40–1815), pionir v geomorfologiji krasa.« *Acta carsologica*, 35/2 (2006), 163–168.

40 Zorn, Matija. »Jožefinski vojaški zemljevid kot geografski vir.« *Geografski vestnik*, 79/2 (2007), 129–140.

41 Longyka, »Prikazi«, 474.

42 *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*, faksimile, 1. do 7. del, ur. Vincenc Rajšp in sodelavci. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Arhiv republike Slovenije, 1995–2002.

Joseph Karl Kindermann, Franc Lampe, Jožef Leitner, Leopold Lieber, Jožef Šemerl, Bernard Šober in Carl Ferdinand Weiland.⁴³

Med pomembnejšimi kartografskimi izdelki tega obdobja zaradi najnovejših raziskav⁴⁴ in sodobne faksimilirane izdaje s spremnim besedilom⁴⁵ nikakor ne smemo zaobiti zemljevida Ilirskih provinc.⁴⁶ Po naročilu njihovega glavnega guvernerja maršala Marmonta ga je leta 1812, v času štiriletne francoske zasedbe našega ozemlja, izdelal vojaški kartograf italijanskega rodu Gaetano di Palma. Glavno mesto te povsem umetne politične tvorbe je bila Ljubljana, kjer je živel in deloval najbogatejši Slovenec tistega časa, baron Žiga Zois (1747–1819). Slavni mecen je prav v času francoske nadvlade občutno obogatil svojo obsežno zbirko geografskih knjig.⁴⁷

Zadnje za Slovence izredno pomembno kartografsko delo v predmarčni dobi je postopoma izhajalo v letih 1844–1846. Gre za topografski zemljevid Vojvodine Kranjske⁴⁸ v 16 listih merila 1 : 113.500, ki ga je izdelal kustos Deželnega muzeja v Ljubljani, Idriječan Henrik Freyer (1802–1866).⁴⁹ Čeprav ima zemljevid nemški naslov, so na njem dosledno navedena slovenska krajevna imena in le pod nekaterimi v oklepajih tudi nemška. Kot dodatek zemljevidu je leta 1846 izšel broširan dvojezični seznam krajevnih imen s 3220 po abecednem zaporedju razvrščenimi imeni.⁵⁰ Skoraj sočasno s Freyerjevim je izšel tudi zemljevid *Karte vom*

43 Gašperič, »Cartographic«, 270–271; Fridl, »Oris«, 50.

44 Gašperič, Primož. »The 1812 Map of the Illyrian Provinces by Gaetan Palma = O Zemljevidu Ilirskih provinc avtorja Gaetana Palme iz leta 1812.« *Acta Geographica Slovenica*, 50/2 (2010), 277–294.

45 Gašperič, Primož, Milan Orožen Adamič in Janez Šumrada. *Zemljevid Ilirskih provinc iz leta 1812 = Carte des Provinces illyriennes de 1812*. Ljubljana: Založba ZRC, 2012.

46 Palma, Gaetano. *Carte des Provinces Illyriennes comprenant la Bosnie, l'Herzégovine, le Monténéro et quelques pays adjacens*, merilo 1 : 650.000. Trieste, 1812.

47 Južnič, Stanislav. »Zoisove geografske knjige.« *Geografski vestnik*, 81/1 (2009), 65–76.

48 Freyer, Henrik. *Special-Karte des Herzogthums Krain*, merilo 1 : 113.500. Wien: Verlag der Kunsthandlung H.F. Müller, 1843; Leban, Vladimir. »Henrik Karel Freyer in njegova karta Kranjske.« *Geografski vestnik*, 26 (1954), 131–146.

49 Topole, Maja. »Freyer, Henrik«. Prispavek za Novi slovenski biografski leksikon, Ljubljana, oktober 2016.

50 Freyer, Heinrich. *Alphabetisches Verzeichniss aller Ortschafts- und Schlösser- Namen des Herzogthums Krain: in deutsch und krainischer Sprache: als Commentar zur Special-Karte des Herzogthums Krain*. Laibach, 1846.

Herzogthume Krain (Zemljevid Vojvodine Kranjske) v merilu 1 : 288.000 vojaškega častnika Gottfrieda Loschana (1796–1857). Imena na njem so izključno v nemščini. Tekmovalnost obeh avtorjev in njihovih podpornikov, ki so želeli počastiti stoletnico izida Florjančičevega zemljevida, očitno nakazuje dotlej neznan konkurenčni boj med slovenstvom in nemštvom.⁵¹ Ta se je pozneje razplamtel na različnih področjih.

Posamezniki z območja Slovenije so razmeroma zgodaj zapustili skromne sledi tudi pri odkrivanju Evropejcem neznanih dežel. Tako je Vipavec, baron Žiga von Herberstein (1486–1566), v 16. stoletju svet pobliže seznanil z Rusijo.⁵² Za obe izdaji njegove knjige *Rerum Moscoviticarum commentarii* (*Moskovski zapiski*) je Augustin Hirschvogel (1503–1553) izdelal zemljevid takratnega ozemlja te prostrane države.⁵³ Gornjegrajčan, potopisec Benedikt Kuripečič (okrog 1490–1532), pa je v vlogi tolmača za latinski jezik kot član diplomatskega odposlanstva cesarja Ferdinanda I. Habsburškega leta 1530 potoval v Carigrad, na dvor sultana Sulejmana Veličastnega. Njegova opažanja na poti, zajeta v dveh knjigah, veljajo za prvi potopis po Balkanskem polotoku in prvo predstavitev takratne Turčije Evropi.⁵⁴

Pozneje so se Slovenci med odkritelji Evropejcem neznanih delov sveta znova skromno uveljavili šele v prvi polovici 19. stoletja, ki sta jo zaznamovala utemeljitelja sodobne geografije, Nemca Alexander von Humboldt (1769–1859) in Carl Ritter (1779–1859). Svoje poslanstvo so opravljali kot misijonarji. Najbolj sta se uveljavila Friderik Irenej Baraga (1797–1868) in Ignacij Knoblehar (1819–1858). Baraga je v tridesetih letih pokristjanjeval in izobraževal Indijance na območju Velikih jezer v Severni Ameriki. O Indijancih je že leta 1837 objavil etnološko knjigo, ki je izšla v nemščini, francoščini in slovenščini. Ob Baragi, ki je bil novembra 1853 v Cincinnatiju posvečen v škofa, so med Indijanci delovali še slovenski misijonarji Franc Pirc, Janez Čebulj, Lovrenc

51 Longyka, »Prikazi«, 477–479.

52 Bohinec, »Razvoj«, 2.

53 Gašperič, Primož. »Hirschvogel, Augustin«. Prispevek za Novi slovenski biografski leksikon, Ljubljana, november 2016.

54 Weiss, Peter: »Novo in obnovljeno o potopiscu Benediktu Kuripečiču«. *Slava*, 9/2 (1996), 111–119.

Lavtižar, Ignacij Mrak, Andrej Skopec in Oton Skola.⁵⁵ Knoblehar je postal prvi slovanski popotnik v Afriki. Po letu 1848 je opravil šest velikih potovanj po Belem Nilu navzgor. Leta 1850 je kot prvi med belci prodril najjužneje, vse do gore Logvek na 4° 40' severne zemljepisne širine. O tem 113 dni trajajočem potovanju je leta še istega leta v slovenščini in nemščini izšla knjiga *Potovanje po Beli reki (Reise auf dem weissen Flusse)*, ki jo je priredil Vinko Fereri Klun. S seboj je pripeljal še druge slovenske misijonarje, Martina Dovjaka, Janeza Kocijančiča, Matevža Milharčiča, Oton Trabanta in Jerneja Mozgana, ki sta se jim dve leti pozneje pridružila Luka Jeran in Jožef Lap.⁵⁶ Mozgan je leta 1853 s seboj v Afriko vzel Janeza Klančnika (1823–1871), ki je v zimi 1861/62 kot prvi Evropejec prodril do velike proti zahodu tekoče reke, najbrž do Ueleja.⁵⁷

Opozoriti velja še na knjižno delo Mihaela Verneta (1797–1861) *Potovanje po Izhodnem ali po Jutrovih deželah v letu 1857*, prvi potopis, ki je bil v izvirniku napisan v slovenskem jeziku.⁵⁸

Oglejmo si še glavne mejnike v zemljepisnem izobraževanju.⁵⁹ Že leta 1575 je Adam Bohorič v šolskem redu za štirirazredno protestantsko ljubljansko gimnazijo predvidel »poučevanje uvoda v geografijo«. Leta 1736 se na jezuitskem kolegiju omenjajo razprave (disputacije) iz zgodovine in geografije, 16 let pozneje pa je cesarica Marija Terezija v jezuitskih kolegijih zahtevala uvedbo geografije. Leta 1764 je bila s prvim državnim učnim načrtom geografija razporejena v vseh šest razredov. Od leta 1805 so na šestmesečnih tečajih za učitelje glavnih šol poučevali zemljepis s specialno metodiko zemljepisnega pouka. Učitelji so na štirirazrednih glavnih šolah in normalkah v četrtem razredu v prvem polletju poučevali domoznanstvo oziroma »zemljepis avstrijske

55 Dolinar, France M. in Ingrid Slavec Gradišnik. »Baraga, Friderik Irenej«. V: *Novi slovenski biografski leksikon*, Drugi zvezek (B–Bl), ur. Barbara Šterbenc Svetina, 113–119. Ljubljana: Založba ZRC, 2017.

56 Šavc, Urška. »Potovanje po Beli reki.« V: *DEDI - digitalna enciklopedija naravne in kulturne dediščine na Slovenskem*. Dosegljivo na: <http://www.dedi.si/dediscina/310-potovanje-po-beli-reki> (dostop: marec 2018).

57 Bohinec, »Razvoj«, 5.

58 Potočar, Barbara. »Potopis – Zvone Šeruga in njegove poti.« Diplomsko delo, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani, 2006, 11. Dosegljivo na: <http://dk.fdv.uni-lj.si/dela/Potocar-Barbara.PDF> (dostop: marec 2018).

59 Južnič in Bratec Mrvar, »Pouk«.

monarhije«, v drugem polletju pa »zemljepis tujih držav in celin«. Leta 1807 so bile ustanovljene šestrazredne gimnazije z latinskim učnim jezikom. Naloga zemljepisa in zgodovine je bila predvsem utrjevanje »resnične privrženosti državni ureditvi«. Poučevalo se ju je po tri ure tedensko v vseh razredih; uvajati se je začel predmetni pouk. V času Ilirskih provinc je pouk zemljepisa in zgodovine v ljubljanski »ilirski« gimnaziji potekal v prvem razredu v slovenščini in v naslednjih dveh razredih v francoščini. Zemljepis je bil znova uveden tudi v prvi in četrti razred ljubljanskega liceja, v obeh v nemščini.

OBDOBJE MED MARČNO REVOLUCIJO IN KONCEM PRVE SVETOVNE VOJNE – PRVA GENERACIJA SLOVENSkih GEOGRAFOV

Z marčno revolucijo leta 1848 se je prebudila in okrepila zavest evropskih narodov, tudi slovenskega, zato so se začeli pojavljati do tedaj nepredstavljivi kartografski izdelki in strokovne knjige, ki so podrobno prikazovali in opisovali narodna območja posameznih narodov. Pomlad narodov je tudi Slovencem prinesla narodno prebujenje, še najbolj popolno izraženo v programu *Zedinjene Slovenije*. Na dunajski univerzi je bil vzpostavljen študij geografije, ki so ga obiskovali tudi tovrstnih znanj željni Slovenci in s tem je zrasla prva generacija slovenskih geografov. Ti so se uveljavili tako v širši domovini Avstro-Ogrski kot na Slovenskem, kjer je pouk geografije postal bolje organiziran in z novimi učbeniki bolj kakovosten. Preozke razmere v domači deželi, kjer ni bilo čutiti večje potrebe po rabi njihovih dosežkov, so slovenske izobrazbe usmerjale v glavnem na Dunaj in v Prago, kjer so lahko, večinoma v službi širše domovine, bistveno bolje izkoristili svoje potencialne in zadovoljili ustvarjalni nemir.

Med potopisci tistega časa velja izpostaviti pravnika in geografa Antona Edvarda Čižmana (1821–1874), ki je prepotoval Združene države in Kanado ter imel tamkaj v različnih mestih številna geografska in etnografska predavanja. Obiskal je vse celine, razen Avstralije. V glasilu Avstrijskega geografskega društva je objavil članka o otočkih Saint-Paul in Nouvelle Amsterdam v Indijskem oceanu in Nikobarjih v

Bengalskem zalivu.⁶⁰ Izdihljaje te dobe sta zaznamovala teolog Ivan Knific (1875–1950), ki je opisoval evropske dežele, Kavkaz in Osrednjo Azijo,⁶¹ ter pravnik, politik in diplomat Bogumil Vošnjak (1882–1959), ki je v delih *Zapiski mladega potnika* (1903) in *Na razsvitu: Ruske študije* (1906) predstavil Sredozemlje in Rusijo.⁶²

Znanilec nove dobe slovenskega zemljepisja je bil bogoslovec in filozof Mihael Peternel (1808–1884), ki je leta 1852 postal ravnatelj ljubljanske realke. Sicer v nemščini je pripravil zelo kakovosten geografski opis Kranjske,⁶³ jedrnat in izdatno podkrepjen z obširno literaturo. V njem in drugih delih je izpostavil vodilne gospodarske panoge, s katerimi so se preživljali tedanji Slovenci: prevoznništvo, kmetijstvo in industrijo.⁶⁴

Pri prostorski predstavitvi s Slovenci poseljenega ozemlja je levji delež opravil kočevski Nемеc Peter Kozler (1824–1879), po osnovni izobrazbi pravnik, ki se je z geografijo in kartografijo seznanil ob izpopolnjevanjih v Italiji in se je pod vplivom narodnega buditelja Janeza Krstnika Kersnika že v zgodnji mladosti oklenil slovenstva.⁶⁵ Bil je soustanovitelj zbora Slovenija, društva, ki si je zadalo za cilj, da se vse pokrajine, kjer žive Slovenci, združijo v upravno enoto Zedinjeno Slovenijo, pri čemer se je porodila tudi potreba po kartografski predstavitvi tega ozemlja. Pisal je o Slovencih na Ogrskem, v Benečiji in Istri ter razpravljal o političnih in kulturnih vprašanjih.⁶⁶ Za načrtovani zemljevid je že leta 1848 zbiral slovenska krajevna imena. Glede na njegovo predvideno merilo približno 1 : 600.000 jih je bilo treba zbrati okrog 5000. Njegov edini pripomoček je bil Freyerjev zemljevid, ki pa je zajemal le Kranjsko.

60 Bohinec, »Razvoj«, 6; Rozman, Franc in Roman Savnik. »Čižman, Anton Edvard«. V: *Slovenska biografija*. Dosegljivo na: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi865874/> (dostop: marec 2018).

61 Rejec, Jasmina. »Potopisni spomini Ivana Knifica: orientalizem, predsodki in pogled na Drugega.« Diplomsko delo, Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem, 2016, 26. Dosegljivo na: <https://share.upr.si/fhs/PUBLIC/diplomske/Rejec-Jasmina.pdf> (dostop: marec 2018).

62 Rejec, »Potopisni«, 21.

63 Peternel, Michael. *Errichtung der k. k. Unterrealschule in Laibach: Andeutungen zur Vaterlandskunde von Krain*. Laibach: Verlag der k. k. Staats-Oberrealschule, 1852/53.

64 Bohinec, »Razvoj«, 10.

65 Bohinec, »Razvoj«, 10.

66 Tiran, Jernej. »Kozler, Peter«. Prispevek za Novi slovenski biografski leksikon, Ljubljana, november 2016.

Deli Kozlerjevega zemljevida so bili izgotovljeni še istega leta, povsem dokončanega⁶⁷ pa je sodno zaplenila Bachova birokracija, saj je avtor meje zaželene zedinjene Slovenije zarisal daleč na Koroško, v Istro in celo na Ogrsko. Imena krajev na njem so bila izpisana izključno v slovenščini, kar je bilo prvič dotlej, sporen pa je bil tudi naslov. Dovoljenje za novo izdajo je prišlo šele leta 1861. Ko je bila leta 1864 v Ljubljani ustanovljena Slovenska matica, takrat Matica slovenska, je svojo založniško dejavnost začela prav z drugo izdajo Kozlerjevega zemljevida. Pozneje je izšlo še šest njegovih izdaj, zadnja leta 1995.⁶⁸ Kot dopolnilo zemljevida je Kozler napisal *Kratek slovenski zemljopis*,⁶⁹ ki mu je dodal slovenski in nemški imenik naselij. Pozneje je bil viden gospodarstvenik, med drugim solastnik in vodja ljubljanske *Pivovarne Kosler*, predhodnice *Pivovarne Union*, in soustanovitelj *Trboveljske premogokopne družbe*.⁷⁰

Kozlerju povsem nasprotno narodnostno pot sta ubrala naravoslovec Dragotin oz. Karel Dežman (1821–1889) ter zgodovinar in geograf Vinko Fereri Klun (1823–1875), ki ju je politika odvrnila od slovenstva, tako da sta sčasoma postala zagrizena nemškutarja. Prvi je bil več desetletij meteorolog na Kranjskem, preiskoval je sledove pleistocenskih poledenitev na naših tleh in že leta 1850 pripravil knjižico *Notranjske gore in Cirkniško jezero*.⁷¹ Vinko Fereri Klun je leta 1857 postal profesor geografije in statistike na novoustanovljeni trgovski akademiji na Dunaju, na dunajski univerzi pa je bil docent za primerjalno zemljepisje. Njegovo delo *Allgemeine Geographie (Obča geografija)* iz leta 1860, ki je doživelo več prevodov v tuje jezike, pomeni končni prelom z zastarelimi metodami v šolski geografiji.⁷²

67 Kozler, Peter. *Zemljovid Slovenske dežele in pokrajin*, merilo 1 : 576.000. Dunaj, 1853; Mihevc, »Slovenija«, 49.

68 Gašperič, »Cartographic«, 271.

69 Kozler, Peter. *Kratek slovenski zemljopis in pregled politične in pravosodne razdelitve ilirskega kraljestva in štajerskega vojvodstva s pridanim slovenskim in nemškim imenikom mest, trgov, krajev i.t.d.* Dunaj: L. Sommer, 1854.

70 Longyka, »Prikazi«, 478–481.

71 Bohinec, »Razvoj«, 6–7.

72 Bohinec, »Razvoj«, 7–8; Janša-Zorn, Olga. »Vincenc Fereri Klun kot zgodovinar.« *Zgodovinski časopis*, 47 (1993), 413–419.

Značilen predstavnik tega obdobja, ki je s svojim delovanjem daleč prerasel slovenski okvir, je bil vrhunski kartograf Blaž Kocen (1821–1871) (slika 5).⁷³ V obdobju uveljavljanja mu je šlo v prid dejstvo, da se sicer razvita nemška kartografija ni kaj prida zanimala za območje Avstrijskega cesarstva. Krona njegovega dela je bil prvi uspešni šolski atlas v Avstrijskem cesarstvu, ki ga je izdelal sam⁷⁴ in je izšel leta 1861. Atlas s 27 zemljevidi je hkrati izšel v nemščini, madžarščini, češčini in poljščini. Po zgodnji Kocenovi smrti se je založba odločila ohraniti uveljavljeno blagovno znamko in po 150 letih od prvega izida je *Kozenn-Atlas* še vedno ugledno ime šolskih atlasov tako v Avstriji kot po svetu. V tem času je pod Kocenovim imenom izšlo 16 različnih atlasov v šestih jezikih, ki so skupaj doživeli vsaj 278 različnih izdaj. Dva njegova avstrijska atlasa in nekatere licenčne izdaje še vedno redno izhajajo.⁷⁵

Kocenov atlas v slovenskem jeziku v pravem pomenu besede ni nikoli izšel, je pa med letoma 1934 in 1940 pri založbi *Knjižara Kraljevskog sveučilišta i jugoslavenske akademije* v Zagrebu pod naslovom *Kocenov geografski atlas* štirikrat izšla "slovenska" različica hrvaških izdaj (slika 6). Žal so bile v slovenščino prevedene le uvodne strani, vsi zemljevidi z naslovi, legendami in zemljepisnimi imeni na njih pa so ostali zapisani izključno v hrvaščini.⁷⁶

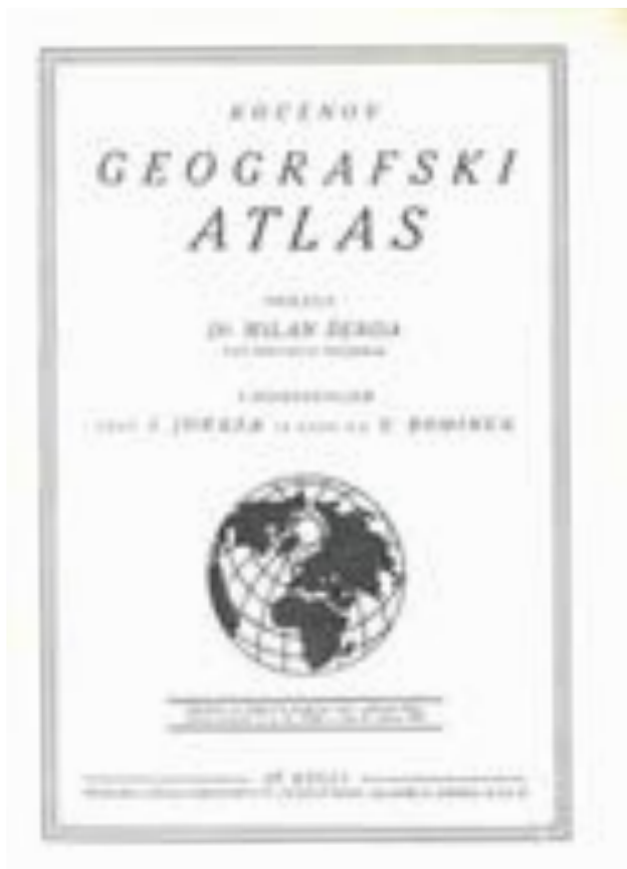
73 Bratec Mrvar, Rožle. *Blaž Kocen: Življenje in delo*. Šentjur: Občina Šentjur, 2007; *Blaž Kocen: 1821–1871: življenje in delo očeta Kocenovih atlasov*, ur. Jurij Kunaver. Slovenska matica, 2009.

74 Žagar, Marjan. »Blaž Kocen (1821–1871).« *Geografski vestnik*, 45 (1973), 87–90.

75 Bratec Mrvar, Rožle, Lukas Birsak, Jerneja Fridl, Drago Kladnik in Jurij Kunaver. *Kocenov srednješolski atlas kot didaktična prelomnica*. Geografija Slovenije 22. Ljubljana: Založba ZRC, 2011.

76 Bratec Mrvar s sodelavci, »Kocenov«, 35.

Slika 5: Portret Blaža Kocena, ki ga je leta 1898 izdelal Makso Pirnat.

Slika 6: Naslovnica "slovenske" izdaje Kocenovega atlasa iz leta 1934.⁷⁷

77 Šenoa, Milan, Ivo Juras in Valter Bohinec. *Kocenov geografski atlas*. Zagreb: Knjižara Kraljevskog sveučilišta i jugoslavenske akademije, 1934.

Z vidika slovenske toponimike je pomemben zemljevid *Die Alpenlaender (Alpske dežele)*, na katerem je vrisana slovenska narodnostna meja, v spodnjem desnem kotu je preglednica s seznamom 84 slovenskih krajevnih imen, kakršne pa ni na nobenem drugem zemljevidu v atlasu.⁷⁸ Prav ta seznam izpričuje Kocenovo trdno privrženost slovenskemu narodu. Kocen ima tudi velike zasluge za razvoj metodike zemljepisnega pouka in za to, da je zemljepis postal samostojen učni predmet.⁷⁹ Po njem je poimenovano *Priznanje Blaža Kocena*, najbolj cenjeno med priznanji, ki jih od leta 2001 podeljuje Društvo učiteljev geografije Slovenije.

Smo pa atlas v slovenskem jeziku skoraj sočasno s prvimi Kocenovimi izdajami šolskega atlasa dobili v Ljubljani, pod okriljem takratne Matice slovenske. Ta se je že na začetku delovanja zavezala, da bo pomanjkanje narodopisnega in domoznanskega čtiva nadoknadila z izdajanjem zgodovinskih in geografskih orisov slovenskih dežel, ki so jih v tem času začeli pripravljati izobraženi domoljubi in člani Matičinega odbora. Potreba po geografski literaturi je izhajala iz prepričanja, da je za krepitev narodne zavesti nujno ne le dobro poznavanje ožje domovine, ampak tudi drugih, bolj ali manj oddaljenih tujih dežel.⁸⁰

Atlant, prvi slovenski atlas sveta, je med letoma 1869 in 1877 izšel v šestih snopičih s po tremi listi. Skupaj je bilo natisnjenih 18 zemljevidov, ki prikazujejo svet v celoti (slika 7) in njegove posamezne dele. Zemljevidi niso bili nikdar vezani v knjigo. Ker so se posamezni listi radi izgubili, so dandanes razmeroma redki.⁸¹ Še bolj redek pa je komplet vseh zemljevidov; v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani sta le dva izvoda.⁸²

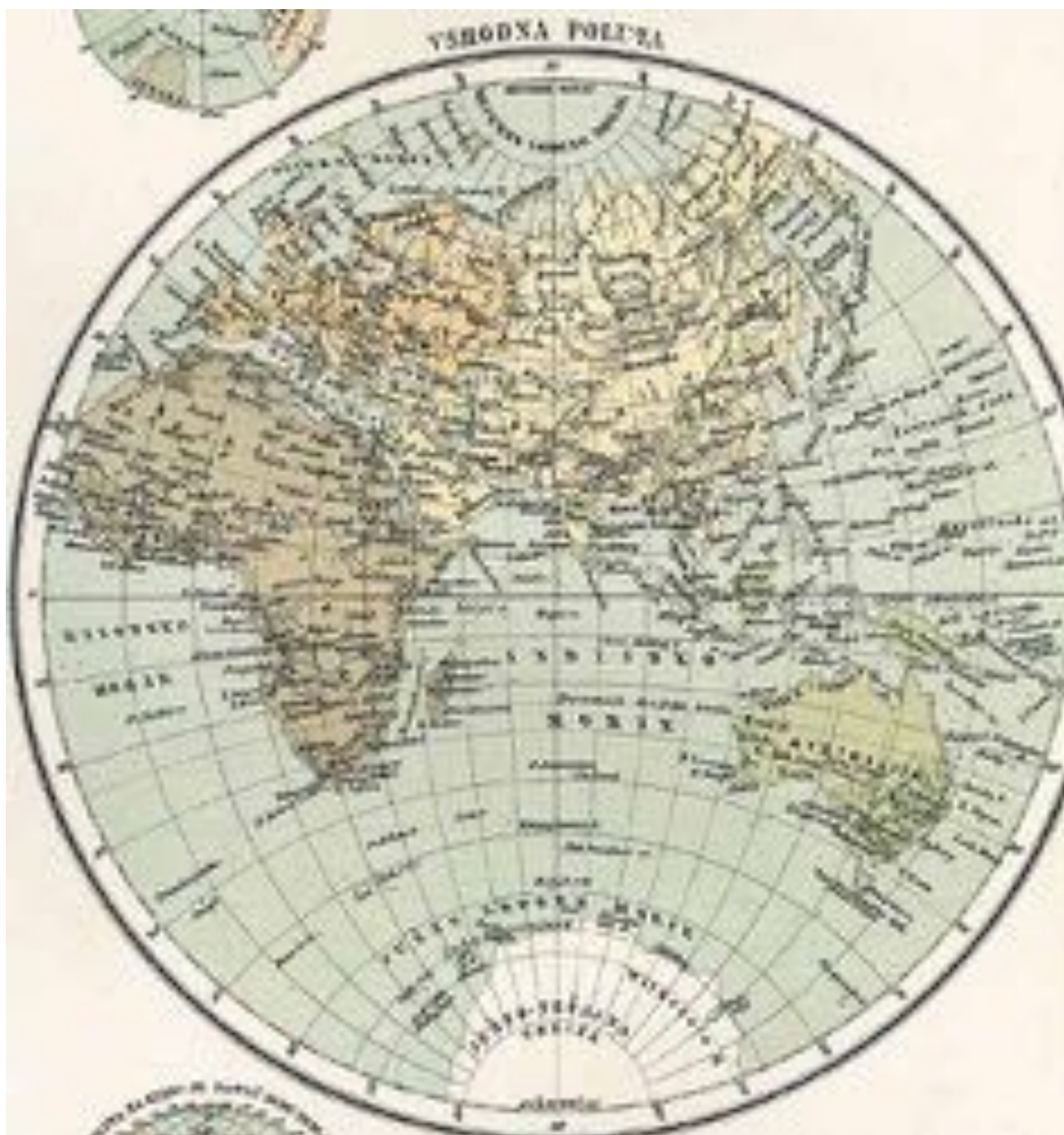
78 Bratec Mrvar s sodelavci, »Kocenov«, 77–79.

79 Žagar, »Blaž Kocen«, 88.

80 Kladnik, Drago. »Zgodovinski vidiki podomačevanja tujih zemljepisnih imen.« *Zgodovinski časopis*, 61/3-4 (2007), 423–465.

81 Kladnik, »Zgodovinski«, 443.

82 *Atlant*, slovensko besedilo priredil Matej Cigale. Ljubljana: Matica slovenska, 1869–1877, 18 zemljevidov. V atlas vezano različico hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani.

Slika 7: Del uvodnega zemljevida v Atlantu, ki je v nakladi 2000 izvodov izšel decembra 1869.⁸³

Pri pripravi prvega slovenskega atlasa sveta so se izdelovalci oprli na dela nemških in čeških kartografov. Vlogo redaktorja in urednika je prevzel pravnik in jezikoslovec Matej Cigale (1819–1889),⁸⁴ ki je opravil tudi pionirsko delo pri podomačevanju zemljepisnih imen. V tistem času

83 *Atlant*, del zemljevida *Obraz cele Zemlje v polutah*, 1869.

84 Urbanc, Mimi: Matej Cigale (1819–1889). V: *Atlant*, faksimilirana izdaja, ur. Jerneja Fridl, Drago Kladnik, Milan Orožen Adamič, Drago Perko in Mimi Urbanc, 10–11. Ljubljana: Založba ZRC, 2005.

je živel na Dunaju in skrbel za slovensko pravno terminologijo ter prevode zakonov, naredb, ukazov in uradnih razglasov. Cigale je podomačil več kot 4000 tujih zemljepisnih imen, s čimer je pomembno kreiral jezikovno politiko in ob tem slovenski jezik postavil ob bok drugim, v kartografiji že uveljavljenim evropskim jezikom v deželah z razvito kartografijo. Kljub temu *Atlant* pozneje ni doživel ustreznega odziva. Še več, Bohinec je v prvi številki Geografskega vestnika zapisal, da je Cigale videl v *Atlantu* le filološki problem, pri čemer naj bi bili točna predstavitev krajevnih imen in dodana kratka terminologija njegova edina dobra stran, ki pa za geografijo »ne znači nobenega napredka«, saj je geofizikalna plat popolnoma zanemarjena, problematičen naj bi bil tudi metodološko. Bohincu je bila za geografijo pomembnejša Cigaletova *Znanstvena terminologija*.⁸⁵

Sčasoma je *Atlant* postal prezrt, zanemarjen in celo popolnoma spregledan. Čeprav so ga nekateri med vrsticami omenjali, se z njim očitno niso pobliže seznanili. To je šlo tako daleč, da je generacija geografov, kartografov in jezikoslovcev po drugi svetovni vojni nanj enostavno pozabila.⁸⁶ Širši javnosti ga je znova približala njegova faksimilirana izdaja,⁸⁷ obogatena z informativnim spremnim besedilom in na novo izdelanim imenskim kazalom, o čemer je bila obveščena tudi mednarodna javnost.⁸⁸

Za največjega geografskega pisca druge polovice 19. stoletja velja po izobrazbi geograf, zgodovinar in germanist, sicer pa tudi publicist

85 Cigale, Matej. *Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča = Deutsch-slovenische wissenschaftliche terminologie*. Ljubljana: Matica slovenska, 1880.

86 Kladnik, »Zgodovinski«, 445.

87 *Atlant*, faksimilirana izdaja, 18 zemljevidov in znanstvena monografija, ur. Jerneja Fridl, Drago Kladnik, Milan Orožen Adamič, Drago Perko in Mimi Urbanc. Ljubljana: Založba ZRC, 2005.

88 Urbanc, Mimi, Jerneja Fridl, Drago Kladnik in Drago Perko. »Atlant and slovene national consciousness in the second half of the 19th century = Atlant in slovenska nacionalna zavest v 2. polovici 19. stoletja.« *Acta geographica Slovenica*, 46/2 (2006), 251–283; Kladnik, Drago, Mimi Urbanc, Jerneja Fridl, Milan Orožen Adamič in Drago Perko. »Ein Kartenfund in Slowenien und sein Faksimilendruck: Ein wichtiges Ereignis für Sloweniens und Österreichs historische Geographie.« *Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft*, 148 (2006), 347–368.

in prevajalec Janez Jesenko (1838–1908) (slika 8),⁸⁹ ki ga je že Roman Savnik označil za najbolj razgledanega slovenskega geografa svoje dobe.⁹⁰ Zaradi obsežnega znanja tujih jezikov je v svojih srednješolskih zemljepisnih učbenikih lahko upošteval najnovejša svetovna geografska spoznanja, pri čemer je položil temelje slovenskemu zemljepisnemu imenoslovju in izrazoslovju. Glede na to, da številni izrazi prav dobro zvenijo, najbrž ni bilo potrebe, da so jih pozneje v precejšnji meri izpodrinile tujke; klasični primeri so izrazi celina (kontinent), ognjenik (vulkan), podnebje (klima), polobla (hemisfera), ravnik (ekvator), tečaj (pol), zemljepis (geografija), zemljevid (karta). Za vrh Jesenkovega ustvarjalnega opusa lahko štejemo učbenika *Občni zemljepis* (1873)⁹¹ in *Prirodnoznanski zemljepis* (1874).⁹² Svoja dela je sprva tudi sam zalagal in za njih na razstavah prejemal priznanja in pohvale (slika 9). Jesenko je objavil tudi dotlej najobsežnejšo slovensko razpravo o potresih.⁹³ Njegov pomen za slovensko geografijo je tolikšen, da Društvo učiteljev geografije Slovenije svojim članom za uspešno pedagoško delo podeljuje *Priznanje Janeza Jesenka*.

89 Bohinec, »Razvoj«, 13–14; Bratec Mrvar, Rožle in Drago Kladnik. »Janez Jesenko – malce pozabljeni velikan slovenske geografije.« *Geografski vestnik*, 80/1 (2008), 65–77; Bratec Mrvar, Rožle, Drago Kladnik, Jurij Kunaver in Renato Vidrih. »Janez Jesenko – pomemben geograf in mislec druge polovice 19. stoletja.« *Glasnik Slovenske matice*, 32 (2008), 167–181; Kladnik, Drago, Rožle Bratec Mrvar in Sely De Brea Šubic. »Janez Jesenko – geografski domoljub iz Poljanske doline.« *Loški razgledi*, 55 (2008), 98–120.

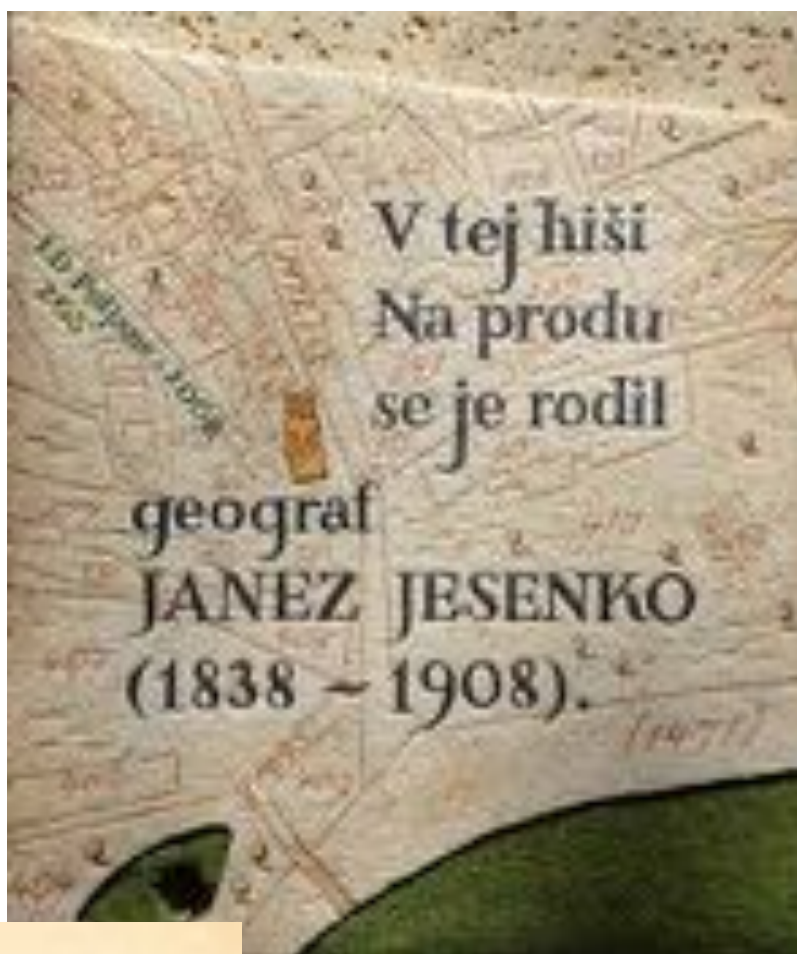
90 Savnik, Roman. »Pomembni rojaki Poljanske doline.« *Loški razgledi*, 19 (1972), 353–366.

91 Jesenko, Janez. *Občni zemljepis*. Ljubljana: samozaložba, 1873.

92 Jesenko, Janez. *Prirodnoznanski zemljepis*. Ljubljana: Matica slovenska, 1874.

93 Bratec Mrvar in Kladnik, »Janez Jesenko«, 67.

Slika 8: Spominska plošča, ki so jo ob stoletnici smrti Janeza Jesenka odkrili na njegovi rojstni hiši v Poljanah nad Škofjo Loko.

Slika 9: Predlist Jesenkovega Prirodnoznanškega zemljepisa z odtisnjenima priznanjema, ki ju je avtor prejel na razstavah.

Načrt Ivana Geršaka (1838–1911), da bi Matica slovenska izdala knjigo z opisom celotne Slovenije, se je zaradi nasprotovanja oblastnih organov izkazal za neizvedljivega. Zato so se v Matici odločili za izdajo zbirke *Slovenska zemlja*, ki naj bi opisala vse naše pokrajine »v prirodoznanskem, kulturnem in zgodovinskem obziru« in izpeljavo zaupali različnim avtorjem, pri čemer so eni izpostavljali zgodovinske, drugi pa geografske vidike. Zato je v ospredje prišla predstavitev manjših, geografsko zaokroženih enot, pri čemer so bile izraziteje izpostavljene tematike, s katerimi so se avtorji pobliže ukvarjali. Tako je Ernest Kramer (1854–1907) monografijo o Ljubljanskem barju⁹⁴ izpopolnil z lastnimi hidrološkimi izsledki, Janez Koprivnik (1849–1912) pa je v poljudni monografiji Pohorje (izšla je šele leta 1923)⁹⁵ poudarjal geološke razmere.⁹⁶ Omenjeno neskladje je še najbolj temeljito presegel Simon Rutar (1851–1903),⁹⁷ ki se je proslavil s temeljitimi historičnogeografskimi deli, kakršno je *Zgodovina Tolminskega*, ki mu je sledil *Prirodoznanski opis Tolminskega*.⁹⁸ Prvi zvezek zbirke *Slovenska zemlja* z naslovom *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*⁹⁹ velja za prvi sodobni slovenski deželopis. Sledili so mu opisi Trsta in Istre ter Beneške Slovenije.¹⁰⁰

Monografijo *Vojvodina Kranjska* (1901) za zbirko *Slovenska zemlja* je po smrti Viljema Urbasa (1831–1900), ta je večinoma v nemškem jeziku pisal o Slovencih, Čičih in Čičariji ter Cerkniskem jezeru in drugih kraških pojavih, dokončal profesor na ljubljanskem učiteljišču Fran Orožen (1853–1912). Orožen je tudi pionir slovenske turistike, avtor več izdaj priročnika *Metodika zemljepisnega pouka* (1891, 1898), skupaj z Rutarjem prireditelj prve slovenske izdaje Haardtovega *Zemljepisnega*

94 Kramer, Ernest. *Preiskovanje vodâ za pitje in domačo uporabo na Kranjskem: iz laboratorija kmetijsko-kemijskega preskušališča za Kranjsko v Ljubljani*. Ljubljana, 1905.

95 Koprivnik, Janez. *Pohorje*. Maribor: Sokolsko društvo, 1923.

96 Bohinec, »Razvoj«, 13–14.

97 Pipan, Primož. »Rutar, Simon«. Prispavek za Novi slovenski biografski leksikon, Ljubljana, november 2016.

98 Bohinec, »Razvoj«, 15.

99 Rutar, Simon. *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*. Ljubljana: Matica slovenska, 1892–1893.

100 Fridl, »Oris«, 50.

atlasa za ljudske šole s slovenskim učnim jezikom (1998)¹⁰¹ (drugo izdajo¹⁰² iz leta 1902 je pripravil sam) in prireditelj prvega globusa s slovenskimi zemljepisnimi imeni v merilu 1 : 50.000.000 (1900).¹⁰³

Poleg Rutarja je bil najbolj čislan geografski pisec tiste dobe Ferdinand Seidl (1856–1942),¹⁰⁴ ki je več pozornosti kot v domači vzbudil v tuji strokovni javnosti. Objavil je vrsto geoloških, seizmoloških in klimatskih člankov ter obsežni deli o podnebjju Kranjske (*Das Klima von Krain*, 1891) in *Rastlinstvo naših Alp* (1918). Z vidika geografije je še posebej pomembna monografija *Kamniške ali Savinjske Alpe*,¹⁰⁵ ki je skupaj s še nekaterimi njegovimi deli temelj razvoja slovenske fizične geografije. Vrišer jo je označil celo za delo s poljudnim značajem.¹⁰⁶

Med preostalimi pomembnejšimi pisci tega obdobja je Evgen Lah (1858–1930) prispeval vrsto zanimivih razprav o najrazličnejših domačih geografskih problemih. Drugi pisci so se v svojem delu bolj specializirali. Tako sta se na primer Matej Vodušek (1839–1931), ki je dolgo vodil meteorološko postajo v Ljubljani, in Josip Kožuh (1854–1948) posvetila matematični geografiji, Ivan Šubic (1856–1924) se je ukvarjal predvsem s hidrografijo in Vinko Šarabon (1880–1946) z demografijo. Nemški geograf slovenskega rodu Aleksander Jurij Supan (1847–1920)¹⁰⁷ je bil dejaven predvsem na področju znanstvene metodike in metodike geografskega pouka.

101 Pipan, Primož. »Orožen, Fran«. Prispevek za Novi slovenski biografski leksikon, Ljubljana, november 2016.

102 Kladnik, »Zgodovinski«, 453–457.

103 Fridl, »Oris«, 50.

104 Ilešič, Svetozar. »† Ferdo Seidl (10. 3. 1856–1. 12. 1942)«. *Geografski vestnik*, 17/1–4 (1945), 115–117.

105 Seidl, Ferdinand. *Kamniške ali Savinjske Alpe, njih zgradba in njih lice: poljuden geološki in krajinski opis*. Ljubljana: Matica slovenska, 1907–1908.

106 Vrišer, »Geografske«, 81.

107 Cigale, Dejan in Darko Ogrin. »Alexander Georg Supan – v Sloveniji spregledan geograf slovenskega rodu.« *Dela*, 45 (2016), 135–163; Tiran, Jernej. »Supan, Aleksander Jurij«. Prispevek za Novi slovenski biografski leksikon, Ljubljana, november 2016.

Postopoma je naraščalo tudi zanimanje za kraško podzemlje¹⁰⁸ (sliki 10a in 10b) in leta 1910 je bilo ustanovljeno Društvo za raziskovanje podzemskih jam,¹⁰⁹ katerega prvi vodja je bil tragično preminuli Josip Cerk (1881–1912).¹¹⁰

Slika 10a: Plesna dvorana v Postojnski jami, kot jo je v petdesetih letih 19. stoletja upodobil tržaški umetnik in potopisec Giuseppe Rieger, krasi naslovnico angleške in slovenske različice razkošne monografije, ki jo je leta 2015 izdala Založba ZRC.

Slika 10b: Kraško podzemlje – lepote Križne jame na Notranjskem. Foto: Bojan Erhartič.

108 Shaw, Trevor in Alenka Čuk. *Slovenski kras in jame v preteklosti*. Ljubljana: Založba ZRC, 2015.

109 Bohinec, »Razvoj«, 20.

110 Kunaver, Pavel. »Smrt dr. Josipa Cerka«. V: *Moje Steze*. Maribor: Založba obzorja, 1979, 55–58. Dosegljivo na: <http://www.gore-ljudje.net/novosti/54424/> (dostop: marec 2018).

Po marčni revoluciji je izobraževalni sistem močno napredoval. Leta 1851 je bila na dunajski univerzi ustanovljena katedra za geografijo, ki je tako za Berlinom in Göttingenom tretja najstarejša geografska katedra v Evropi. Na njeno čelo je bil imenovan Friedrich Simony (1813–1896). Na dunajski univerzi se je izobraževala tudi glavšina slovenskih geografov prve generacije. Leta 1856 je bilo ustanovljeno Avstrijsko geografsko društvo in v 19. stoletju je imela geografija pomembno družbeno, predvsem raziskovalno vlogo.¹¹¹ V slovenskih šolah sta se zemljepis in zgodovina kot enoten predmet poučevala do leta 1877, ko je z novim učnim načrtom za realke zemljepis postal samostojen predmet, kar se je že leta 1868 dogodilo na takrat ustanovljenem štirirazrednem učiteljišču.¹¹²

111 Faßmann, Heinz. »Geography in Austria«. *Belgeo*, 1 (2004), 17–34. Dosegljivo na: <https://journals.openedition.org/belgeo/10056> (dostop: marec 2018).

112 Južnič in Bratec Mrvar, »Pouk«.

SKLEP

V zgodnjem obdobju razvoja slovenske geografije ne moremo govoriti o klasičnih geografskih dosežkih, pač pa, tako kot je v tovrstnih prikazih navada, izpostavljammo kartografske prikaze našega ozemlja. Teh so več pripravili tuji kartografi kot tisti, ki so prebivali na ozemlju sedanje Republike Slovenije oziroma v njeni bližini. Ob bok jim postavljamo še odkritelje do takrat Evropejcem neznanih delov našega planeta, ki so odkritja izvedli v glavnem v službi širjenja krščanske vere.

Obdobje po marčni revoluciji je s prebujeno narodno zavestjo pomenilo korenit zasuk. Drugo polovico 19. in prvo desetletje 20. stoletja je zaznamoval narodnostni boj med slovenstvom in nemštvom, v katerem ni bilo neobičajno prestopanje Slovencev na nemško stran in obratno. Pojavili so se prvi izšolani geografi, med katerimi so nekateri delovali na območju širše domovine Avstro-Ogrske in tam dosegli sloves evropskih razsežnosti. Večina jih je ostala v enem od tedanjih središč slovenske kulture, kjer so skrbeli za širjenje geografskega znanja med mladino in v širši javnosti. Vlogo narodnega buditelja je prevzela leta 1864 ustanovljena Matica slovenska, sedanja Slovenska matica, ki je usmerjala znanstveno-raziskovalno in založniško aktivnost. Pod njenim okriljem so izšla prva temeljna geografska dela o slovenskih pokrajinah in tudi prvi atlas sveta v slovenskem jeziku. Kartografija je precej napredovala in dobili smo prve zelo podrobne prikaze našega ozemlja.

Prva svetovna vojna je upočasnila kulturno, znanstveno in založniško dejavnost, njen razplet pa je prinesel novo ozemeljsko-politično stvarnost, ki je tudi večino Slovencev in z njimi poseljenega ozemlja vključila v novonastalo državno tvorbo Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. S tem se je tudi slovenska geografija znašla pred novimi izzivi. Kako se je odzvala nanje, in kaj sta prinesli obdobji med svetovnima vojnoma ter med končano drugo svetovno vojno in osamosvojitvijo Slovenije, poročamo v naslednjem delu članka.

SEZNAM VIROV IN LITERATURE

Atlant, faksimilirana izdaja, 18 zemljevidov in znanstvena monografija, ur. Jerneja Fridl, Drago Kladnik, Milan Orožen Adamič, Drago Perko in Mimi Urbanc. Ljubljana: Založba ZRC, 2005.

Atlant, slovensko besedilo priredil Matej Cigale. Ljubljana: Matica slovenska, 1869–1877, 18 zemljevidov. V atlas vezano različico hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani.

Beguš, Ines. »Portulanske karte in atlasi majorške šole: Upodobitve Sredozemlja in Jadrana v 16. stoletju«. *Annales*, 24/2 (2014), 213–238.

Blaž Kocen: 1821–1871: življenje in delo očeta Kocenovih atlasov, ur. Jurij Kunaver. Slovenska matica, 2009.

Bohinec, Valter. »Razvoj geografije v Slovencih.« *Geografski vestnik*, 1/1 (1925), 1–24.

Bohinec, Valter. *Slovenske dežele na zemljevidih od 16. do 18. stoletja*. Ljubljana: Cankarjeva založba, Trubarjev antikvariat, 1969.

Bratec Mrvar, Rožle. *Blaž Kocen: Življenje in delo*. Šentjur: Občina Šentjur, 2007.

Bratec Mrvar, Rožle in Drago Kladnik. »Janez Jesenko – malce pozabljeni velikan slovenske geografije.« *Geografski vestnik*, 80/1 (2008), 65–77.

Bratec Mrvar, Rožle, Drago Kladnik, Jurij Kunaver in Renato Vidrih. »Janez Jesenko – pomemben geograf in mislec druge polovice 19. stoletja.« *Glasnik Slovenske matice*, 32 (2008), 167–181.

Bratec Mrvar, Rožle, Lukas Birsak, Jerneja Fridl, Drago Kladnik in Jurij Kunaver. *Kocenov srednješolski atlas kot didaktična prelomnica*. Geografija Slovenije 22. Ljubljana: Založba ZRC, 2011.

Cigale, Dejan in Darko Ogrin. »Alexander Georg Supan – v Sloveniji spregledan geograf slovenskega rodu.« *Dela*, 45 (2016), 135–163.

Cigale, Matej. *Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča = Deutsch-slowenische wissenschaftliche terminologie*. Ljubljana: Matica slovenska, 1880.

Dolar, France M. in Ingrid Slavec Gradišnik. »Baraga, Friderik Irenej«. V: *Novi slovenski biografski leksikon, Drugi zvezek (B–Bl)*, ur. Barbara Šterbenc Svetina, 113–119. Ljubljana: Založba ZRC, 2017.

Faßmann, Heinz. »Geography in Austria«. *Belgeo*, 1 (2004), 17–34. Dosegljivo na: <https://journals.openedition.org/belgeo/10056> (dostop: marec 2018).

Florjančič de Grienfeld, Ivan Dizma. *Ducatus Carnioliae Tabula Chorographica: Jussu, Sumptu'que Inclitorum Provinciae Statuum geometricae exhibita*, merilo približno 1 : 100.000. Ljubljana, 1744.

Freyer, Heinrich. *Alphabetisches Verzeichniss aller Ortschafts- und Schlösser- Namen des Herzogthums Krain: in deutsch und krainischer Sprache: als Commentar zur Special-Karte des Herzogthums Krain*. Laibach, 1846.

Freyer, Henrik. *Special-Karte des Herzogthums Krain*, merilo 1 : 113.500. Wien: Verlag der Kunsthandlung H.F. Müller, 1843.

Fridl, Jerneja. »Oris razvoja kartografije in geografije.« V: *Geografski atlas Slovenije: država v prostoru in času*, ur. Jerneja Fridl, Drago Kladnik, Milan Orožen Adamič, Drago Perko in Aleš Pogačnik, 50–51. Ljubljana: DZS, 1998.

Gašperič, Primož. »Hirschvogel, Augustin«. Prispavek za *Novi slovenski biografski leksikon*, Ljubljana, november 2016.

Gašperič, Primož. »Cartographic images of Slovenia through time = Kartografske upodobitve Slovenije skozi čas.« *Acta Geographica Slovenica*, 47/2 (2007), 245–273.

Gašperič, Primož. »Florjančič, Ivan Dizma«. Prispavek za *Novi slovenski biografski leksikon*, Ljubljana, november 2016.

Gašperič, Primož. »The 1812 Map of the Illyrian Provinces by Gaetan Palma = O Zemljevidu Ilirskih provinc avtorja Gaetana Palme iz leta 1812.« *Acta Geographica Slovenica*, 50/2 (2010), 277–294.

Gašperič, Primož. »Vischer, Georg Matthäus«. Prispavek za *Novi slovenski biografski leksikon*, Ljubljana, november 2016.

Gašperič, Primož, Milan Orožen Adamič in Janez Šumrada. *Zemljevid Ilirskih provinc iz leta 1812 = Carte des Provinces illyriennes de 1812*. Ljubljana: Založba ZRC, 2012.

Geografski terminološki slovar, ur. Kladnik, Drago, Franc Lovrenčak, Milan Orožen Adamič, Marjeta Humar in Borislava Košmrlj-Levačič. Ljubljana: Založba ZRC, 2005.

Gosar, Anton: »Geography in Slovenia.« *Slovene Studies*, 15/1-2 (1993), 197–204.

Hacquet, Baltazar in Franc Ksaver Baraga. *Krainska deschela*, merilo 1 : 335.202. Ljubljana, 1778.

Ilešič, Svetozar. »Slovenska geografija v petdesetih letih slovenskega geografskega društva.« *Geografski vestnik*, 44 (1972), 165–180.

Ilešič, Svetozar. »† Ferdo Seidl (10. 3. 1856–1. 12. 1942).« *Geografski vestnik*, 17/1-4 (1945), 115–117.

Janša-Zorn, Olga. »Vincenc Fereri Klun kot zgodovinar.« *Zgodovinski časopis*, 47 (1993), 413–419.

Jesenko, Janez. *Občni zemljepis*. Ljubljana: samozaložba, 1873.

Jesenko, Janez. *Prirodoznanski zemljepis*. Ljubljana: Matica slovenska, 1874.

Južnič, Stanislav. »Zoisove geografske knjige.« *Geografski vestnik*, 81/1 (2009), 65–76.

Južnič, Stanislav in Rožle Bratec Mrvar: »Pouk geografije na Slovenskem v kronološkem zaporedju.« V: *Blaž Kocen in začetki pouka geografskih vsebin ter geografije med Slovenci, razstavni katalog*. Slovenski šolski muzej. Dosegljivo na: <http://www.ssolski-muzej.si/slo/exhibits.php?item=83> (dostop: marec 2018).

Kladnik, Drago. »Slovenian geography and geographical names.« V: *Geographical tidbits from Slovenia: special issue on the occasion of the 32nd International Geographical Congress in Cologne*, ur. Matija Zorn, Matija, Rok Ciglič in Drago Perko, 237–249. Ljubljana: Association of Slovenian Geographers: = Zveza geografov Slovenije, 2012.

Kladnik, Drago. »Zgodovinski vidiki podomačevanja tujih zemljepisnih imen.« *Zgodovinski časopis*, 61/3-4 (2007), 423–465.

Kladnik, Drago, Mimi Urbanc, Jerneja Fridl, Milan Orožen Adamič in Drago Perko. »Ein Kartenfund in Slowenien und sein Faksimilendruck: Ein wichtiges Ereignis für Sloweniens und Österreichs historische Geographie.« *Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft*, 148 (2006), 347–368.

Kladnik, Drago, Rožle Bratec Mrvar in Sely De Brea Šubic. »Janez Jesenko – geografski domoljub iz Poljanske doline.« *Loški razgledi*, 55 (2008), 98–120.

Klemenčič, Vladimir. »O Vrišerjevih dilemah in dejanskem stanju slovenske geografije v času delovanja tretje generacije slovenskih geografov.« *Geografski vestnik*, 81/2 (2010), 95–104.

Koprivnik, Janez. *Pohorje*. Maribor: Sokolsko društvo, 1923.

Korošec, Branko. *Naš prostor v času in projekciji: oris razvoja zemljemerstva, kartografije in prostorskega urejanja na osrednjem Slovenskem*. Ljubljana: Geodetski zavod SR Slovenije s sodelovanjem Geodetske uprave SRS, 1978.

Kozler, Peter. *Kratek slovenski zemljopis in pregled politične in pravosodne razdelitve ilirskega kraljestva in štajerskega vojvodstva s pridanim slovenskim in nemškim imenikom mest, trgov, krajev i.t.d.* Dunaj: L. Sommer, 1854.

Kozler, Peter. *Zemljovid Slovenske dežele in pokrajin*, merilo 1 : 576.000. Dunaj, 1853.

Kramer, Ernest. *Preiskovanje vodâ za pitje in domačo uporabo na Kranjskem: iz laboratorija kmetijsko-kemijskega preskušališča za Kranjsko v Ljubljani*. Ljubljana, 1905.

Kranjc, Andrej. »Baltazar Hacquet (1739/40–1815), the pioneer of karst geomorphologists = Baltazar Hacquet (1739/40–1815), pionir v geomorfologiji krasa.« *Acta carsologica*, 35/2 (2006), 163–168.

Kranjec, Silvo. »Geografija.« V: *Slovenska matica 1864–1964*, ur. France Bernik, 195–219. Ljubljana: Slovenska matica, 1964.

Kunaver, Pavel. »Smrt dr. Josipa Cerka.« V: *Moje Steze*. Maribor: Založba obzorja, 1979, 55–58. Dosegljivo na: <http://www.gore-ljudje.net/novosti/54424/> (dostop: marec 2018).

Lazius, Wolfgang. *Ducatus Carniolae et Histriae una cum Marcha Windorum*, merilo 1 : 513.979. Wien, 1561.

Leban, Vladimir. »Henrik Karel Freyer in njegova karta Kranjske.« *Geografski vestnik*, 26 (1954), 131–146.

Longyka, Igor. »Prikazi slovenskega ozemlja.« V: *Ilustrirana zgodovina Slovencev*, ur. Marko Vidic, 443–483. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999.

Mercator, Gerhard Kremer. *Forum Iulium, Karstia, Carniola, Histria et Windorum Marchia*, merilo 1 : 642.771. Duisburg, 1589.

Mihevc, Bibijana. »Slovenija na starejših zemljevidih.« V: *Geografski atlas Slovenije*, ur. Jerneja Fridl, Drago Kladnik, Milan Orožen Adamič in Drago Perko, 38–49. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1998.

Natek, Karel. »Stanje in prihodnost poljudnoznanstvenega pisanja v slovenski geografiji.« *Dela*, 40 (2013), 197–214.

Natek, Milan in Drago Perko. *50 let Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU. Geografija Slovenije 1*. Ljubljana: Založba ZRC, 1999.

Ogrin, Darko. »Geografija v antiki in prikazi slovenskega ozemlja iz tega časa.« *Dela*, 48 (2017), 95–114.

Orožen, Fran: »Nekoliko o zemljevidih slovenskih pokrajin v prejšnjem in sedanjem času.« V: *Zbornik znanstvenih in poučnih spisov III*, 23–51. Ljubljana: Slovenska matica, 1901.

Ortelius, Abraham. *Goritiae, Karstii, Chaczeolae, Carniolae, Histriae, et Windorum Marchae descriptio*, merilo 1 : 692.240. Antwerpen, 1573.

Pak, Mirko. »Nekaj misli o položaju v slovenski geografiji.« *Geografski vestnik*, 53 (1981), 73–83.

Palma, Gaetano. *Carte des Provinces Illyriennes comprenant la Bosnie, l'Herzégovine, le Monténéro et quelques pays adjacens*, merilo 1 : 650.000. Trieste, 1812.

Perko, Drago in Matija Zorn. »Geography in Slovenia.« V: *Geographical tidbits from Slovenia: special issue on the occasion of the 32nd International Geographical Congress in Cologne*, ur. Matija Zorn, Rok Ciglič in Drago Perko, 9–21. Ljubljana: Association of Slovenian Geographers: = Zveza geografov Slovenije, 2012.

Perko, Drago in Matija Zorn. »Sedemdeset let raziskovanj na Geografskem inštitutu Antona Melika ZRC SAZU.« *Geografski vestnik*, 88/2 (2016), 133–162.

Peternel, Michael. *Errichtung der k. k. Unterrealschule in Laibach: Andeutungen zur Vaterlandskunde von Krain*. Laibach: Verlag der k. k. Staats-Oberrealschule, 1852/53.

Pipan, Primož. »Orožen, Fran«. Prispevek za *Novi slovenski biografski leksikon*, Ljubljana, november 2016.

Pipan, Primož. »Rutar, Simon«. Prispèvek za *Novi slovenski biografski leksikon*, Ljubljana, november 2016.

Potočar, Barbara. »Potopis – Zvone Šeruga in njegove poti.« Diplomsko delo, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani, 2006. Dosegljivo na: <http://dk.fdv.uni-lj.si/dela/Potocar-Barbara.PDF> (dostop: marec 2018).

Rejec, Jasmina. »Potopisni spomini Ivana Knifca: orientalizem, predsodki in pogled na Drugega.« Diplomsko delo, Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem, 2016, 26. Dosegljivo na: <https://share.upr.si/fhs/PUBLIC/diplomske/Rejec-Jasmina.pdf> (dostop: marec 2018).

Reisp, Branko. *Florijančičev veliki zemljevid Kranjske iz leta 1744 = Floriantschitschs (Florijančičs) grosse Karte von Krain aus dem Jahre 1744*. Ljubljana: Slovenska knjiga, 1995.

Repolusk, Peter. »Coppo, Pietro«. Prispèvek za *Novi slovenski biografski leksikon*, Ljubljana, december 2016.

Rojc, Branko. »Kartografsko delo Janeza Vajkarda Valvasorja.« V: *Valvasorjev zbornik*, ur. Andrej Vovko, 165–180. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1990.

Rozman, Franc in Roman Savnik. »Čižman, Anton Edvard«. V: *Slovenska biografija*. Dosegljivo na: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi865874/> (dostop: marec 2018).

Rutar, Simon. *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*, 1. in 2. del. Ljubljana: Matica slovenska, 1892–1893.

Savnik, Roman. »Pomembni rojaki Poljanske doline.« *Loški razgledi*, 19 (1972), 353–366.

Seidl, Ferdinand. *Kamniške ali Savinjske Alpe, njih zgradba in njih lice: poljuden geološki in krajinski opis*. Ljubljana: Matica slovenska, 1907–1908.

Shaw, Trevor in Alenka Čuk. *Slovenski kras in jame v preteklosti*. Ljubljana: Založba ZRC, 2015.

Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787, faksimile, 1. do 7. del, ur. Vincenc Rajšp in sodelavci. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Arhiv republike Slovenije, 1995–2002.

Šavc, Urška. »Potovanje po Beli reki.« V: *DEDI – digitalna enciklopedija naravne in kulturne dediščine na Slovenskem*. Dosegljivo na: <http://www.dedi.si/dediscina/310-potovanje-po-beli-reki> (dostop: marec 2018).

Šenoa, Milan, Ivo Juras in Valter Bohinec. *Kocenov geografski atlas*. Zagreb: Knjižara Kraljevskog sveučilišta i jugoslavenske akademije, 1934.

Tiran, Jernej. »Kozler, Peter«. Prispèvek za *Novi slovenski biografski leksikon*, Ljubljana, november 2016.

Tiran, Jernej. »Supan, Aleksander Jurij«. Prispavek za *Novi slovenski biografski leksikon*, Ljubljana, november 2016.

Topole, Maja. »Freyer, Henrik«. Prispavek za *Novi slovenski biografski leksikon*, Ljubljana, oktober 2016.

Urbanc, Mimi: Matej Cigale (1819–1889). V: *Atlant*, faksimilirana izdaja, ur. Jerneja Fridl, Drago Kladnik, Milan Orožen Adamič, Drago Perko in Mimi Urbanc, 10–11. Ljubljana: Založba ZRC, 2005.

Urbanc, Mimi, Jerneja Fridl, Drago Kladnik in Drago Perko. »Atlant and slovene national consciousness in the second half of the 19th century = Atlant in slovenska nacionalna zavest v 2. polovici 19. stoletja.« *Acta geographica Slovenica*, 46/2 (2006), 251–283.

Valvasor, Janez Vajkard. *Carniolia, Karstia, Histria et Windorum Marchia*, merilo 1 : 606.212, 1681.

Valvasor, Janez Vajkard. *Carniolia, Karstia, Histria et Windorum Marchia*, merilo 1 : 629.266, 1689.

Valvasor, Janez Vajkard. *Die Ehre des Hersogthums Crain: das ist, Wahre, gründliche, und recht eigentliche Belegen- und Beschaffenheit dieses ... Römisch-Keyserlichen herrlichen Erblandes*, 4. knjige. Laybach, 1689.

Vrišer, Igor. »Aplikacija geografije za družbene potrebe.« *Geografski vestnik*, 62 (1990), 147–154.

Vrišer, Igor. »Geografske dileme.« *Geografski vestnik*, 79/1 (2007), 77–84.

Vrišer, Igor. »Nove meje geografije.« *Geografski vestnik*, 47 (1975), 3–9.

Vrišer, Igor. »Razmišljanja o geografiji.« *Geografski vestnik*, 51 (1979), 83–96.

Vrišer, Igor in Tatjana Šifrer. »Geografska veda v Sloveniji = Geography in Slovenia.« *Geographica Iugoslavica*, 1 (1978), 42–58.

Weiss, Peter. »Novo in obnovljeno o potopiscu Benediktu Kuripečiču.« *Slava*, 9/2 (1996), 111–119.

Zorn, Matija. »Jožefinski vojaški zemljevid kot geografski vir.« *Geografski vestnik*, 79/2 (2007), 129–140.

Žagar, Marjan. »Blaž Kocen (1821–1871).« *Geografski vestnik*, 45 (1973), 87–90.

Retro **SPEKTIVE**

Nove tehnologije

BIBLIOGRAFSKI PRIPOMOČEK ZA PISANJE ZNANSTVENIH BESEDIL

dr. Bojan Balkovec

Avtor predstavlja delo s programom Zotero na temelju lastnih izkušenj.
The author presents the work with the Zotero program based on his own experience.

Ključne besede: znanstveni aparat, raziskovalni pripomočki, bibliografije, viri in literatura, Zotero

Zgodovinarji se po naravi dela ukvarjamo z nečim, kar je starejše. Vsaj nekaj več kot zadnje stoletje in pol je eden od elementov besedil, ki so rezultat znanstvenega raziskovanja, tudi znanstveni aparat. Z izdelavo znanstvenega aparata običajno razumemo opombe in seznam virov in literature. Standard je, da v seznam virov in literature uvrstimo le tiste stvari, ki smo jih kot referenco za svoje trditve uporabili v opombah. Tudi v analogni dobi je veljalo, da se pri pisanju besedila uporablja vire in literaturo, ki se ju navaja v opombah. Morda si je avtor kje posebej beležil, katere vire in literaturo je uporabil, in potem na koncu naredil seznam prvega in drugega. Posebna spretnost je bilo pisanje opomb na dnu strani, ko so besedilo pisali s pisalnim strojem. Kasneje, ko so začeli uporabljati računalniške programe za obdelavo besedila, je bilo vnašanje opomb že enostavnejše, saj je za pravo obliko strani skrbel program. A seznam virov in literature, ki so jih uporabili, je lahko nastajal na koncu besedila, ki so ga dopolnjevali sproti. Razvoj programskih orodij je ponudil še višjo stopnjo ustvarjanja opomb in bibliografskega seznama. Opisana bo avtorjeva izkušnja z enim od takšnih orodij.

V najnovejših različicah najpogostejšega urejevalnika besedil Word sta vključeni orodji za citate in bibliografijo. Najdemo ju v meniju Sklici. Vendar ne omogočata funkcionalnosti, ki jo ponujajo samostojna orodja. Podobno kot v namenskih programih moramo tudi tu najprej za vsako enoto, ki jo bomo uporabljali v opombah, vnesti potrebne podatke

(avtor, naslov ...). Avtomatskega zajema s pomočjo ISBN ali DOI tu ni. Ko pa vnašamo opombe, namesto vsakokratnega tipkanja naslova kliknemo na seznam citatov in izberemo ustreznega. Nekaj problemov pa povzroča izdelava seznama uporabljenih virov in literature. Videti je, da si Word zapomni tudi vnose, ki smo jih vstavili v opombe, a jih potem zamenjali. Namreč v seznam vključi tudi izbrisane vnose. S podobnim orodjem se trudi tudi Libre Office s podobnimi nerodnostmi.

Na spletu najdemo različna posebna orodja, ki ponujajo več možnosti. Tako kot v mnogih drugih primerih, je tudi tu moč najti brezplačna orodja in tista, za katere morate plačati različne oblike licenc. Večina teh orodij se predstavlja kot raziskovalni pripomočki (Research Assistant, Reference Management). Predstavljajo se kot orodja za zbiranje/zbirke gradiva, predvsem poudarjajo pdf datoteke, oz. kot vaša digitalna knjižnica, orodje za pisanje in ustvarjanje bibliografij. Predstavljeno bo brezplačno orodje Zotero.¹ Brezplačno orodje je tudi Mendeley.² Obe orodji ponujata primerljivo opravljenost. V nadaljevanju bo predstavljeno delo s programom Zotero. Uporabljen je urejevalnik besedil Libre Office. Ikone Zotero so enake tudi v programu Microsoft Word in se prav tako pojavijo v posebnem meniju oz. orodni vrstici.

Najprej naj odgovorim na vprašanje, kaj pomeni vsaka od zgoraj omenjenih enot. Namizni program je ogrodje vsega in brez njega ne boste mogli početi kaj pametnega. V namizni program vnašate podatke o virih in literaturi. Vtičnik za vnašanje opomb vam omogoča, da svojo bazo, ki jo gradite v namiznem programu, uporabite za poenostavljeno vnašanje opomb. Vtičnik za zajemanje v brskalnikih vam omogoča, da informacije na spletnih straneh zajamete in shranite v namizni program. Ne smemo pozabiti še na registracijo programa. Registracija vam omogoča, da se baza iz vašega namiznega programa shranjuje v splet, da se vaši zajemi v brskalniku shranijo v namizni program, in da se lahko s svojo bazo povežete tudi na drugem računalniku, npr. na službenem.

1 „Zotero | Your personal research assistant“.

2 „Mendeley - Reference Management Software & Researcher Network“.

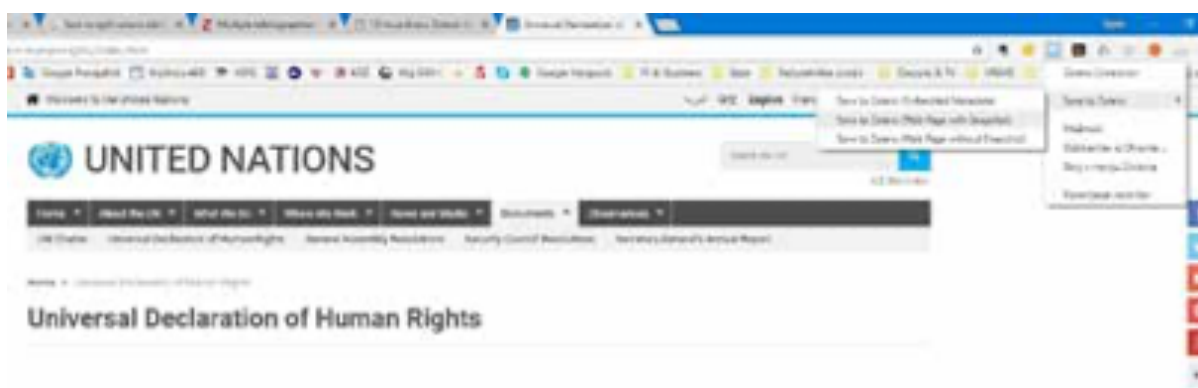
Slika 1: Okno namiznega programa Zotero.

V namiznem programu si gradite bazo literature in virov, ki jih uporabljate pri svojem delu. Na sliki 1 vidimo primer baze. Na levi strani so nekakšne mape z vašimi enotami, ki ste jih vključili v bazo. V bazi so lahko elementi enote literature (knjige in članki) ter virov (fondi iz arhiva, objavljeni dokumenti, dokumenti dostopni na spletu). Čisto na vrhu je nekakšna mapa, kjer vidite vse svoje enote, pod njo pa so mape, ki so v bistvu simbolne mape. Na primer lahko si ustvarite mapo za vsak projekt, ki ga izvajate. Enote so vidne v osnovni mapi, npr. poimenovani Moja knjižnica. od tam lahko enoto povlečete v te navidezne mape. V njih potem vidite samo tiste enote, ki jih želite npr. uporabiti pri določenem projektu.

Na sliki 1 izbran (osenčen) element je članek v zborniku. Na desni strani so najrazličnejši podatki, ki so bili vpisani ročno med dodajanjem članka v bazo. Posamezne članke in knjige pa je mogoče vpisati tudi avtomatsko, saj lahko program poišče knjigo s pomočjo ISBN-ja ter knjigo oz. članek s pomočjo DOI oznake. V obeh primerih bodo polja izpolnjena avtomatsko. Pri vnosu s pomočjo DOI ni nujno, da bodo avtomatsko izpolnjeni podatki o straneh revije, na katerih je nek prispevek objavljen. Ima pa dodajanje s pomočjo DOI uporabno vrednost, ko

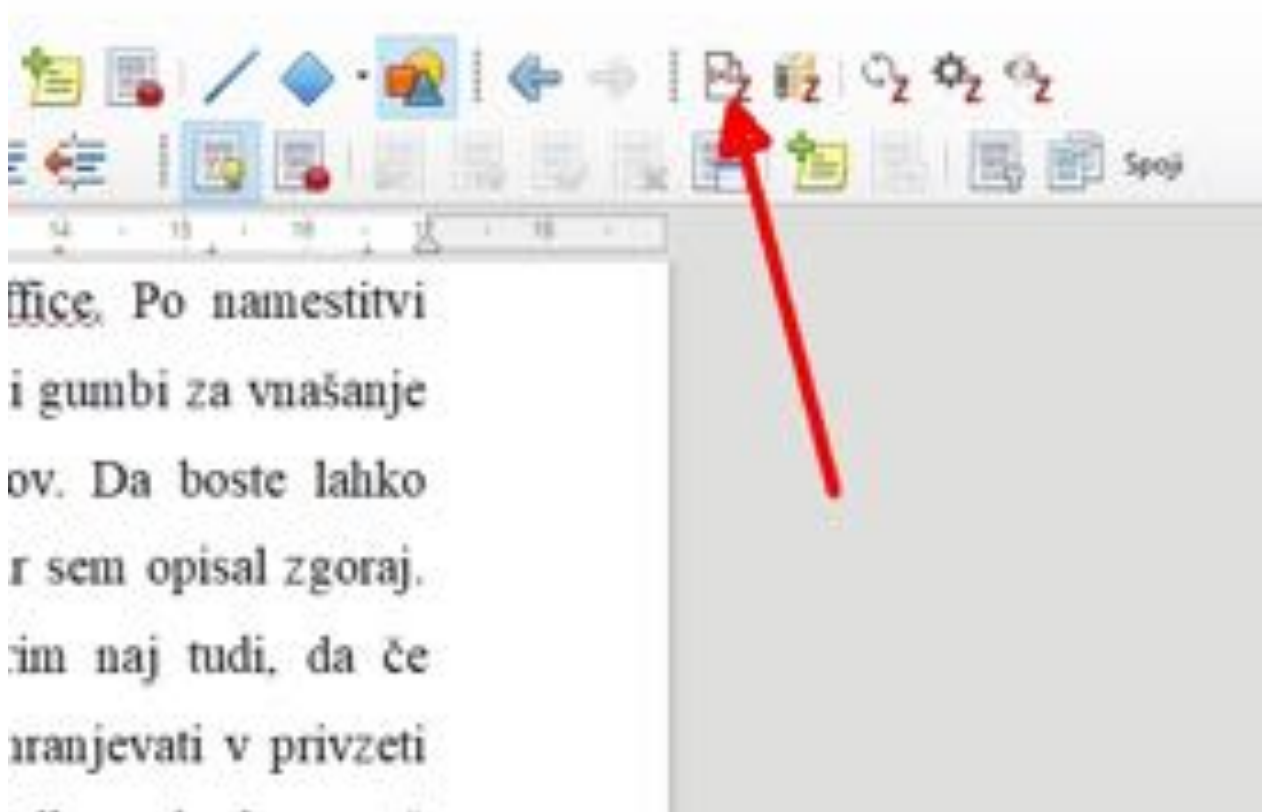
nek naslov najdete npr. v COBISS-u, ga lahko v Zotero vnesete z enim samim klikom ter tudi odprete pdf oz. ga prenesete na svoj računalnik. Nato ta pdf samo še premaknete v mapo, kjer shranjujete pdf-je, ki jih uporabljate pri svojem delu, vnos v Zotero povežete s to datoteko, ki jo lahko nato odpirate kar iz Zotera. Poleg osnovnega opisa lahko elementom dodajate tudi opombe, značke (tag), po domače ključne besede, in jih povezujete s sorodnimi elementi, ki jih imate shranjene v Zotero bazi. Te možnosti najdete v namiznem programu desno zgoraj. Če vnašate v bazo knjige in članke s pomočjo ISBN-ja se lahko značke ustvarjajo tudi samodejno. Pdf dokumente in spletne strani, ki jih boste shranili v Zotero, lahko tudi indeksirate. To pomeni, da si bo Zotero zapomnil vsebino. Praktična vrednost tega je, da boste lahko z iskanjem našli vse elemente v svoji bazi, ki vsebujejo določeno besedo. Uporabiti morate Napredno iskanje, ki ga najdete v meniju Urejanje, ali pa kliknete ikono lupe, ki je med gumbi nad seznamom elementov v vaši zbirki.

Pri vnašanju podatkov o arhivskem gradivu bo najenostavneje, da vnesete ime fonda in ostale podatke o fondu kot celoti. Če uporabljate gradivo samo iz določenega dela fonda, npr. neke škatle, lahko pri oznaki vira navedete še številko škatle. Podobno lahko pri točno določenem viru pri njegovih podatkih navedete vse elemente od imena fonda, številke škatle do tehnične enote. Nazadnje lahko v svoji bazi ustvarite tudi navidezne mape, npr. vaši članki in knjige, članki in knjige ostalih, časopisni viri, arhivsko gradivo ... Na sliki 1 je takšna mapa Moji teksti.

Slika 2: Delo z vtičnikom v brskalniku.

Zajemanje s spleta s pomočjo vtičnika (slika 2) je najbolje izvesti tako, da shranite tudi zajeto stran (Save to Zotero (Web Page with Snapshot)). V Zoteru se bo avtomatsko shranila vsebina strani z zelo pomembnim podatkom, kdaj ste to shranili. Slednji podatek je zelo pomemben sploh pri spletnih straneh, kjer se vsebina lahko spreminja. K temu se bom vrnil še v nadaljevanju pri ustvarjanju seznama virov in literature.

Slika 3: Vnos opomb.

Enostavno ter poenoteno vnašanje opomb je za koga lahko nočna mora. Mirnejši spanec vam omogoča Zotero. Potrebujete vtičnike za urejevalnike besedil Word in Libre Office. Po namestitvi vtičnikov, kar je povsem enostavno, se vam v obeh programih pojavijo dodatni gumbi za vnašanje opomb, vnašanje seznama virov in literature in popravljanje obeh elementov (slika 3). Da boste lahko nemoteno vnašali opombe, morate seveda literaturo ali vire že vnesti v bazo, kar je opisano zgoraj. Namizni program Zotero mora biti med pisanjem besedila zagnan. Opozoriti je potrebno, da če uporabljate Libre Office, morate za nemoteno delovanje besedilne datoteke shranjevati v privzeti obliki

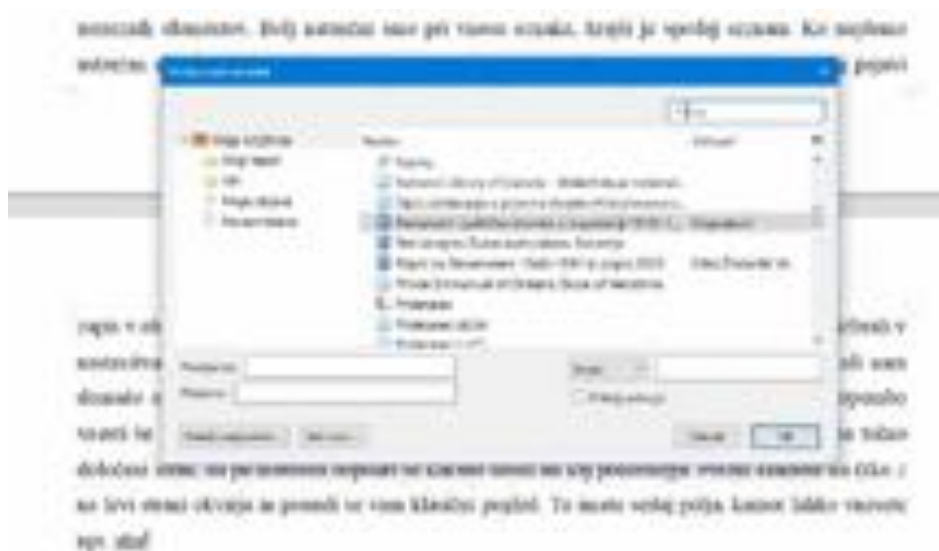
programa, torej odt. Če boste shranili v docx, se bodo opombe sicer ohranile, ne bodo pa več na nek način povezane s programom Zotero in jih ne boste mogli avtomatsko posodablјati, če boste kaj popravili v bazi Zotero. Opombe narejene s programom Zotero so namreč v programu razumlјene kot polja, zato se pri eventualni pretvorbi v docx ta polja preoblikujejo v navadno besedilo. Da so opombe polja, boste videli tudi po tem, da je njihovo ozadje sivo. Namreč ravno funkcioniranje opomb kot polj, omogoča interoperativnost med bazo Zotero in Libre Office ali Word. Sliši se zapleteno, vendar ni tako. Kako torej vstavljamo opombe z Zotero. Za začetek to pomeni, da moramo opombo vnašati z gumbi, ki jih je dodal vtičnik, in ne s standardnimi gumbi v urejevalniku besedil (slika 3). Ko bomo kliknili na gumb za vnos opomb, označen na sliki s puščico, se nam bo odprlo pogovorno okno, ki ga vidimo na sliki 4. Vanj začnemo vpisovati ime ali priimek avtorja, besedo iz naslova vira ali literature. Spodaj se nam začne kazati seznam možnih ustreznih elementov. Bolj natančni smo pri vnosu oznake, krajši je seznam. Ko najdemo ustrezen element, ki ga želimo vpisati v opombo, ga označimo.

Slika 4: Vnos opomb.

V rdečem okvirju se sedaj pojavi zapis v obliki, ki se bo vnesla v opombo. Oblika je seveda odvisna od tega, kakšen zapis ste izbrali v nastavitvah programa Zotero. Oblik zapisa je zelo veliko in seveda med njimi najdete tudi nam domačo obliko Chicago manual, sicer v podvrstah z več ali manj elementi. Če želite v opombo vnesti še kakšne dodatne informacije, torej ne le naslova knjige, pač pa želite opozoriti na točno določeno stran, ali pa morebiti dopisati še kakšno misel oz. kaj podobnega. Potem kliknete na črko Z na levi strani okvirja in ponudi se vam možnost klasični pogled (slika 5). Tu imate sedaj polja, kamor lahko vnesete npr. stran, predpono ali pripono. Z izbiro možnosti Več virov pa boste lahko v isti opombi kot literaturo ali vir navedli več elementov. Preprosto jih boste dodali v poseben okvir. Vsi elementi se bodo potem ločeni z vejicami pojavili v isti opombi. Ob pisanju besedila ste ugotovili, da morate v neki opombi dodati komentar k tam navedenemu viru ali literaturi. Tudi to bo šlo precej enostavno. Pojdite na stran, kjer je ta opomba, in kliknite nanjo, da bo kurzor v vrstici s to opombo. Nato kliknite gumb za vnašanje opomb Zotero in pojavil se bo rdeč okvir z sedanjo vsebino opombe. Nato kliknite pri črki Z, da se pojavi možnost klasični pogled. Izberite to možnost in vnesite potrebno, kakor je opisano zgoraj. Včasih se vam bo zgodilo, da boste v namiznem programu pri kakšnem od elementov v bazi naredili kakšen popravek. Da se bodo opombe ustrezno osvežile v programu za urejanje besedila pri gumbih programa Zotero kliknete gum osveži. Seveda vrivanje opomb, tako kot to sedaj ni težava pri običajnem vnašanju opomb, ni težava tudi pri Zotero. Vendar pa obstaja pomembna prednost. Zotero v vsakem primeru besedilo opombe izpiše v polni obliki, torej brez kakšnih okrajšav v smislu Prav tam. Če ste uporabljali različne oblike krajšanja pri običajnem vnašanju opomb, nato pa ste na nekem mestu vnesli novo opombo, ste morali zelo paziti, da ni prišlo do zmede. Kot rečeno, se vam pri Zotero to ne more zgoditi, saj so vse opombe ves čas v polni besedilni obliki. Različne oblike okrajševanja opomb boste lahko naredili po zaključku pisanja besedila. Če boste to storili vmes, kar sicer lahko storite, če nimate zagnanega namiznega programa Zotero, boste izničili povezavo med opombo in bazo Zotero. Opomba bo ostala takšna, v kakršno ste jo spremenili. Tudi nove opombe boste brez težav

dodajali in urejevalnik besedil bo novo opombo lepo vnesel pred spremenjeno Zotero opombo. Slednjo bo tudi brez težav preštevilčil.

Slika 5: Vnos opomb.

Pri znanstvenem tekstu je obvezen del za besedilom tudi seznam literature in virov. Tudi tu vam Zotero pripravi ustrezen seznam. Če boste na dno besedila že na samem začetku vstavili bibliografijo, kakor se v programu imenuje ta postopek, se vam bo seznam gradil sproti, tako kot boste vnašali opombe. V bibliografijo bo vključil vse, kar ste uporabili v opombah, in enote razporedil po abecedi. Manjša nerodnost je le, da bodo viri in literatura skupaj. Na dve ločeni skupini ju boste razdelili ročno, ko boste končali s pisanjem svojega besedila in ne boste imeli zagnanega namiznega programa Zotero.

Podobno boste lahko uporabljali tudi primerljive programe. Zotero lahko v programu Word for Mac uporabljajo tudi uporabniki računalnikov znamke Apple.

SEZNAM VIROV

Mendeley - Reference Management Software & Researcher Network. <https://www.mendeley.com/> (dostop: 17. marec 2018).

Zotero | Your personal research assistant. <https://www.zotero.org/> (dostop: 17. marec 2018).

Retro **SPEKTIVE**

Poročila

VOLUNTARY WORK, VOLUNTEERING AND VOLUNTARY ASSOCIATIONS IN SOUTHEASTERN EUROPE, 1980-2000

LJUBLJANA, 22.-23. MAREC 2018

Maja Lukanc

Mednarodna delavnica *Prostovoljno delo, prostovoljstvo in prostovoljna združenja v jugovzhodni Evropi med letoma 1980 in 2000* je bila izvedena v okviru projekta *Prostovoljstvo v lokalnih skupnostih med poznim socializmom in liberalnim kapitalizmom: zgodovina prostovoljnih gasilskih društev v Nemčiji in vzhodni-srednji Evropi*, katerega nosilca sta Hannah Arendt inštitut za totalitarne študije v Dresdnu in Inštitut za jugovzhodno Evropo Univerze na Dunaju. Pri organizaciji delavnice je sodeloval še Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti (ZRC SAZU), kjer je dogodek tudi potekal. Zbrane udeležence sta za začetek nagovorila Oto Luthar, direktor ZRC SAZU, in Tanja Petrović, predstojnica Inštituta za kulturne in spominske študije ter soorganizatorke posveta. Kot sta v uvodni predstavitvi poudarila Thomas Lindenberger, vodja projekta, in Ana Kladnik, glavna organizatorica dogodka, je bila delavnica namenjena raziskovanju in primerjavi preobrazb, ki so zajele prostovoljstvo na področju jugovzhodne Evrope ob prehodu iz socialističnega v postsocialističen svet. Ljubljanski delavnici bosta sledila še dva tovrstna dogodka, ki bosta izkušnjo transformacije prostovoljstva predstavila še iz češke in nemške perspektive.

Prvi vsebinski sklop delavnice, posvečen socialistični dediščini prostovoljstva, je odprl Nikola Baković (Giessen). V svoji predstavitvi je izhajal iz koncepta partizanskega turizma, ki se je pod organizacijsko taktirko jugoslovanske počitniške zveze in taborništva manifestiral predvsem v obliki spominskih pohodov in tako deloval kot katalizator medregionalnega in medrepubliškega prostovoljstva v socialistični Jugoslaviji. V osemdesetih je usahnila ekonomska podpora, iz katere se je tovrsten ritualni žanr napajal, hkrati pa je slabela tudi legitimnost

zgodovinske naracije, na kateri je celoten sistem partizanskega turizma temeljil. Na spominskih pohodih, ki naj bi sicer kot oblika spomske prakse krepili medrepubliško povezanost in panjugoslovansko identiteto, so se v tem času že začele pojavljati nacional(istič)ne vsebine. Militantni aktivizem taborništva in počitniške zveze, ki naj bi v času skupne države ohranjal spomin na boj proti fašizmu, pa je po razpadu Jugoslavije in izbruhu oboroženih spopadov ponovno oživel v službi nacije in domovine.

V okviru zaostrenih razmer ob prelomu tisočletja je nadaljevala Julia Nietsch (Pariz), ki je osvetlila prostovoljstvo v kosovsko-albanskih paralelnih strukturah na primeru Društva matere Terezije, ki je med kosovskim prebivalstvom skrbelo za nujno zdravstveno oskrbo. S pomočjo intervjujev s prostovoljkami omenjenega društva je prikazala, da je v okolju, ki so ga zaznamovali velika brezposelnost, odsotnost kosovskih javnih institucij in onemogočanje univerzitetnega izobraževanja, prostovoljstvo postalo oblika samopomoči, ki je posameznike navdajalo z občutkom namere in ponosa. Spremljala so ga tudi občutja dolžnosti in nuje, hkrati pa je bilo prostovoljstvo oblika protesta in aktivizma proti srbskemu vojaškemu in političnemu nasilju.

Kot zadnja v panelu je Anna Mathiesen (New York) na primeru hudih poplav, ki so Srbijo in okoliške države opustošile leta 2014, predstavila problematiko delovanja nevladnih organizacij, virtualnega prostovoljstva in dediščine socialističnih delavskih akcij v Srbiji. Slednje je primerjala s množičnimi iniciativami, ki so jih ljudje organizirali za pomoči potrebne v času poplav. Ob tem je ugotovila, da je bil v obeh primerih prostovoljcem skupen občutek ponosa ob sodelovanju in opravljenem trdem delu, ter prepričanje, da so akcije utelešenje duha tistega časa. Bistveno razliko je našla v dejstvu, da so bile socialistične delovne akcije organizirane z vrha, s strani države, medtem ko je bila pomoč ob poplavah pobuda prebivalstva, ki se je pojavila kot posledica odsotnosti državnih struktur, ki bi zagotovile potrebno oskrbo na terenu. Opozorila je, da kljub široki družbeni solidarnosti, akcije ob poplavah niso bile kolektivne, ampak individualizirane, odraz česar je bila med drugim velika prisotnost virtualnega prostovoljstva v obliki SMS pomoči.

Ob tem so imele nevladne organizacije omejeno vlogo, saj so jih zunanji dejavniki silili v določene predpisane modele delovanja, s tem pa jih odtujili od civilne družbe in zmanjšali njihovo sposobnost nudenja pomoči.

Drugi panel, ki je načel problematiko prostovoljstva in jugoslovanskih vojn v devetdesetih, je bil nekoliko okrnjen, saj se Zlatiborka Popov Momčinović (Sarajevo) s predstavitvijo o prostovoljskem kontekstu ženskega aktivizma v Bosni in Hercegovino delavnice žal ni mogla udeležiti. Odstotna je bila tudi Jelena Rupčić, a je njen referat o vplivu političnih sprememb na prostovoljstvo v osemdesetih in devetdesetih na primeru Rdečega križa v Puli na kratko povzel eden od moderatorjev panela Igor Duda (Pula).

Zato pa se je Ana Ljubojević (Zagreb) lahko toliko bolj natančno posvetila transformaciji mladinskega prostovoljstva v Srbiji. Analizira je, kako je na prehodu iz socializma v postsocializem prišlo do strukturnih sprememb v organizaciji prostovoljstva, pri tem pa se je osredotočila na institucionalno raven na eni in personalno raven na drugi strani. Na podlagi pričevanj prostovoljcev je ugotovila, da je bil prehod na infrastrukturnem in logističnem področju bolj ali manj enostaven, ohranile so se povezave in sodelovanje z mednarodnimi organizacijami, z večjih težavami pa se niso soočali niti pri novih oblikah pridobivanja finančnih sredstev. Na personalnem nivoju se je posvetila motivacijskim dejavnikom, ki so posameznike spodbudili k prostovoljstvu. Med intervjuvanci so prevladovali individualni in praktični dejavniki, pri tem velja izpostaviti pogosto željo po potovanju v tujino, medtem ko so bili kolektivni dejavniki s humanitarno dimenzijo redkeje prisotni.

Tretji sklop je obravnaval vlogo prostovoljstva in prostovoljnih organizacij v lokalnih strukturah okoli leta 1990. Rade Rajkovčevski (Skopje) se je kot prvi referent posvetil vprašanju, kako oblikovati obstojen model civilne zaščite, ki temelji na široki participativni akciji prebivalstva, pri tem pa kot primer predstavil jugoslovanski koncept splošne ljudske obrambe in družbene samozaščite. Prikazal je njegov razvoj, od postavitve na pravne temelje konec šestdesetih, do dejanske

implementacije koncepta, ki se je konec sedemdesetih in v začetku osemdesetih kazala v obliki množičnih urjenj. Ta so bila venomer tematsko obarvana, da bi tako v večji meri spodbudila mobilizacijo skupnosti. Zaključil je z mislijo, da je bilo v južnih predelih bivše Jugoslavije, zaradi odsotnosti avstro-ogrske dediščine, težje vzpostaviti učinkovit model prostovoljstva kot dopolnilnega dela civilne zaščite, kar se v makedonski družbi odraža še dandanes.

To ugotovitev je dobro dopolnila predstavitev Ane Kladnik (Dresden), ki je geografski okvir prenesla na sever bivše jugoslovanske države in se osredotočila na prostovoljna združenja in reorganizacijo sistema civilne zaščite v slovenskih lokalnih skupnosti na prehodu v samostojno državo. Pod drobnogled je na eni strani vzela zvezo prostovoljnih gasilcev, z dolgo tradicijo in številnim članstvom, na drugi strani pa tedaj manj uveljavljeno civilno zaščito. Konec osemdesetih je bil odnos med obema organizacijama problematičen, saj so bili prostovoljni gasilci obravnavani kot podizvajalci civilne zaščite. Do preobrata je prišlo leta 1990, ko so nemajhen del slovenskega ozemlja prizadele hude poplave, ki so pokazale, da obstoječ sistem civilne zaščite ni primerno deloval. Tako so tekom sledečih let že samostojne slovenske oblasti številne naloge in pooblastila, za katere je bila v lokalnih skupnostih socialističnega sistema pristojna civilna zaščita, postopoma prenesle na enote (prostovoljnih) gasilcev.

Pri preučevanju prostovoljnega dela se ne moremo izogniti vprašanju o njegovi percepciji s strani prebivalstva in prav tej problematiki se je posvetil zadnji sklop delavnice. Brunilda Zenelaga in Klodiana Beshku (Tirana) sta na podlagi preliminarnih izsledkov raziskave osvetlili pomen volje pri prostovoljnem udejstvovanju. Zaznali sta, da je v času transformacije političnega sistema v Albaniji prišlo do diskontinuitete s preteklostjo, v tem procesu pa je odločilno vlogo igrala država. V socializmu so bile organizacije, ki so se ukvarjale s prostovoljstvom, pod strogim državnim nadzorom. Po padcu režima je zunanja kontrola izginila, v večji meri pa tudi institucionalni okvir prostovoljstva, saj nova civilna družba ni prevzela potrebne iniciative. Posledično se v albanski družbi dandanes kaže neskladnost v odnosu do prostovoljstva; medtem

ko je med pripadniki starejših generacij ideja prostovoljstva globoko zakoreninjena, se mladi redko udeležujejo prostovoljnih dejavnosti, v njih pa vidijo predvsem praktično vrednost. Zato si morajo albanske nevladne organizacije prizadevati prostovoljstvo prikazati v trendovski luči.

Kaj se dogaja z jugoslovansko dediščino prostovoljnega dela v političnih sferah današnje Srbije, se je spraševala Tanja Petrović (Ljubljana). Tako kot Anna Matthiensen je za prelomno točko prepoznala uničujoče poplave leta 2014, ko se državne institucije niso primerno odzvale na krizno situacijo, je pa zato toliko večji angažma pokazalo srbsko prebivalstvo. Izpostavila je velik pomen med prostovoljci močno prisotnega občutja, da lahko s svojo pomočjo učinkovito prispevajo k izboljšanju situacije, čeprav je bila ta težavna. Ob tem so se pojavile številne reference na jugoslovansko ikonografijo, mladinske delovne akcije in udarništvo, kar je hitro izrabila srbska politika in tako pokazala pragmatičen odnos do socialistične dediščine prostovoljnega dela. Hkrati z omenjeno revitalizacijo je potekal tudi preobrat v morali samega prostovoljnega dela, ki je v Srbiji postalo med drugim pogoj za prejemanje socialnih prispevkov, s tem pa se je nadaljeval proces prelaganje bremena odgovornosti (z) države na posameznika in poudarjanje individualne krivde za sistemske težave.

Delavnico je za konec vsebinsko zaokročila okrogla miza, na kateri je pet govorcev pod taktirko Ane Kladnik umestilo prostovoljstvo v širši kontekst procesa transformacije oziroma tranzicije na območju jugovzhodne Evrope. Jure Gašparič z Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani je osvetlil historiografske izzive raziskovanja postsocialistične tranzicije in predstavil nekaj možnih metodoloških pristopov. Ljubica Spaskovska iz Univerze v Exterju in Tanja Petrović sta se dotaknili vprašanja, kako so različne izkušnje transformacije v bivših jugoslovanskih republikah zaznamovale današnjo percepcijo socialistične dediščine. Tanja Rakar iz Fakultete za družbene vede v Ljubljani je predstavila razvoj prostovoljnih organizacij v postsocialistični Sloveniji, medtem ko je Thomas Lindenberger povzel ugotovitve posveta in prispeval nekaj zaključnih misli. Izpostavil je, da prostovoljstvo v komunističnem

kontekstu danes pogosto vzbuja sumnjo nepristnega, vsiljenega prostovoljnega dela, in posledično opozoril, da bi se nam ne glede na obliko mobilizacije kot bistveno vprašanje moralo zastavljati, ali in zakaj so udeleženci prostovoljnih dejavnosti v svoji izkušnji našli smisel. Referenti so v svojih predstavitvah prikazali veliko različnih vrst in oblik prostovoljstva, ki lahko vznikne spontano, kot odgovor na izredne izmere ali kot odziv na vsakdanje stiske v okviru institucionalizirane filantropije; lahko postane nadomestilo za plačano delo bodisi način pridobivanja izkušenj. V vsej njegovi raznolikosti pa ne smemo spregledati pomembne funkcije, ki je do določene mere skupna vsem oblikam prostovoljstva – da ustvarja primerno okolje za oblikovanje družbene kohezivnosti. Ljubljanska mednarodna delavnica je prinesla številna nove uvide na temo prostovoljstva in obetamo si lahko, da bo postavitve problematike v češki in nemški kontekst pridobljena spoznanja še dodatno nadgradila in dopolnila.

POROČILO S SEMINARJA ARHIVSKO GRADIVO IN MOJA DOKTORSKA DISERTACIJA

Maja Vehar

Med 11. in 12. decembrom 2017 je na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani potekal mednarodni doktorski seminar z naslovom *Arhivsko gradivo in moja doktorska disertacija*. Udeležili so se ga doktorski študentje iz različnih mest nekdanje Jugoslavije – Ljubljane, Maribora, Beograda, Sarajeva in Zagreba. Njihovim prispevkom so prišli prisluhnit tudi nekateri mentorji, in sicer uveljavljeni raziskovalci različnih področij sodobne zgodovine – dr. Aleksandar Životić, dr. Tvrdko Jakovina, dr. Kornelija Ajlec ter dr. Božo Repe. Slednji je skupaj z dr. Bojanom Balkovcem otvoril dvodnevno dogajanje, ki je prvi dan zajemalo predstavitve prispevkov v treh panelih, večerni ogled filma *Houston, imamo problem!* ter pogovor z režiserjem, Žigom Vircem. Drugi dan pa je bil namenjen ekskurziji v Pivko ter ogledu odprtih depojev treh nacionalnih muzejev ter razstav in zbirk Vojaškega parka Pivka.

Osrednje vprašanje, s katerim so se ukvarjali udeleženci, je bilo arhivsko gradivo ter z njim povezani problemi ter izzivi, s katerimi se srečujejo pri raziskovanju. Kot prva je svoj prispevek z naslovom *Primarni viri v znanstvenoraziskovalnem delu* z področja zgodovine predstavila Nina Gostenčnik. Izpostavila je predvsem možnosti iskanja po bazah različnih arhivov (pokrajinskega ter republiškega) ter ozadje priprave podatkov, do katerih lahko uporabniki dostopajo. Tako je ponudila uvid v splošno delovanje arhivskega sistema, ki pa je bil v naslednjih nastopih konkretiziran s specifičnimi primeri. David Hazemali je na primer v okviru prispevka *Združene države Amerike in slovenski izseljenci v primežu prve svetovne vojne* izpostavil predvsem neobvladljivo količino ter jezik virov. Njegov prispevek se je dotikal prve svetovne vojne, naslednja dva prispevka pa sta se osredotočala na raziskovanje dogajanja v času druge svetovne vojne. Tako je Marko Miletić v prispevku *Problemi*

iztraživanja i stanje arhivske građe: Dravska banovina u aprilskom ratu 1941. godine izpostavil umestitev v širši časovni okvir pri raziskovanju začetka druge svetovne vojne v Jugoslaviji. V tem kontekstu je predstavil pomen različnega gradiva (spomini, objavljeni dokumenti, obstoječa literatura), predvsem neobjavljenega arhivskega gradiva, ki ga hrani Vojni arhiv Ministarstva odbrane Republike Srbije u Beogradu. Kot zadnji je v prvem panelu nastopil Dino Dupanović s prispevkom *Stanje arhivske gradje za grad Bihać, u II. Svejtskom ratu sa naglaskom na zločine*, ki se je prav tako kot predhodnika srečal s težavo dostopnosti gradiva. Za pisanje doktorske disertacije namreč uporablja tudi vire, ki se dotikajo vojnih zločinov in so posledično težje dostopni: zaradi zakonskih omejitev ali izgubljenosti/uničenosti/neprimerne urejenosti.

Drugi panel, ki ga je odprl Aleksandar Rakovnjac s prispevkom *Problemi istraživanja i stanje arhivske građe: Funkcionisanje jugoslovenske industrije i rudarstva u periodu obnove zemlje (1945–1947)*, se je tematsko navezoval na jugoslovanske mednarodne odnose. Če se je njegov prispevek nanašal predvsem na vprašanje navezanosti na Sovjetsko zvezo, pa je prispevek *Izzivi raziskovanja poljsko-jugoslovanskih odnosov v prvem desetletju po drugi svetovni vojni v poljskem arhivskem gradivu* Maje Lukanc osvetlil odnose s Poljsko ter vsebinske omejitve gradiva: nekompetentno osebje ambasad, telefonski dogovori ter skopost predvsem dokumentarnih virov. Le-teh ter tudi zvočnih posnetkov se je dotaknil Marino Badurina s prispevkom *Osobni i zvučni arhivski fondovi kao izvori za društveno-političku povijest socijalističke Jugoslavije*. Vse tri nastope je s teoretičnim pristopom do zastavljenega vprašanja zaokrožil Jasper Klomp s prispevkom *Archival Research and the Historian of the 21st Century: Opportunities and Pitfalls*, v katerem je poleg kritične analize virov izpostavil tudi pomen samorefleksije zgodovinarjevega dela.

Drugi panel je bil tako usmerjen predvsem v mednarodne odnose, zvočno gradivo ter teoretsko podlago, v zadnjem pa so se udeleženci ukvarjali z zdravstveno tematiko. Vinko Drača je v prispevku *Medicinska dokumentacija u istraživanjima povijesti psihijatrije* dotaknil gradiva *Arhiva Klinike za psihijatriju »Vrapče«* omenil specifičnost pristopa do

medicinskega gradiva: poznavanje medicinske terminologije in diskurza ter etična odgovornost raziskovalca. Le-to je poleg neurejenosti ter pisave virov poudarila tudi Minela Radušić v prispevku *Problemi i stanje arhivske građe o zdravstvenim prilikama u Bosni i Hercegovini (1878–1941)*. Da so navedeni problemi pogosti pri ukvarjanju z zdravstvenimi viri, je s konkretnimi primeri v prispevku *Raziskovanje spolne vzgoje na Slovenskem v prvih dveh desetletjih po drugi svetovni vojni na podlagi arhivskega gradiva* potrdila tudi Maja Vehar. Če so se prispevki tretjega panela dotikali predvsem pisnih virov, pa se je Monika Močnik v prispevku *Muzej kot arhivska inštitucija: Fototeka Muzeja novejšje zgodovine Slovenije* dotaknila fotografij kot zgodovinskih virov, s katerimi se srečuje pri urejanju in raziskovanju fotografskega fonda Marjana Cigliča.

Pregled vseh prispevkov nam omogoča sklep, da se zgodovinar tekom svojega raziskovanja sreča z različnimi fizičnimi ter vsebinskimi preprekami, svojevrsten napor pa predstavljajo tudi izbor virov, njihova kritična analiza ter nenazadnje tudi samorefleksija lastnega dela. Zgodovinar naj bi namreč stremel k čim večji objektivnosti, zato v njegovem delu ni prostora za manipulacijo z viri, kar pa je seveda dovoljeno v umetnosti. Odličen primer takšnega poigravanja z gradivom ter gledalci je film o jugoslovanskem vesoljskem programu *Houston, imamo problem!* Ker sama vsebina ter zgodba o njegovem nastajanju sovpadata s tematiko doktorskega seminarja, so organizatorji pripravili ogled filma za udeležence, njihove mentorje ter tudi študente. Le-temu je sledil pogovor z režiserjem Žigom Vircem, dr. Božom Repetom ter dr. Tvrdom Jakovino, ki ga je vodila dr. Kornelija Ajlec. Gostje so se dotaknili tako nastajanja filma (npr. izbora igralcev, posnetkov, snemanja) kot tudi njegovega odmeva v javnosti in s tem povezano teorijo spomina.

Če je bilo prvi dan dogajanje usmerjeno v diskusijo o arhivskem gradivu, je bil drugi dan namenjen predvsem seznanjanju z različnimi možnostmi postopanja z gradivom – predvsem muzejskimi predmeti. Udeleženci seminarja, njihovi mentorji ter študentje Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani so namreč dan preživel v Pivki, natančneje v objektih nekdanjih italijanskih kasarn v Hrastju.

Tu so si ogledali odprte depoje treh nacionalnih muzejev, in sicer Muzeja novejšje zgodovine Slovenije, Narodnega muzeja Slovenije ter Tehniškega muzeja Slovenije. Gre za tako im. objekt D, ki je bil obnovljen leta 2017 s finančno podporo Evropskega sklada za regionalni razvoj in s površino 3.000 m² predstavlja največji depojski kompleks v Sloveniji. Le-temu je sledil še ogled razstav in zbirk Parka vojaške zgodovine Pivka, katerega osnovni cilj je, po besedah direktorja mag. Janka Boštjančiča, postati razgibano turistično središče, ki ponuja možnosti za izobraževanje, raziskovanje, doživetja (npr. vstop v podmornico, tankovski poligon) in nenazadnje tudi druženja. Predvsem slednje je bilo tudi eden od namenov organizatorjev doktorskega seminarja. Udeleženci, ki so še v procesu začetka znanstvenega raziskovanja, so si namreč lahko poleg novih vsebinskih spoznanj, usmeritev in predlogov pridobili tudi pomembno socialno mrežo, na katero se bodo lahko oprli pri nadaljnjem udejstvovanju v zgodovinopisju.

CHOREOMANIA. DANCE AND DISORDER

Jasper Klomp

Title: Choreomania. Dance and Disorder
Author: Kéline Gotman
Publisher: Oxford University Press, New York
Year of Publication: 2018
Pages: 361
ISBN: 9780190840426

Every Whit Tuesday, a dancing procession takes place in the streets of the Luxembourgian town Echternach. In 2010 the event was inscribed on UNESCO's Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity as the Hopping procession of Echternach. In lines of five people, which are connected with each other by holding white handkerchiefs, its present-day participants slowly proceed by hopping from their left on their right foot and the other way around—more complex hopping patterns have by now been abandoned. This hopping procession is strongly related to the medieval St. John's and St. Vitus's dance. It is the detected paradigmatic status of Justus Friedrich Carl Hecker's (1795–1850) account on St. Vitus's dance in scholarly understandings of so-called *choreomanias* (dance manias, dancing disease), which forms the starting point of Kéline Gotman's analysis in *Choreomania. Dance and Disorder* (2018) on ideas about dance—specifically 'choreographies of unrest'—in medical and eventually colonial and social scientific discourses.¹

There is no consensus among scholars on what choreomanias are and how they emerge(d). According to Gotman, choreomania is generally understood to differ from chorea, which 'signals meaningless gesture', for it being the 'dizzying epidemic eruption of meaningless gesture and bodily dislocation reproducing itself' (p. 308). Different from Hecker and many others, who first and foremost linked the medieval

1 Cf. Justus Friedrich Carl Hecker, *Die Tanzwuth, eine Volkskrankheit im Mittelalter* (Berlin: T.C.F. Enslin, 1832).

dance manias to a combination of psychological disorders and physical discomforts like epilepsy, ergotism, and 'hot blood', the author underlines their theatrical characteristics. She hereby puts emphasis on the Black Death, which only two decades before the heyday of St. Vitus's Dance in 1374/5 had reached its peak. Here, the dancing is perceived as a way to counter the bleakness of the times in which Europe lost up to 60%—estimates differ greatly—of its total population. Explicitly pointing at the possibility that she is wrong, Gotman links complaints of dancers on internal pains, as to be the found in the fourteenth-century *Cronica quorundam Romanorum regum ac imperatorum* (Chronicle of Early Roman Kings and Emperors) to famine and malnutrition. This might indeed be the explanation for the range of known cases in which the bodies of the dancers could not cope with the inability to stop dancing. In this view, the transition from initial enthusiasm to unmitigated ecstasy had fatal consequences. Despite the—perhaps accidentally—fact that a range of medieval dancing manias took place in mid-June, in the run-up to St. John's Day (Midsummer), in modern understandings the dancing subjects became broadly perceived not as pilgrims, but mainly as people suffering from diseases, epidemics, disorders, plagues, etc.

It is here that Michel Foucault's writings come to the fore, and this for two main reasons. Firstly, Gotman's approach is highly related to Foucault's genealogy. Above all she attempts to trace 'a discursive history of ideas about dance—specifically, the dancing disease' (p. 1). The author uses the term *choreozones* in her description of continuities and shifts—'the moving archive' (p. 3)—in analyses of choreomanias. With reference to Gilles Deleuze's reading of Foucault, she thereby underlines that this 'history of disciplines' is itself 'choreography', a rhizomatic and topological one.² Secondly, Gotman convincingly stipulates the connection between especially nineteenth-century scholarly accounts on choreomanias and Foucault's works on madness, discipline, and biopower. In the first chapter, she discusses Hecker's *Die Tanzwuth* (1832), which in her view forms 'the epicentre of choreomania's nineteenth- and twentieth-century formation' (p. 20). In a Foucaultian manner, she thereby emphasises to aim at examining

2 Cf. Gilles Deleuze, *Foucault* (Paris: Les Éditions de Minuit, 1986).

‘the discursive and institutional history—the affiliations and the fictions—informing Hecker’s work’ (p. 25). Gotman is thus less interested in this German medical writer and his (scholarly) biography as such, than in choreomania’s ‘translatio’ from the realm of demonic possession into medical and physiological discourse in the early nineteenth century, which is characterised by *Die Tanzwuth* and its aftermath.

According to Gotman, it is a whole set of (institutional) circumstances through which choreomania via Hecker’s work becomes ‘a disorder of epidemic proportions’ (p. 33). This ‘migration of intellectual gestures [...] across discursive terrains’ (p. 13) is linked to the new nationalisms of the nineteenth century and the notion of the body politic. As the author shows, the opinion that ‘disorderly’ dance—female and queer ‘too muchness’ (p. 91)—in public space had to be understood as a deviant phenomenon, became widespread. Although Gotman does not focus on economic logic, she underlines multiple times that ‘wild dancing’ was perceived as invaluable in modern capitalist bourgeois societies. Surprisingly enough, a corresponding explicit analysis on how on the one hand nineteenth- and early twentieth-century medical discourses on choreomania and on the other eugenics relate to one another, is lacking.

The author states that Orientalist practices as discussed by Edward Said and the writings on ‘choreomanias’ that are the topic of her book, share a fascination for that which allegedly preceded the modern Western societies. In the first part she underlines that in Hecker’s account(s), choreomania is both ancient and recurring in present times. It is here that dance comes to be seen ‘as origin’, as ‘that which phantasmatically constitutes the modern rational self’s other, prior, beastly self’ (p. 41). This especially comes to the fore in chapter 10 on Ghost Dancing by Sioux and other Native Americans in the late nineteenth century. Through anti-dance policies, government agents not only marked a line between themselves and the dancers, but also between themselves and their pasts; natives were imagined as ‘primitive ancestors of the whites’. Following this, the Ghost Dance was

suppressed in order to eradicate the whites' 'own ancient histories and thus enter full throttle into modernity' (p. 225).

Gotman links the stances by the American government officials to Hecker's account and the in chapter 6 described problematisation of the 'hysterical' body during the nineteenth century, with neurologists as prominent actors. In her reading of the works of the influential French neurologist Jean-Martin Charcot, she puts emphasis on his understanding of his patients' behaviour in the Hôpital de la Salpêtrière as them reproducing figures from the past. Henri Meige, a student of Charcot, is deemed responsible for another 'translatio' in nineteenth-century neurology with far-reaching consequences when it comes to thinking on choreomanias: the passage from clinical research to fieldwork. It is this introduction of anthropological and ethnographic methods that keeps the concept choreomania in motion. Related to this shift, for Gotman it is here that science becomes theatre as such, 'performing a return, with difference ('again and again'), to the past' (p. 146).

The aforementioned exclusion of the ideas of Francis Galton and his peers on eugenics is above all startling taking the second major aspect of Gotman's claims into consideration. Next to Foucault, Said has been of major influence on her account on choreomanias. It is with explicit reference to Said's thinking on Orientalism that Gotman in the second part of the book—'Colonial and postcolonial stages: scenes of ferment in the field'— shifts the focus from European choreomanias to those in (post)colonial spaces. The difference between the orderly Self and the disorderly Other was (and is) in these cases underlined by a clear geographical distance. Especially in the nineteenth century, the 'civilised' colonisers and social scientists hand in hand were intrigued by black 'animal' dances, which were seen as a means through which colonial power was defied. Particularly their mobilising ('epidemic') potential was feared. In chapter 7, Gotman discusses accounts on the Southern Italian tarantella, a dance with links to tarantism; 'hysteric' behaviour, which in popular belief results from a bite of the *Lycosa tarantula*. Johann Wolfgang von Goethe's phrase 'Sicily implies Asia and Africa'

characterises Gotman's reading of comparative accounts focussing on surmised relations between the tarantella and dances across Africa. Both stylistically and as regards content, the choice for taking this case to lead the transition from choreomanias on the European continent to examples in Africa, the Americas, and the South Seas—cases in Asia are not discussed in detail—is convincing. Nineteenth-century analyses of the tarantella often include 'Orientalist fantasies about the Italian South' (p. 174).

In the following chapters, Gotman discusses a range of cases in Madagascar, Brazil, the American West, and Papua New Guinea. All of them have often been interpreted as 'epidemic' cases of revolt, which challenged (colonial) power relations. For instance those who danced the imanenjana in Madagascar, were compared to the fourteenth-century Europeans, who were the topic of enquiry in Hecker's account. Alleged outlets of revolt were seen as results of neurological disorders and repressed. According to Gotman, the harsh measurements of Brazil's government against Antônio Conselheiro and his followers in the late nineteenth century, which resulted in the death of over fifteen thousand of them, were linked with widespread thought on ecstatic social upheaval. It was Conselheiro's contemporary Raimundo Nina-Rodrigues, a psychiatrist and anthropologist, who characterised the behaviour of the spiritual leader's supporters as epidemic madness. All discussed examples of 'epidemic' dancing share that they were interpreted as forming a haunting threat for Europeans, as well by African and South-American interpreters influenced by European neurologists. As the author claims, '[t]he extended spheres of influence of the Salpêtrière thus came to be felt as far away as Madagascar and Brazil' (p. 222), which entailed far-reaching repercussions. She adds that especially in the twentieth century, acts of mimesis and counter-mimesis have eventually resulted in a foremost ambivalent reception of all bodily movement.

Following Gotman, we are forced to deal with the consequences of such an order of disorder as well in the present. Her aim to write a history of the present on theories on dancing manias has led her to decide to

include both twentieth-century dances as well as the as 'refugee crisis' termed increase of the number of newcomers to particularly member states of the European Union in 2015. For the author, harsh border regimes and disciplining accounts on ecstatic ('hyperkinetic') dances are highly related. Although this is a valid point, she refrains from stressing the obvious differences between the two. Artistic (theatrical) outlets include many human actions, but the decision to leave the place where one has spent most of her / his life, is usually not one of them. It is therefore a somewhat grotesque move Gotman makes. An explicit refusal of a 'neat disciplinary alignment' (p. 299) is often out of place and therefore an aspect of Foucaultian reasoning, which needs to be applied with care. Especially considering the only briefly discussed newer cases disco, hip hop and techno—both as music styles as such and in the sense of people dancing on them—*Choreomania. Dance and Disorder* would have benefited from an even stricter focus on ideas about dance. Concerning techno, the undoubtedly black origin of its Detroit variant, the ecstasy it provokes among rather young crowds across the world, and the usually ambivalent interpretation of the phenomenon seems to be ready-made for a more thorough analysis in line with Gotman's reasoning.

It is Gotman's notion of a history of ideas about dance as a choreography itself, which forms the main contribution of *Choreomania. Dance and Disorder* to our understanding of science and knowledge as such. Whereas Foucault's writings clearly serve as starting point of this choreography, it is Gotman's interpretation which lends them a cachet not very often done in such an eloquent way. Concerning dance theory, she foregrounds a focus on the meaning of dance(s) in the social world, as a means to problematise biopolitical dimensions of power structures. Besides that, history's 'motional quality' (p. 2) is convincingly uncovered through the presented analysis of ideas on dance and therefore movement. Especially the book's second part, in which Said's thinking is applied, is a welcome novelty. It thus serves as an encouragement to accept the existence of disciplining constraints, not only on the way we use our bodies, but also on how we think—here, historians' engagements with the past and in a broader manner

academia as such are no exceptions. Gotman's book above all stresses why Foucault's choreography deserves a wide range of staged interpretations—be it in books, be it in lecture *theatres*.

KONTAKTI AVTORJEV

AUTHORS' CONTACT INFO

dr. Bojan Balkovec, docent,

Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani
Aškerčeva cesta 2, SI – 1000 Ljubljana, Slovenija,
bojan.balkovec@ff.uni-lj.si

dr. Jure Gašparič

Inštitut za novejšo zgodovino
Kongresni trg 1, SI – 1000 Ljubljana, Slovenija
jure.gasparic@inz.si

dr. Drago Kladnik, znanstveni svetnik

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in
umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika
Novi trg 2, SI – 1000 Ljubljana, Slovenija
drago.kladnik@zrc-sazu.si

Jasper Klomp, doktorski študent

Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani
Aškerčeva cesta 2, SI – 1000 Ljubljana, Slovenija
jasperklomp1@gmail.com

Maja Lukanc, mlada raziskovalka

Inštitut za novejšo zgodovino
Kongresni trg 1, SI – 1000 Ljubljana, Slovenija
maja.lukanc@inz.si

dr. Peter Mikša, docent

Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani
Aškerčeva cesta 2, SI – 1000 Ljubljana, Slovenija
peter.miksa@ff.uni-lj.si

dr. Andrej Pančur, znanstveni sodelavec

Inštitut za novejšo zgodovino
Kongresni trg 1, SI – 1000 Ljubljana, Slovenija
andrej.pancur@inz.si

dr. Božo Repe, redni profesor

Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani
Aškerčeva cesta 2, SI – 1000 Ljubljana, Slovenija
bozo.repe@guest.arnes.si

dr. Mojca Šorn, znanstvena sodelavka

Inštitut za novejšo zgodovino
Kongresni trg 1, SI – 1000 Ljubljana, Slovenija
mojca.sorn@inz.si

Maja Vehar, mlada raziskovalka, asistentka

Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani
Aškerčeva cesta 2, SI – 1000 Ljubljana, Slovenija
maja.vehar@ff.uni-lj.si

9 771234 567898